

**М. М. АДЫШЕВ АТЫНДАГЫ
ОШ ТЕХНОЛОГИЯЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ**

Кол жазма укугунда
УДК: 338.43 (575.2) (043)

Керимбаева Тынара Эркинбековна

**Экономиканын реалдуу секторунун инвестициялык жагымдуулугун
жогорулатуу (Кыргыз Республикасынын Ош облусунун айыл чарбасынын
мисалында)**

**08.00.05 – тармактык экономика (экономика, тармактар, ишканалар,
комплексерди уюштуруу жана башкаруу)**

**экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук
даражасын изденип алуу үчүн жазылган
Диссертация**

Илимий жетекчи:
экономика илимдеринин доктору, доцент,
Абдиев Мурат Журатович

Ош - 2025

МАЗМУНУ

ШАРТТУУ БЕЛГИЛЕРДИН ТИЗМЕСИ.....	4

К

БАП. ЭКОНОМИКАНЫН РЕАЛДУУ СЕКТОРУНУН ИНВЕСТИЦИЯЛЫК ЖАГЫМДУУЛУГУНУН ТЕОРИЯЛЫК МЕТОДОЛОГИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ.....	13

III. Экономиканын реалдуу секторунун инвестициялык жагымдуулугунун Маңызы жана мазмуну.....	13

Ү.2. Экономиканын реалдуу секторундагы ишканалардын инвестициялык жагымдуулугунун деңгээлине таасир эткен факторлор.....	33

1

1-бап боюнча корутунду.....	72

3

2-БАП. ОШ ОБЛУСУНУН АЙЫЛ ЧАРБАСЫНЫН И	

И1. Ош облусунун реалдуу секторунун экономикалык өнүгүүсүнүн Потенциалы.....	75

Е

Е3. Ош облусунун айыл чарбасынын инвестициялык жагымдуулугун Торуктауудагы көйгөйлөр жана аларды талдоо.....	107

И-бап боюнча корутунду.....	126

Д

И-БАП. ОШ ОБЛУСУНУН АЙЫЛ ЧАРБАСЫНДАГЫ И	

И1. Айыл чарбасында инвестициялык жагымдуулукту арттырууда Толдору.....	128

К2. Аймактын айыл чарбасынын инвестициялык жагымдуулугунун өнүгүү Стратегиясы.....	138

К3. Айыл чарбасын инвестициялоо жаатындагы аймактык мамлекеттик И	

Д

Ы

3-бап боюнча корутунду.....	164
КОРУДУНДУ.....	166
П	
ПАЙДАЛАНЫЛГАН АДАБИЯТТАР.....	172
Ж	
И	
Г	
И	
К	
М	
И	
Ы	
К	
Р	
С	
У	
Н	
У	
Ш	
Т	
А	
Р	

ШАРТТУУ БЕЛГИЛЕРДИН ТИЗМЕСИ

КР – Кыргыз Республикасы

КМШ – Көз карандысыз Мамлекеттер Шериктештиги

РФ – Россия Федерациясы

ЕБ – Евробиримдиги

ЕАЭБ – Евразиялык экономикалык биримдик

АКШ – Америка Кошмо Штаттары

КЭР – Кытай эл республикасы

ИДП – Ички дүң продукт

УЭС – Улуттук эсеп системасы

МЖӨ – Мамлекеттик-жеке өнөктөштүк

ЖЖКЧ – Жарандардын жеке көмөкчү чарбалары

ж.б. – жана башкалар

ж.б.у.с. – жана башка ушул сыяктуу

о.э. – ошондой эле

а.и. – анын ичинде

ж.ж. – жылдар

ИИ – Изилдөө институту

ИИИ – Илимий-изилдөө иштери

АӨЧ – Агро өнөр жай чөйрөсү

ИИТКИ – Илимий-изилдөөчү техникалык-конструктордук ишмердүүлүк

ИТП – Илимий-техникалык прогресс

КНЧ – кошумча нарк чынжырчасы

KOTRA – Инвестицияларды илгерилетүү боюнча агенттик

SBIR – Чакан бизнестин инновацияларын изилдөө

UKTI – Улуу Британиянын соода жана инвестиция кызматы

КИРИШҮҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Ааламдашуу шартында экономиканын реалдуу сектору өлкөнүн жана аймактардын экономикалык өнүгүүсүндө маанилүү ролду ойнойт. Реалдуу сектордун

негизин өнөр жай жана айыл чарба продукцияларын өндүрүү түзөт, ал эми соода ишмердүүлүгү анын ажырагыс бөлүгү болуп саналат.

Айыл чарбасы калкты азык-түлүк жана өнөр жайды чийки заттар менен камсыз кылган реалдуу сектордун маанилүү тармактарынын бири болуп эсептелет. Өлкөнүн калкынын жашоо деңгээли анын айыл чарбасынын канчалык өнүккөнүнөн көз каранды. Бүгүнкү күндө айыл чарба өндүрүшүнүн экстенсивдүү мүнөзү инвестицияларды тартуу мүмкүнчүлүгүн чектеп, айыл чарба продукциясынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүнүн жана жалпысынан тармакта өндүрүштүн натыйжалуулугунун төмөндөшүнө алып келүүдө.

Айыл чарбасына инвестициялардын кыскарышы өндүрүштүк потенциалдын бузулушуна, айыл чарба өндүрүшүнүн техникалык жактан жабдылышынын төмөндөшүнө, айыл калкынын социалдык абалынын начарлашына алып келди. Бүгүнкү күндө республиканын айыл чарбасынын үлүшү республиканын негизги капиталына инвестициялардын жалпы көлөмүндө 2,2%ды гана түзөт.

Республиканын айыл чарба тармагына инвестициялардын олуттуу кыскарышынын себеби айыл чарба өндүрүшүнүн рентабелдүүлүгүнүн төмөндүгү, тармактык жана региондук шарттардан келип чыккан жогорку тобокелдиктерге байланыштуу тармактын инвестициялык жагымдуулугунун төмөндүгү болуп саналат.

Республиканын инвестициялык климаты маалыматтык коопсуздуктун начардыгынан, инфраструктуранын өнүкпөгөндүгүнөн, аймактык инвестициялык саясаттын ачык эместигинен жана ыраатсыздыгынан, социалдык, саясий ж.б. көйгөйлөрдүн курчушуна байланыштуу мамлекеттик эмес инвестициялардын агылып келишине шарт түзбөйт.

Ошол эле учурда Ош облусу жагымдуу географиялык жайгашуусу, уникалдуу жаратылыш-климаттык шарттары, айыл чарба өндүрүшүнүн калыптанган көндүмдөрү жана салттары, олуттуу эмгек ресурстары жана айыл чарбасын өнүктүрүү үчүн жагымдуу экологиялык чөйрөгө ээ, бул

аймакка айыл чарбасын өнүктүрүү үчүн жагымдуу болууга инвестициялык артыкчылыктарды аныктайт.

Ушуга байланыштуу аймактын айыл чарбасынын инвестициялык жагымдуулугунун деңгээлин баалоо, айыл чарбасынын төмөн инвестициялык жагымдуулугунун себептерин жана факторлорун аныктоо жана Ош облусунун айыл чарбасынын инвестициялык жагымдуулугун жогорулатуунун артыкчылыктуу багыттарын негиздөө боюнча илимий-практикалык изилдөөлөр өзгөчө актуалдуу болуп саналат.

Айыл чарбасынын мисалында экономиканын реалдуу секторунун инвестициялык жагымдуулугун баалоо жана аны Ош облусунун шартында жогорулатуунун жолдорун негиздөө зарылдыгы диссертациялык изилдөөнүн темасын, анын максатын, милдеттерин жана жаңылыгын толук ырастайт.

Диссертациялык иштин темасынын артыкчылыктуу илимий багыттар, ири илимий программалар (долбоорлор), билим берүү жана илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлүүчү негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Диссертациялык иш КРнын “Инвестициялар жөнүндө”, “КРнын айыл чарбасынын өнүгүшү жөнүндө» мыйзамдарынын, КРнын 2018-2040-жж. туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясынын, КРнын Айыл чарбасын 2021-2025-жылдарда өнүктүрүү стратегиясынын, 2022-2026-жылдарга КРна инвестицияларды тартуу боюнча программанын о.э. башка илимий-изилдөө иштеринин жана мамлекеттик программалардын алкагында аткарылды.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Диссертациялык иштин негизги максаты – Кыргыз Республикасынын Ош облусунун айыл чарбасынын мисалында реалдуу секторунун инвестициялык жагымдуулугун жогорулатууга багытталган теориялык негиздерди жана практикалык сунуштарды иштеп чыгуу болуп саналат.

Бул максатты иш жүзүнө ашыруу үчүн төмөндөгүдөй милдеттер коюлган:

экономиканын реалдуу секторунун инвестициялык жагымдуулугунун маңызын изилдөө жана мазмунун ачуу;

еалдуу секторду өнүктүрүүгө таасирин тийгизүүчү факторлорду тактоо жана анын шарттарын аныктоо;

еалдуу секторго инвестицияларды тартуу боюнча чет өлкөлөрдө калыптанган тажрыйбаларын ар тараптуу талдоо жана өлкөдө колдонуу жагын караштыруу;

Ош облусунун айыл чарбасындагы инвестициялык жагымдуулугунун абалын, өнүгүү тенденциясын жана багыттарын комплекстүү талдоо;

йыл чарбасында инвестициялык жагымдуулукту арттырууда мамлекеттик колдоо боюнча сунуштарды иштеп чыгуу;

ймактын айыл чарбасынын инвестициялык жагымдуулугунун өнүгүү стратегиясын негиздөө, аймактык мамлекеттик саясатты өркүндөтүү жолдорун аныктоо.

Диссертациялык изилдөөнүн илимий жаңылыгы катары интеграция шартында Ош облусунун айыл чарбасынын мисалында экономиканын реалдуу секторунун инвестициялык жагымдуулугун жогорулатуу багытында теориялык, методикалык жана практикалык жактан сунуштарды иштеп чыгуу эсептелет.

Алынган натыйжалардын илимий жаңылыгы төмөнкүлөр:

- айыл чарбасын өнүктүрүүнүн өзгөчөлүгүн жана анын агрардык аймактын экономикалык өнүгүүсүндөгү ролун эске алуу менен тармактын инвестициялык жагымдуулугунун маңызы жана мазмуну тереңдетилди;
- айыл чарбасынын инвестициялык жагымдуулугуна таасир этүүчү ички жана сырткы факторлор аныкталып, жагымдуу шарттарды түзүү боюнча сунуштар иштелип чыкты;
- реалдуу секторго инвестицияларды тартуу боюнча чет өлкөлүк тажрыйбалар изилденип Кыргызстандын айыл чарбасында алгылыктуу жактарын пайдалануу негизделди;

- Ош облусунун айыл чарбасындагы инвестициялык жагымдуулугунун абалы, өнүгүү тенденциясы жана багыттары талданып, аны өркүндөтүү жолдору белгиленди;
- аймактын айыл чарбасында инвестициялык жагымдуулукту арттырууда мамлекеттик колдоо боюнча сунуштар иштелип чыкты;
- экономикалык-математикалык ыкмаларды колдонуу менен Ош облусунун 2025-2030-жылдарга айыл чарбасын инвестициялык өнүктүрүү программасы иштелип чыгып, практикага киргизүү жолдору аныкталды.

Диссертациялык изилдөөнүн практикалык мааниси. Изилдөөнүн жыйынтыктарын практикалык колдонуу жагы КРнын Президентинин Ош облусундагы ыйгарым укуктуу өкүлчүлүгү (2024-жылдын 18-апрелиндеги акт), Ош облусунун Кара-Суу районундагы “Таширов” атындагы өндүрүштүк-үрөөнчүлүк кооперативи (2024-жылдын 13-февралындагы акт) тарабынан берилген актылар менен тастыкталган.

Теориялык-методологиялык изилдөөлөр, иштелип чыккан тыянактар жана ошондой эле диссертациянын жыйынтыктары жогорку окуу жайларында “Айыл чарбасынын экономикасы”, “Инвестициялар жана инновациялар”, “Тармактардын экономикасы”, ж.б. предметтерди окутууда, магистранттардын, аспиранттардын, докторанттардын диссертациялык иштеринде жана окуу-методикалык басылмаларды даярдоодо пайдаланууга болот. Ошондой эле диссертациялык эмгекте берилген тажрыйбалык сунуштарды Кыргыз Республикасынын кызыкдар мамлекеттик башкаруу органдары тарабынан айыл чарбасын инвестициялык өнүктүрүү боюнча тиешелүү документтерди жана программаларды иштеп чыгууда колдонууга болот.

Диссертациялык изилдөөнүн экономикалык мааниси. Диссертацияда алынган илимий натыйжалар жана алардын негизинде иштелип чыккан теориялык жана практикалык сунуштар диссертациялык изилдөөнүн экономикалык маанисин толуктап, Ош облусунун айыл чарбасынын мисалында реалдуу секторунун туруктуу өнүгүүсүн камсыз

кылып, анын натыйжалуулугун жана инвестициялык өнүгүүсүн арттырат. Жалпысынан алганда айыл чарба тармагында рыноктук талаптарга керектүү болгон тутумдар түзүлүп, анын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жогорулатат, азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуу менен бирге эл аралык стандарттарга ылайык айыл чарба продукциясын чет өлкөлөргө экспорттоого жана калкты жумуш орундары менен камсыз кылууга шарт түзүлөт.

Диссертацияда сунушталган “2025-2035-ж.ж. КРнын айыл чарбасын инвестициялык өнүктүрүүнүн программасы” тармактын учурдагы жана келечектүү экономикалык өнүгүүсүнө таасир этүүчү негизги факторлорду аныктоого жана кыска мөөнөттөргө иш пландарды түзүүдө алардын таасирин тагыраак божомолдоого мүмкүндүк берет.

Диссертацияны коргоого коюлуучу негизги жоболору:

Изилдөөнүн теориялык, методологиялык жана практикалык бөлүгүндө төмөнкү маселелер каралып, сунушталат:

- КРнын реалдуу секторунун, анын ичинде айыл чарбасынын инвестициялык жагымдуулугун жогорулатуунун теориялык көйгөйлөрүнүн аспекти аныкталып, “айыл чарбасындагы инвестиция”, “айыл чарбасындагы инвестициялык жагымдуулук” түшүнүктөрүнө тактоо киргизилди жана тереңдетилди;
- экономиканын реалдуу секторундагы ишканалардын инвестициялык жагымдуулугунун деңгээлине таасир эткен ички жана сырткы факторлор аныкталып, инвестицияларды мамлекеттик колдоо, инвестициялык саясатты калыптандыруу жана стимулдаштыруунун механизмдери негизделип, инвестициялык процесстерди калыптандыруунун модели иштелип чыкты;
- экономиканын реалдуу секторунда, анын ичинде айыл чарбасында инвестицияларды тартуу боюнча иш аракеттерден улам продукциянын сапатын жана натыйжалуулугун жогорулатуу боюнча чет өлкөлөрдүн: Кытай, АКШ, Түштүк Корея, Улуу Британия, Израил жана ЕАЭБ

өлкөлөрүнөн Казакстандын тажрыйбасы изилденип, бул багыттагы алгылыктуу жактарын Кыргызстандын практикасында колдонуу жагы көрсөтүлдү;

– атаандаштык шартында Ош облусунун айыл чарбасындагы инвестициялык жагымдуулугунун абалы, өнүгүү тенденциялары жана багыттары талданып, агроөнөр жай чөйрөсүндө жана айыл чарбасында инвестициялык-инновациялык процесстерди мамлекеттик жөнгө салуу жана башкаруу механизминин модели сунушталды;

– аймактын айыл чарбасына инвестицияларды тартуу жана насыялоо аркылуу региондук дүң продуктусунун көлөмүн жогорулатуу үчүн көп фактордук корреляциялык-регрессиялык ыкманы колдонуу аркылуу Ош облусунун РДПнын 2030-жылга божомолу жасалды;

– “2025-2030-ж.ж. Ош облусунун айыл чарбасын өнүктүрүүнүн инвестициялык программасы” иштелип чыгып, анын алкагында ОшМУнун базасында илимий инвестициялык-инновациялык технопаркын жана аймакта инновациялык-инвестициялык негизде иштеген айыл чарба товар өндүрүүчүлөрүнүн ассоциациясын түзүү сунушталды;

– Ош облусунун айыл чарбасына инвестицияларды тартуу менен айыл чарба өндүрүшүнүн көйгөйлөрүн чечүүнү камсыздоо жана инфраструктура тутумун өркүндөтүү үчүн Аймактык кластердик саясаттын модели жана анын алкагында интеграцияланган тутумду уюштуруу сунушталды;

– Ош облусунун айыл чарбасында инвестициялык саясатты калыптандыруу максатында аны иштеп чыгуу, калыптандыруу жана иш жүзүнө ашыруунун негизги механизмдери аныкталды.

Издөнүүчүнүн жеке салымы. Автор Ош облусунун айыл чарбасынын мисалында экономиканын реалдуу секторунун инвестициялык жагымдуулугун жогорулатуунун теориялык-методологиялык жоболорун бир нукка салып, аны бир топ тереңдетип талдап, өлкөнүн бул тармагынын уюштуруу-экономикалык механизмдин ишке ашыруу маселелеринин абалын изилдеп, өркүндөтүү жолдорун аныктап, узак мөөнөттүү инвестициялык

өнүктүрүү стратегиясын иштеп чыкты. Айыл чарба өндүрүүчүлөрү менен байланышкан башка тараптардын ортосундагы экономикалык өз ара мамилелерди жакшыртуу, аймакта бул тармактын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жана натыйжалуулугун жогорулатуу максатында заманбап агрардык инвестициялык-инновациялык кластерлерди түзүү сунушталды.

Жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн натыйжаларынын ишенимдүүлүгү статистикалык маалыматтардын, о.э. изилдөө учурундагы айыл чарба тармактарынан алынган практикалык материалдардын ишенимдүүлүгүнө жана пайдаланылган изилдөө методдорунун тууралыгына жана тактыгына негизделет.

Изилдөөнүн натыйжаларын апробациялоо. Диссертациялык ишти даярдоонун жүрүшүндө түрдүү илимий журналдарга 15 тен ашык илимий макалалар чыгарылган жана анын жалпы көлөмү 6,25 басма табакты түзгөн.

Автордун диссертациялык изилдөөсүнүн негизинде чыгарылган жыйынтыктары бир катар эл аралык, республикалык жана аймактык илимий-практикалык конференцияларда, экономикалык форумдарда, семинарларда баяндоолор жасалган: «Жетилген муунду тарбиялоодо санариптик турмуштун жана коомдук илимдердин ролу жана мааниси: учурдагы көйгөйлөр жана перспективалар» (Өзбекстан, Андижан шаары, Андижан машина куруу институту, 2022-жылдын 12-апрели), «Борбордук Азиянын ишканаларынын жана региондорунун практикасында ESG демилгелерин ишке ашырууну колдоо үчүн санариптик экономиканын архитектурасы» (Ош шаары, ОшМУ, 2022-жылдын 10-июну), “Туруктуу өнүгүү: Россиянын жана дүйнөлүк экономиканын тенденцияларын талдоо” (Дагестан, Махачкала шаары, Дагестан мамлекеттик эл чарба университети, 2023-жылдын 4-апрели), “Инновациялык экономиканын туруктуу өнүгүүсүн колдоо үчүн санариптик технологияларды башкаруу” (Ош шаары, ОшТУ, 2024-жылдын 14-майы), “Глобализациянын чакырыктары жана тобокелдиктери жана евразиялык экономикалык интеграциянын прогрессине рычагдар” (Ысык-Көл, 2024-жылдын 1-июлу), «Адамдык

капиталды жана технологиялык инновацияларды өнүктүрүү, климаттык көйгөйлөрдү чечүү жана ресурстарды натыйжалуу пайдалануу аркылуу узак мөөнөттүү туруктуу экономикалык өсүшкө жетишүү» (Фергана шаары, ФерПИ, 2024-жылдын 27-сентябры), “Экономикалык ойдун өнүгүүсү: изилдөөлөр жана чечүү жолдору” (КЭУ ИИУ, 2024-жылдын 26-сентябры).

Жарыяланган материалдар диссертациялык изилдөөнү толугу менен чагылдырат.

Диссертациянын жыйынтыктарынын басылмаларда толук жарыяланышы. Диссертациялык иштин негизги жоболору тандалып алынган тема 9 илимий макалада чагылдырылган, алар КРнын, КМШнын жана чет өлкөлүк басылмаларда жарыяланган. Алардын ичинен 3 макала КРнын УАК сунуштаган жана илимий шилтеме берүү индексинин маалыматтар базасына кирген басылмаларда, 5 макала чет өлкөлүк РИНЦ, 1 макала СКОПУС тутумуна кирген басылмаларда жарыяланган. Басылмалар боюнча жалпы көрсөткүч 199 баллды түзөт.

Диссертациянын түзүмү жана көлөмү. Диссертациялык иш киришүүдөн, үч баптан, тыянактан жана практикалык сунуштардан, 156 түрдүү аталыштагы пайдаланылган адабияттардын тизмесинен, 4 тиркемеден турат. Иштин жалпы көлөмү 188 бетти түзөт, анын ичинде, 27 таблицаны, 23 сүрөттү камтыйт.

БАП. ЭКОНОМИКАНЫН РЕАЛДУУ СЕКТОРУНУН ИНВЕСТИЦИЯЛЫК ЖАГЫМДУУЛУГУНУН ТЕОРИЯЛЫК МЕТОДОЛОГИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ

**экономиканын реалдуу секторунун инвестициялык жагымдуулугунун
маңызы жана мазмуну**

Азыркы экономикалык адабияттарда экономиканын "реалдуу" жана "финансылык" секторлору түшүнүктөрү кеңири колдонулат. Бул терминдер неоклассикалык концепциядан алынып, ал экономиканы шарттуу түрдө эки

секторго: реалдуу жана номиналдык секторго бөлүүгө негизделген. Неоклассикалык концепциядагы номиналдык сектор продукция өндүрүлгөн чөйрөнү тейлөөгө арналган.

Бирок азыркы экономикалык теорияда дагы эле реалдуу сектордун чектерине карата бирдиктүү пикир жок, анын түзүмү жана курамы боюнча такталган аныктоолор жок.

Э. Шоу, Дж. Оливер ж.б. сыяктуу илимпоздор финансы секторун экономикалык өсүштүн детерминанты катары эсептешип, аны реалдуу сектордон бөлүп карашпаган. Дж. Стиглиц, Дж. Тобин, В. Кириченко ж.б. окумуштуулар экономиканын секторлорун финансылык жана реалдуу секторлору катары карашып, аларды өзүнчө бөлүшкөн. Анын үстүнө алардын кээ бирлери реалдуу сектордо өндүрүш факторлорунун товарга айлануусу болот деп эсептешип, реалдуу секторду экономиканын бир бөлүгү катары түшүндүрүшкөн жана анда товарларды (өндүрүш сектору) түзүү жараяны жүрөт, башкалар реалдуу секторду экономиканын бир бөлүгү катары карашып, товарлар гана эмес, кызмат көрсөтүүлөр да түзүлөт дешкен

Орус окумуштуусу В. Кириченко экономиканын реалдуу секторун экономиканын фундаменталдуу жана маанилүү чөйрөсү – материалдык өндүрүш менен аныктап, анда эмгек ишмердүүлүгүнүн жардамы менен адамдын керектөөлөрүн канааттандыруу үчүн материалдык байлыктар жана кызматтар түзүлөт деп эсептеген. Бирок, материалды чыгаруу менен бирге товарлар, о.э. материалдык эмес өндүрүш бар болуу менен, анын ичинде адамдар жаратылышка эмес, башка адамдарга таасир этет [79].

Белгилүү болгондой, экономиканын реалдуу сектору материалдык өндүрүш секторунан да, байлыктын жана кызмат көрсөтүүнүн материалдык эмес түрлөрүн өндүрүү чөйрөсүнөн да турат. 20-кылымдын экинчи жарымында жана өзгөчө акыркы он жылдыкта реалдуу сектордун түзүмүндө кескин өзгөрүүлөр болду. Илимий-техникалык революциянын жана эмгек өндүрүмдүүлүгүнүн өсүшүнүн натыйжасында материалдык

өндүрүштүн тармактары менен тейлөө чөйрөсүнүн өз ара мамилелери кескин түрдө өзгөрдү.

Экономикалык сөздүктө “реалдуу” сөзү “чыныгы, чындыгында бар” дегенди билдирет жана тейлөө тармактары чындап эле бар, ошондуктан аларды реалдуу сектор катары эсептөө мыйзам ченемдүү болуп саналат. Материалдык өндүрүшкө материалдык байлыктар өндүрүлгөн тармактар жана ишканалар: өнөр жай, айыл жана токой чарбасы, о.э. материалдык кызмат көрсөтүүчү тармактар: курулуш, транспорт, байланыш, соода жана коомдук тамактануу кирет [32].

Материалдык эмес чөйрө материалдык өндүрүшкө илимий, маалыматтык жана башка материалдык эмес кызматтарды көрсөтүү менен (финансылык жактан башка) анын материалдык түрүндөгү продукцияны камсыз кылып, ага саламаттыкты сактоо, билим берүү, илим, маданият, искусство, спорт ж.б. кирет.

Улуттук эсеп системасынын алкагында экономиканын реалдуу секторуна негизги функциялары товарларды өндүрүү жана рыноктук финансылык эмес кызматтарды көрсөтүү болуп саналган институттук бирдиктерди камтыйт, б.а. ишкердүүлүктүн субъектилери катары финансылык эмес корпорациялар жана үй чарбалары ж.б. кирет. Ошондой эле, УЭСнын алкагында экономикалык өндүрүш деп аталган түшүнүк иштелип чыккан, ал ИДПда эсепке алынган товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү өндүрүү боюнча экономикалык ишмердүүлүктүн бардык түрлөрүн камтыйт. Ушунун негизинде окумуштуу Черковец В.О. материалдык өндүрүштөн тышкары экономиканын реалдуу секторуна соода жана материалдык эмес кызмат көрсөтүү чөйрөсүн киргизет [137]. Анын пикири боюнча, ИДПны түзүүгө катышуу критерийине негизделген теориялык көз караш, банктардын жана камсыздандыруу компанияларынын ортомчулук ишмердүүлүгү менен көрсөтүлгөн финансы сектору ИДПга салым кошкон компанияларды да реалдуу деп эсептесе болот.

Экономисттер Терещенко Е. Ю. жана Беседа Ю. К. экономиканын реалдуу сектору катары өндүрүш процессин тейлөө жана керектөөчүгө товарларды жеткирүү менен шартталган, негизги иши товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү өндүрүү болуп саналган чарбалык субъекттерди өнүктүрүүгө багытталган материалдык өндүрүштүн тармактарынын жыйындысы менен көрсөтүлгөн экономиканын бир бөлүгү деп эсептешет. Алар о.э. экономиканын реалдуу секторун үч чакан секторго түзүүнү сунушташты:

- Алгачкы (чийки затты өндүрүү) – чийки затты алуу жана кайра иштетүү менен байланышкан тармактар (айыл чарбасы, аңчылык, токой жана балыкчылык, тоо-кен өндүрүшү өнөр жайы, анын ичинде отун казып алуу);
- Экинчи (товардык өндүрүш) – кайра иштетүүчү өнөр жай;
- Үчүнчү (материалдык кызмат көрсөтүүлөрдү өндүрүү) – курулуш жана транспорт, байланыш жана коммуникация, соода, о.э. электр энергиясы, газ, суу менен камсыз кылуу.

Ошентип, экономиканын реалдуу сектору катары экономиканын финансылык секторуна кирген финансылык-насыялык жана биржалык кыймылдарды кошпогондо калктын керектөөлөрүн канааттандыра ала турган материалдык жана материалдык эмес товарлар жана кызматтар түзүлгөн экономикалык ишмердүүлүктүн түрлөрүнүн жыйындысын эсептейбиз.

Экономиканын реалдуу сектору экономикалык база болуп саналат, анда кошумча продукт, ал экономикалык системанын негизин калыптандырат, бирок ошол эле учурда экономиканын реалдуу секторун өнүктүрүү үчүн шарттарды камсыз кылган экономиканын иштөөсү үчүн зарыл болгон финансы секторунун ролун дагы баалабай койбошубуз керек. Экинчи жагынан, экономикалык системанын туруктуулугуна жана анын өнүгүшүнө коркунуч туудурган бюджеттин өнөкөт тартыштыгы, коррупция,

алсыз илимий-өндүрүштүк база жана таасирдүү көлөмдөгү тышкы карыз калктын жашоо деңгээлинин төмөндүгүн аныктайт.

КРнын экономикасынын түзүмүн өзгөртүү 70-жылдардан башталып, азыркы мезгилде да уланган, муну төмөнкү маалыматтар тастыктайт:

1970-ж.: өнөр жай – 70%, айыл чарбасы – 19%, башка – 11%;

1991-ж.: өнөр жай – 30%, айыл чарба – 35%, башка – 25%;

2016-ж.: өнөр жай – 17%, айыл чарба – 13%, тейлөө – 50%, башка –

2022-ж.: өнөр жай – 19%, айыл чарба – 12%, тейлөө – 51%, башка –

КРнын реалдуу секторуна бир тараптуу баа берүү оңой эмес – бул карама-каршылыктуу болот. Бир жагынан алганда, тоо-кен тармагынан, жигердүү өнүгүп жаткан тейлөө секторунан жана туризмден бюджеттин олуттуу туруктуу кирешелери бар, анын негизинде өкмөт жыл сайын ИДПнын оң өсүшүн жарыялайт.

Конкреттүү тармактын, аймактардын жана өлкөнүн реалдуу секторунда эл чарбалык субъекттеринин ишмердүүлүгүнүн өнүгүүсү кеңейтилген кайра өндүрүүнүн негизинде жалпысынан жетишилип, натыйжалуу инвестициялык ишмердүүлүктүн жыйынтыгы болуп саналат.

Инвесторлор тарабынан чечимдерди чыгарууда негизги факторлордон болуп өлкөнүн инвестициялык климаты эсептелет. Инвестициялык климат – өлкөнүн экономикасына инвестицияларды тартуунун чечүүчү ролун ойногон факторлордун жыйындысы. Саясий туруктуулук, мыйзам базасынын ачык-айкындуулугу, орточо салык коэффициенти жана жагымдуу жеңилдиктер туруктуу болсо, ошончолук инвесторлор үчүн климат жагымдуураак болот. Ушул убакытка чейин оң инвестициялык имиджин калыптандырган өлкөлөр бар. Евро биримдиги, Батыш Азия, Түндүк Америка өлкөлөрү инвестициялык жагымдуулуктун эталондору катары эсептелинишет. Ал эми биздин өлкөдө аны түзүү процессинде болуп,

жыл сайын инвестициялык жагымдуулукту жакшыртуу жактарына жаңы, прогрессивдүү өзгөрүүлөрдү киргизип жатышат.

Бүгүнкү күндө «Кыргыз Республикасында инвестициялар жөнүндө» мыйзамы (2003-жылдын 27-марты, №66) эң либералдуу мыйзам болуп саналат, бирок инновацияларды жакшыртуу боюнча да чаралар көрүлүүдө

«Инвестициялык жагымдуулук» түшүнүгү «инвестиция» категориясы менен тыгыз байланыштуу, ал эң кеңири таралган жана көбүнчө экономикалык изилдөөдө колдонулат.

"Инвестициялар" категориясынын ченемдик-укуктук чечмелөөнү чечмелөө болуп саналат, демек, аларда биз мурда аны изилдөөдө аныкталган кемчиликтердин бардыгы бар.

Ата мекендик окумуштууларга кайрылсак, э.и.д., проф. К. А. Абдымаликовдун көз карашы боюнча инвестициялар (капиталдык) – бул жаңы каражаттарды түзүүгө, о.э. негизги фонддорду кеңейтүүгө, реконструкциялоого жана модернизациялоого кеткен чыгымдар түрүндөгү салымдар. Кеңейтилген кайра өндүрүштөгү ролу боюнча, алар өндүрүштүк жана өндүрүштүк эмес максаттар үчүн капиталдык салымдар болуп бөлүнөт

Кеңири мааниде алганда, инвестициялар учурдагы капиталды кеңейтүү үчүн жасалат. Кыймылдаткыч мотив катары пайда эсептелет, ал салымдардын натыйжалуулугуна жараша өсөт.

Ишканада инвестиция төмөнкүлөргө багытталышы мүмкүн:

- негизги фонддорду модернизациялоо;
- кубаттуулуктарды реконструкциялоо;
- капиталдык курулуш.

Алар айланма активдерге же финансылык инструменттерге инвестициялык портфельди түзүү үчүн салынышы мүмкүн.

Финансылык инвестициялар инвестициялык портфелди түзүүгө багытталган, ал баалуу кагаздардын, туунду инструменттердин жана башка материалдык эмес милдеттенмелердин түрлөрүн камтышы мүмкүн.

Инвестициялар ишкананын өз каражаттарынын эсебинен жүргүзүлүшү мүмкүн, же финансылык ресурстарын тартуу аркылуу болот. Тартылган каражаттарга караганда, менчик каражаттардын болуусу маанилүү болуп саналат. Бул финансылык туруктуулукту жана көз карандысыздыкты камсыз кылат.

Инвестиция эгерде пайданын нормасы салымды гана жаппастан, о.э. аларга болгон пайызды жапкан учурда натыйжалуу болот. О.э., инвестициялоодо акчанын нарксызданышына таасир этүүчү инфляциянын деңгээли эске алынат.

Ишкана инвестициянын эки тибин иш жүзүнө ашырат: тике инвестициялар инвестициялык долбоорлорду тандоого ишкердин түздөн-түз катышуусун түшүндүрөт, ал эми кыйыр инвестициялар башкалар тарабынан ортомчу болуп саналат. Башкача айтканда, ишкана тике инвестициялар боюнча брокерлерди же эксперттерди тарта алат.

Инвестициялык портфелди диверсификациялоо үчүн ишканалар инвестициянын кыска мөөнөттүү, орто мөөнөттүү жана узак мөөнөттүү формаларын колдонушат. Буга жетүү үчүн, тобокелдиктин ар кандай даражадагы активдеринин ар кандай формаларын колдонсо болот.

Инвестициялар жеке же биргелешкен болушу мүмкүн, бул мамлекеттик-жеке өнөктөштүк үчүн мүнөздүү болуп саналат. Ишкана инвестициялык ишмердүүлүккө бул үчүн жетиштүү каражаты болгондо катышат. Эреже катары, өздүк резервдер колдонулат, бирок кээ бир учурларда карызга алынган активдер колдонулушу мүмкүн.

Инвестициялык ишмердүүлүк бизнес-идеяларды издөөнү, объекти алдын ала даярдоону, долбоорду түзүүнү, аны акыркы кароону жана чечим кабыл алууну камтыйт. Инвестицияларды башкаруу пландаштырылган пайдага жетүү үчүн бардык этаптардан өтүүнү камтыйт. Ар бир

инвестициялык долбоор тобокелдиктерге жана өзүн актоо мөөнөтүнө, о.э. каражаттарды инвестициялоонун натыйжалуулугуна каралат [11].

Инвестор үчүн инвестициянын өзүн актоо мөөнөтү жана экономикалык натыйжалуулугу маанилүү. Бул учурда инвестициянын объектилери болуп курулуп жаткан же реконструкцияланып жаткан объекттер, же өндүрүштүк ишмердүүлүктү кеңейтүү, мисалы, продукциянын ассортиментин көбөйтүү саналат. Ошондуктан капиталдык салымдар ишкананын инвестициялык ишмердүүлүгүнүн бир бөлүгү катары каралат. Компаниянын салымдары реалдуу жана финансылык болуп бөлүнөт. Биринчиси негизги капиталга узак мөөнөттүү инвестицияны билдирет. Алар мүлккө каржылык салым түрүндө ишке ашырылышы мүмкүн.

Жогоруда айтылгандардын негизинде, биз экономикалык илимде “инвестициялар” категориясынын аныктамасынын алардын экономикалык мазмунун түшүнүүгө болгон ыкмалардын көптүгүн чагылдырган үч негизги модификациясынын бар экенин айта алабыз:

- биринчиден, инвестициялар – бул ишкердүүлүк ишмердүүлүгүнүн объектерине салынган каражаттар (акча каражаттары, баалуу кагаздар, башка мүлк, анын ичинде мүлктүк укуктар, акчалай баалуулуктагы башка укуктар);
- экинчиден, инвестициялар – киреше/же пайда/же социалдык натыйжа алуу максатында узак мөөнөттүү негизде капиталды салым кылуу;
- үчүнчүдөн, инвестициялар – пайда (киреше) алуу ж.б. пайдалуу натыйжаларга жетишүү үчүн ишкердүүлүк ишмердүүлүгүнүн объектерине капиталды максаттуу салуу формасында иш жүзүнө ашкан чыгымдар.

«2018-2040-жылдары Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясында” мамлекеттин күч-аракети Кыргызстандын бүткүл аймагында инвестициялык климатты алгылыктуу жакшыртуу; өлкөнү накта “инвестициялык оазиске” айлантуу менен жыйынтыгында аймактын жана ЕАЭБнын башка өлкөлөрү менен салыштырмалуу атаандаштык

артыкчылыгы бар инвестициялар үчүн жагымдуу объект түзүү; өлкөлүк жана аймактык деңгээлде инвесторлорду колдоонун натыйжалуу институционалдык механизмин түзүү жана саясат жүргүзүү; фонддорду түзүү; инвесторлорго кепилдиктерди камсыз кылуу, чакан жана орто бизнеске узак мөөнөттүү мезгилге жеңилдетилген насыяларды берүү, экспортко багытталган жана инновациялык секторлорун түзүү багытында инвестициялык активдүүлүктү колдоо каралган [7].

Инвестициялык рынок экономикасынын маанилүү системасы; өндүрүштү техникалык жактан кайра жабдууну, продукциянын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатууну, тармактарды, аймактарды жана ишканаларды туруктуу өнүктүрүүнү камсыз кылуунун натыйжалуу инструменти болуп саналат. Бул инвестициянын жаңы натыйжалуу формаларына, капиталды инновациялык продуктуларга жана технологияларга инвестициялоого жана ошону менен инновациялык типтеги кайра өндүрүштү калыптандырууга көмөктөшөт. Анын иштөө процессинде эң маанилүү макроэкономикалык пропорциялар түзүлөт (топтоо менен керектөөнүн ортосунда, топтоо менен инвестициянын ортосунда, инвестициялык ресурстардын чыгашалары менен инвестициянын кайтарымдуулугунун ортосунда), ошол эле учурда инвестициялардын көлөмү көрсөткүчтөрдүн динамикага түз таасирин тийгизет. Инвестициялык рынок реалдуу жана финансылык инвестициялык объекттердин рыногунан турат.

Инвестициялык ресурстарды топтоо жана аларды кайра бөлүштүрүү менен инвестициялык рынок инвестициялык капиталды сарамжалдуу пайдаланууга көмөктөшөт, бул кайра өндүрүштүн көлөмүнүн өсүшүнө алып келет.

Инвестициялык рыноктун масштабы жана натыйжалуулугу экономиканын өсүшүнө, кайра өндүрүү процессине, коомдук продукциянын көлөмүнө жана структурасына, экономиканын жана айрым ишканалардын илимий-техникалык жана өндүрүштүк потенциалын өнүктүрүүгө,

экономиканын реалдуу жана финансылык секторлорунун өнүгүүсүнө, өз ара байланышына олуттуу таасирин тийгизет (1.1-сүрөт).

сүрөт. **Инвестициялык рыноктун түзүмү (инвестициялык объекттер боюнча)** Булак: автор тарабынан иштелип чыкты

Экономиканын айыл чарбасына инвестициялар катары айыл чарба субъекттери тарабынан кеңейтилген кайра өндүрүүнү камсыздоо үчүн кошумча каржылоону тартуу эсептелинет. Айыл чарбасында инвестициялык каражаттарды тартуу менен тармактын инвестициялык жагымдуулугун калыптандырууга өбөлгө түзүлөт, кайра өндүрүү процессинин жалпыланган мүнөздөмөсү катары эсептелет. Айыл чарба субъекттеринде финансыны башкаруунун сапаты алардын өзүндө, о.э. жалпы тармакта кеңейтилген кайра өндүрүүнүн зарыл шарты болуп саналат. Чарбалык субъекттердин финансылык ишмердүүлүгүндө жаңылануу боюнча рыноктун катышуучулары пайданы көбөйтүү боюнча алардын потенциалдуу мүмкүнчүлүктөрүн баалашы мүмкүн, о.э. учурда тармактын

инвестициялык жагымдуулугун бир топ деңгээлде калыптандырат. Айыл чарба субъекттеринин экономикалык ишмердүүлүгүн баалоо продукцияны өндүрүүдөгү жетишилген көлөмү жана дүң пайданын суммасы гана эмес, о.э. айыл чарбасында кеңейтилген кайра өндүрүүнү камсыз кылган финансылык механизмдердин натыйжалуулугу аркылуу баалоо учуру келди десек жаңылышпайбыз.

Айыл чарбасындагы инвестициялык процесстер аймактын экономикасын өнүктүрүүнүн жана калктын бакубаттуулугун жогорулатуунун негизги булагы болуп саналат. Мындан тышкары, заманбап экономика бул тармакка инвестицияларды тартуу үчүн аймактардын ортосундагы жогорку атаандаштык менен мүнөздөлөт, ошондуктан инвестициялык жагымдуулукту жогорулатуунун натыйжалуу механизми аймакты ийгиликтүү өнүктүрүүнүн зарыл шарты болуп саналат.

– сүрөт. **Айыл чарбасындагы инвестициялык процессти өнүктүрүүнүн уюштуруучулук-экономикалык механизми**

Булак: автор тарабынан иштелип чыкты

2022-2026-жылдарга КРна инвестицияларды тартуу боюнча программанын алкагында региондун айыл чарбасын инвестициялык өнүктүрүүнүн уюштуруучулук-экономикалык механизминин түзүмү схемалык түрдө берилген (1.2-сүрөт).

Механизмдин уюштуруучулук жана экономикалык механизмдердин алкагында тармактын өнүгүүсүнө таасир этүүчү факторлор көрсөтүлүп, алар атаандаштык артыкчылыктарды жана регион тарабынан инвестиция тартуу потенциалын пайдаланууну түшүндүрөт.

Инвестициялык жагымдуулуктун көрсөткүчү өлкөнүн, тармактын, аймактын деңгээлинде да, ишкананын деңгээлинде да каралышы мүмкүн.

Көптөгөн окумуштуу-экономисттер өлкөнүн экономикасына, тармакка, аймактарга, ишканага карата "инвестициялык жагымдуулук" түшүнүгүн чечмелеп, өз ойлору менен бөлүшүп келишкен. Мисалы, Гарвард бизнес мектебинин кызматкерлери инвестициялык жагымдуулугу боюнча

өлкөлөр менен аймактарды салыштыруунун негизине төмөнкү мүнөздөмөлөрдү камтыган атайын эксперттик масштабды коюуну сунушташат: чет өлкөлүк жана улуттук инвесторлор үчүн мыйзамдык камсыздоо, капиталды тоскоолдуксуз киргизүү жана чыгаруу мүмкүнчүлүгү, улуттук валютанын курсунун туруктуулугу, саясий туруктуулук, экономикалык улуттук капиталды пайдалануу мүмкүнчүлүгү.

Ал эми макродеңгээлде инвестициялык жагымдуулук деп мамлекет тарабынан ата мекендик жана чет өлкөлүк инвесторлор үчүн түзүлүүчү саясий, экономикалык, социалдык, укуктук ж.б. шарттарды түшүнүү керек.

Инвестициялык жагымдуулук инвестициялык климаттын негизги элементи болуп саналат. Бул пикирди В. В. Кирюхин бөлүшкөн, ал инвестициялык климат инвестициялык активдүүлүк жана инвестициялык жагымдуулук менен аныкталат деп эсептейт [80].

Инвестициялардын мамлекеттик деңгээлде келиши үчүн жагымдуу экономикалык рыноктук чөйрөнү калыптандырууну камсыз кылуу зарыл. Буга айыл өнөр жайынын өзгөчөлүктөрүн эсепке ала турган башкаруу механизмин киргизүү жолу менен жетишүүгө болот. Инвестицияларды тартуу татаал иш, бирок анын натыйжалуу пайдаланылышын камсыз кылуу андан да кыйын.

Айыл чарба тармагына инвестицияларды пайдалануунун натыйжалуулугу эмгек өндүрүмдүүлүгүнүн жогорулашы, дүн продукциянын өсүшү, өндүрүштүн капитал сыйымдуулугунун төмөндөшү ж.б. менен шартталат. Өлкөнүн агроөнөр жай комплекси, өзгөчө аймактар туш болгон шарттарда айыл чарба тармагына инвестиция салууга кызыкдар инвесторлорду табуу эң чоң көйгөй болуп саналат [39].

Бирок, ЕАЭБ алкагында Кыргызстан өлкөнүн инвестициялык жагымдуулугун жогорулатуу үчүн бир катар артыкчылыктарга ээ, анткени ал өзүнүн ыңгайлуу географиялык жайгашуусу жана пайдаланылган эң бай жаратылыш ресурстарынын, анын ичинде гидроэнергетикалык ресурстардын, алтындын, сейрек кездешүүчү түстүү металлдар, көмүр,

баалуу курулуш материалдары жана башка кендердин болушу менен өзгөчөлөнөт. Белгилей кетсек, Кыргызстандын күчтүү инвестициялык артыкчылыктары бизнес чөйрөсүнө салыштырмалуу салыктын төмөн ставкалары, өндүрүштүн негизги факторлорунун болушу жана алардын арзандыгы, ижарага алынган жер жана электр энергиясы үчүн арзан төлөмдөр, арзан жумушчу күчүнүн болуусу инвесторлор үчүн жагымдуу шарттардын бири болуп саналат.

Аймактардын, анын ичинде айыл чарбасынын инвестициялык жагымдуулугу жана инвестицияларды пайдалануу көрсөткүчтөрүнүн тутумун топтоштурууда төмөнкү негизги талаптарды эске алуу зарыл:

- инвестициялык процесстин алкагында белгиленген көрсөткүчтөрдү долбоор менен логикалык байланыштыруу;
- илимий негиздүүлүк жана объективдүүлүк;
- түшүнүктүүлүк жана эсептөөнүн жөнөкөйлүгү;
- алынган натыйжаларды кош чечмелөө мүмкүнчүлүгүн жоюу;
- башкаруу баскычтарында жана убакыттын өтүшү менен колдонулган көрсөткүчтөрдүн ар тараптуулугун камсыз кылуу.

Мындан тышкары, Кыргызстандын белгилүү экономист-окумуштуулары тарабынан да айыл чарба багытында инвестициялык жагымдуулук процесстери боюнча бир топ изилдөөлөр жүргүзүлүп, экономиканын өсүүсүнө өз салымдарын кошуп келүүдө. Мисалы, Мусакожоев Ш. М. айыл чарбасын өнүктүрүү жана азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылууда инвестициялардын жагымдуулугу жана инвестициялык активдүүлүктүн өсүшү үчүн жагымдуу шарттарды түзүү зарыл деп эсептейт [113]. Ал эми Джаилов Д. С. эт-сүт продукцияларын, жашылчалар жана жемиштерди ж.б. айыл чарба продукцияларын тереңдетүү кайра иштетүү боюнча агроөнөр жай комплексинин агрокайра иштетүү чөйрөсүн артыкчылыктуу максатта өнүктүрүү, бул максатта биргелешкен агрохолдингдерди ж.б. ишканаларды түзүүнү стимулдаштыруу үчүн агробизнестин инвестициялык жагымдуулугун жогорулатуу

зарылчылыгын белгилейт [57]. Т. К. Камчыбековдун көз карашы боюнча айыл чарбасынын инновациялык ишмердүүлүгүнө инвестицияларды тартууну Кыргызстандын бул тармагынын өсүшүнүн, инновациялык экономикасынын калыптанышынын маанилүү факторлорунун бири катары кароого болот [74]. Ошондой эле Умарова М. айыл чарбасынын өнүгүүсү үчүн мамлекет жагымдуу инвестициялык климатты түзүүдө жана ресурстарды тартууда активдүү роль ойношу керек деп эсептейт [134].

Инвестициялык жагымдуулук чарбалык субъекттердин зарыл болгон кошумча каржылоо аркылуу кеңейтилген өндүрүштү камсыз кылуу жөндөмдүүлүгүн мүнөздөйт. Ошол үчүн алардын өздүк наркын төмөндөтүү шарты менен продукцияны өндүрүүнүн көлөмүн көбөйтүүнү каржылоонун сырткы булактары жөнүндө сөз болушу керек. Ишкананын экономикалык ишмердүүлүгүн тышкы булактардан каржылоо, бул жаңы же модернизацияланган технологиялык базада өндүрүштүн көлөмүн көбөйтүүнү билдирбейт, негизсиз инвестиция катары каралат жана мындай учурда ишкананын финансылык башкаруусу натыйжалуу боло албайт.

Ишкананын инвестициялык жагымдуулугунун зарыл шарты болуп, анын менчик капиталынын жогорку рентабелдүүлүгү калууда, ал чектик ставкадан ашууга тийиш, эгерде ал жоюлса, потенциалдуу инвесторлор экономикалык ишмердүүлүктү каржылоо боюнча оң чечимдерди кабыл алышат. Ээлери үчүн ишканалар пайданы андан ары көбөйтүү үчүн кирешелерди мындан ары көбөйтүү үчүн өндүрүштү модернизациялоону мотивациялайт. Менчик капиталдын рентабелдүүлүгү ишкананын финансысын натыйжалуу башкарууну камсыз кылуу үчүн ишкананын мененджмент тутумун көрсөтөт.

Бүгүнкү күндө экономикалык адабияттарда ата мекендик жана чет өлкөлүк авторлордун инвестициялык жагымдуулуктун маңызынын салыштырмалуулугу боюнча көптөгөн эмгектери бар, бирок бул аныктаманы түшүнүү боюнча бирдиктүү негиз жок, бул аны изилдөөнү бир топ татаалдантат.

Төмөндө биз инвестициялык жагымдуулук түшүнүгүнүн негизги чечмелөөлөрүн карап чыгабыз.

таблица. «Инвестициялык жагымдуулук» түшүнүгүн аныктоонун илимий жолдору

№	

№

Булак: автор тарабынан иштелип чыкты

аблицадан көрүнүп тургандай, «ишкананын инвестициялык жагымдуулугу» түшүнүгүн чечмелөө өтө ар түрдүү. Бирок, аныктамалардын эч кимисин жетиштүү толук жана туура деп атоого болбойт. Ушуга байланыштуу ишкананын инвестициялык жагымдуулугун аныктоону тактоо зарылчылыгы келип чыкты.

Аныкталган белгилер жана белгиленген кемчиликтерди эске алуу менен биз тармактын “инвестициялык жагымдуулук” түшүнүгүнүн төмөнкү аныктамасын сунуш кылабыз.

Тармактын инвестициялык жагымдуулугу – бул тармактын мүлкүн пайдалануунун натыйжалуулугун, анын төлөөгө жөндөмдүүлүгүн, финансылык абалынын туруктуулугун мүнөздөгөн экономикалык категория, мында капиталдын потенциалдуу ээси белгилүү бир тобокелдикке барууга умтулат жана акчалай жана монетардык эмес формадагы инвестициялардын агымын камсыз кылат.

Биз инвестициялык жагымдуулукту комплекстүү түшүнүк катары эсептейбиз, себеби бир жагынан, ал тобокелдик, рентабелдүүлүк деңгээли жана ишкананын финансылык ресурстарынын наркына салыштырмалуу инвесторлордун белгилүү бир тобунун пикирин чагылдырса, экинчиден белгилүү бир объективдүү белгилердин, каражаттардын касиеттери жана экономикалык системанын мүмкүнчүлүктөрүнүн жыйындысы болсо, алар инвестиция үчүн потенциалдуу төлөм суроо-талапты аныктайт.

Кээ бир авторлор инвестициялык жагымдуулукту киреше алуу жана (же) башка оң натыйжаларды алуу максатында инвестицияларды ишке ашырууга карата экономикалык мамилелердин системасы катары карашат. Бирок, бул аныктама толук негиздүү эмес, анткени ал "инвестициялык рынок" терминине көбүрөөк ылайыктуу.

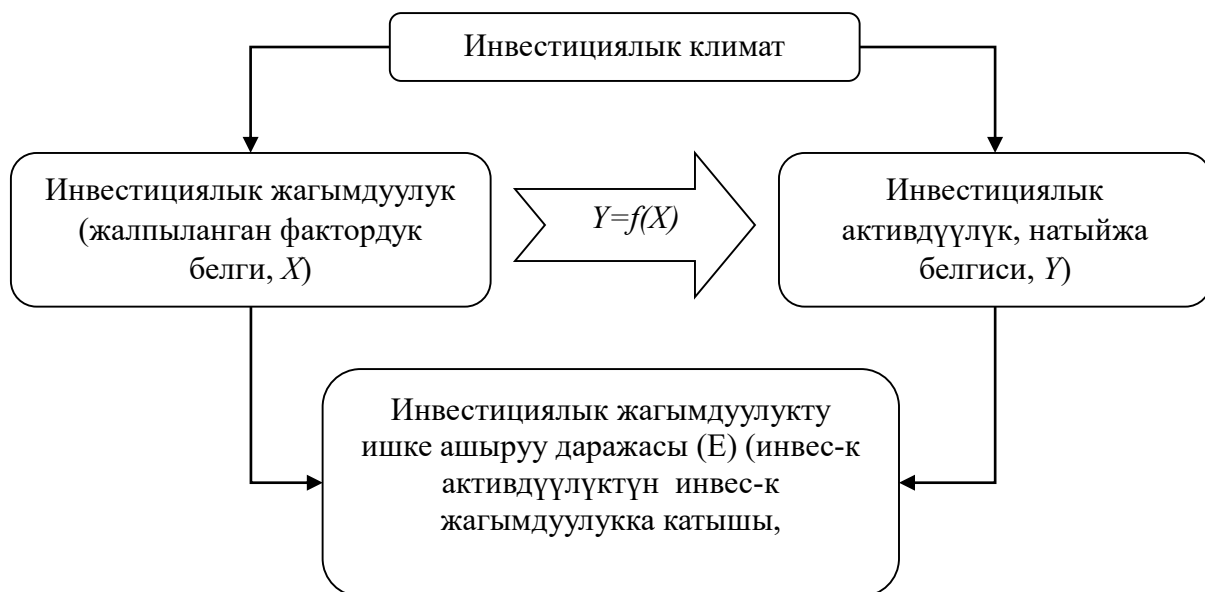
Субъекттин инвестициялык жагымдуулугун баалоо үчүн көп колдонулган дагы бир аныктама бар. Бул көрсөткүчтөрдүн жыйындысы катары инвестициялык жагымдуулукту кароо (мисалы, И. И. Ройзмандын аныктамасы).

Эл аралык практикада адатта объекттин (аймактын, уюмдун) инвестициялык жагымдуулугу инвестордун тигил же бул аймакка “кирүү” коммерциялык эмес тобокелдиктеринин жыйындысы катары гана түшүнүлөт (коммерциялык эмес тобокелдиктер түздөн-түз же алуучу

мамлекеттин экономикасына инвестиция салган чет өлкөлүк инвесторлорго зыян келтирүүчү кыйыр аракеттери).

Түшүнүктү кененирээк карасак, бир гана коммерциялык эмес тобокелдиктер объективдүү баа берүү үчүн жетишсиз болгондуктан, төмөнкү аныктаманы колдонсок болот: аймактын инвестициялык жагымдуулугу – бул аймакка капиталдын келүүсүн аныктаган жана инвестициялык активдүүлүк менен бааланган объективдүү экономикалык, социалдык жана табигый белгилердин, каражаттардын, мүмкүнчүлүктөрдүн жана чектөөлөрдүн жыйындысы.

Мына ошентип, экинчи аныктама чындыгында биринчисин толуктайт: инвестициялык потенциал жана инвестициялык тобокелдик аймактын инвестициялык жагымдуулугун түзөт (инвестордун максатка жетүү ыктымалдыгы “тобокелдик” түшүнүгү менен, ал эми толук түшүнүк – бул “потенциал” түшүнүгү менен аныкталат), аймактын инвестициялык жагымдуулугу инвестициялык активдүүлүктү аныктайт, ал эми инвестициялык климат өз кезегинде инвестициялык активдүүлүк жана инвестициялык жагымдуулук менен аныкталат (1.3-сүрөт).

сүрөт. **Инвестициялык жагымдуулук, инвестициялык активдүүлүк жана аймактын инвестициялык климаты түшүнүктөрүнүн байланышы** [122].

Аймактын инвестициялык потенциалы – инвестиция тартуу үчүн чоң мааниге ээ болгон аймактын объективдүү экономикалык, социалдык, табигый-географиялык жана башка касиеттеринин жыйындысы [100].

Изилдөөбүздү инвестициялык жагымдуулукту аныкташ үчүн анын методологиясын кароо менен улантабыз.

Инвестициялык салымдардын абсолюттук экономикалык натыйжалуулугу төмөнкү формулалар менен аныкталат:

өлкөнүн экономикасынын деңгээлинде ($\Delta_{\text{эс}}$)

Δ

мында, $\Delta \text{НД}$ – инвестициялык салымдар аркылуу улуттук кирешенин өсүшү;

Δ

KB – улуттук кирешенин өсүшүнө алып келген инвестициялык салымдар;

/

аймактык деңгээлде (Δ_0)

Δ

мында, $\Delta \text{ЧП}$ – инвестициялык салымдардын эсебинен таза продукциянын өсүшү; =

ишканалардын (ири ишканалардын) деңгээлинде ($\Delta_{\text{и}}$)

Δ

;

мында, $\Delta \text{П}$ – салымдардын эсебинен ишканалардын пайдасынын өсүшү; =

T – инвестициялык салымдарды кайтаруу мөөнөтү.

Инвестициялык салымдардын абсолюттук натыйжалуулугунан алынган көрсөткүчтөр ченемдик баалуулуктар менен салыштырылды. Эгерде алар экинчисине барабар болсо же биринчисинин мааниси жогору болсо, анда ал капиталдык салымдар экономикалык жактан негиздүү деп эсептелген. и

=

/

П

Инвестициялык салымдардын натыйжалуулугунун ченемдик коэффициенттеринин маанилери да өкмөт тарабынан бекитилген жана тармактар боюнча 0,07 ден 0,27 ге чейинки чектерде дифференцияланган.

Инвестициялык долбоорлордун натыйжалуулугун баалоо эки ыкма менен жүргүзүлөт:

динамикалык:

- аза заманбап (учурдагы) нарк (NPV);
- чки кирешелүүлүк (IRR);
- ентабелдүүлүк индекси (PI);
- исконттолгон өзүн-өзү актоо мөөнөтү (PP).

статистикалык:

- зүн актоо мөөнөтү;
- септик рентабелдүүлүк нормасы (ARR);
- алыштырмалуу экономикалык натыйжалуулук коэффициенти;
- чурдагы чыгымдардын минимуму.

Рентабелдүүлүк индекси жана инвестициялардын натыйжалуулук коэффициенти. Инвестициянын кайтарымы эки жол менен өлчөнөт. Биринчиси – убакыт факторун эске алуу, инвестицияланган каражаттарды дисконттоо жана күтүлгөн кирешелер, экинчиси – бухгалтердик маалыматтар.

Долбоордун рентабелдүүлүк индекси инвестициялардан түшкөн бардык дисконттолгон акчалай кирешелердин суммасынын бардык дисконттолгон инвестициялык чыгымдардын суммасына карата катышы менен аныкталат.

Адатта, инвестициялоодо кирешелүүлүк индекси боюнча эң жогорку көрсөткүчкө ээ болгон долбоорго артыкчылык берилет.

Бирок, кирешелүүлүктүн индекси жогору болгон долбоор ар дайым эле эң жогорку таза заманбап баалуулукка ээ боло бербейт. Ошондуктан, ал чыгымдардын бирдигине кирешенин максималдуу наркына ээ болгон долбоорду тандоо максатында таза заманбап наркты эсептөөнү толуктайт.

Бир жолку салынган кирешелүүлүк индекси төмөнкү формула боюнча эсептелет:

$$= \frac{\text{ж}}{\text{е}}$$

Рентабельдүүлүктүн эсептик (бухгалтердик) ченеминин көрсөткүчү (ARR) инвестициялардын натыйжалуулугунун коэффициенти деп аталат. Бул учурда, инвестициялардын кирешелери жана чыгымдары жөнгө салынбайт жана киреше таза киреше менен мүнөздөлөт.

Инвестициялардын эффективдүүлүгүнүн коэффициенти (ARR) таза кирешенин жылдык орточо суммасынын инвестициянын орточо өлчөмүнө карата катышы менен аныкталат жана төмөнкү формула боюнча аныкталат:

$$= \frac{\sum_{t=1}^n (P_t - t) \cdot \text{убакытжылдар ичинде салыктан кийинки таза киреше;}}{\text{жабдуулардын калдык же куткаруу наркы (негизги каражаттар).}}$$

Инвестициянын натыйжалуулугун эсептөө ыкмасы жетиштүү жөнөкөй. Бул коэффициент иш жүзүндө кеңири колдонулат. Бирок, ал акчалай инвестициялардын убактысын эсептебейт жана таза кирешенин суммасына негизделет.

Аймактын инвестициялык жагымдуулугунун экинчи түзүүчүсүн – инвестициялык тобокелдикти карап көрөлү.

Инвестициялык тобокелдик – бул инвестициялык ишмердүүлүктүн шарттарынын белгисиздигинен улам капиталды же кирешени жоготуу түрүндөгү финансылык жоготуулардын ыктымалдыгы [122].

Аймактык инвестициялык тобокелдиктер болгон учурда аймактын инвестициялык потенциалын толук эмес пайдалануу мүмкүнчүлүгү бар. Мыйзамдык (укуктук) тобокелдик деп, адатта, субъекттин инвестициялык ишмердүүлүгүнө таасир этүүчү мыйзамдык жана укуктук факторлор түшүнүлөт, мисалы, мыйзам актыларынын жеткилең эместиги, карама-каршылыгы, мыйзамдык кепилдиктердин бар болуусу ж.б.

Башкаруучу (саясий) тобокелдиктер инвестициялык процесстин саясий түзүүчүлөрүнө таасирин тийгизет. Аларга адатта өлкөнүн (аймактын) ичиндеги саясий кырдаалдын өзгөрүшү жана тышкы саясаттагы өзгөрүүлөр кирет.

Экологиялык тобокелдик радиациялык кырдаалды, айлана-чөйрөнүн абалын, экологиялык программалардын жана кыймылдардын ар кандай түрлөрүнүн болуусун эске алат.

Социалдык тобокелдиктерди кароодо инвестициялык ишмердүүлүктүн социалдык түзүүчүлөрүнө таасир этүүчү факторлор эске алынат.

Алар: социалдык-ишкердик активдүүлүктүн төмөнкү деңгээли, коомдогу моралдык жана материалдык стимулдар, адамдардын жеке реакциялары, социалдык чыңалуунун жогорку деңгээли, экономикалык (жогорку инфляция, аймактык экономиканын натыйжасыз түзүмү, улуттук валютанын туруксуздугу) жана криминалдык тобокелдиктер (аймакта кылмыштуулуктун жогорку деңгээли).

Финансылык тобокелдиктерди аныктоо менен төмөнкүлөргө баа берүү зарыл:

- бюджеттик, финансылык, инвестициялык жана салыктык саясаттын учурдагы абалы;
- банк тутумунун абалы жана натыйжалуулугу;
- пайданы жана капиталды чет өлкөгө экспорттоого чектөөлөр;
- капиталдын кирүүсү жана аны улуттук экономикага салым кылуу үчүн стимулдардын болуусу.

Бир жагынан инвестициялык тобокелдиктер инвестициялык потенциалга таасир этсе, экинчи жагынан инвестициялык потенциал инвестициялык тобокелдиктердин деңгээлин жөнгө салат, башкача айтканда, бул көрсөткүчтөр өз ара байланышта жана алардын жардамы менен аймактын инвестициялык жагымдуулугу аныкталат.

экономиканын реалдуу секторундагы ишканалардын инвестициялык жагымдуулугунун деңгээлине таасир эткен факторлор

Заманбап экономикалык шарттарда реалдуу сектордун ишканаларынын тышкы каржылоонун салыштырмалуу жаңы жолу болуп инвесторлордун каражаттарын тартуу саналат, анын максаты убактылуу бош каражаттарды жайгаштыруу болуп саналат. Өздүк инвестициялык жагымдуулукту арттырмайынча инвесторлордун каражаттарын тартуу мүмкүн эмес. Бул инвестициялык жагымдуулуктун маңызын, о.э. ага таасир этүүчү факторлорду изилдөөнүн реалдуу зарылдыгын жаратат.

Инвестициялык жагымдуулуктун деңгээлине ар кандай факторлор таасир этет, бирок бүгүнкү күнгө чейин алардын бирдиктүү бөлүнүүсү толук кандуу иштелип чыккан эмес, ошондуктан бул маселе актуалдуу болуп саналат (1.4-сүрөт).

Белгилей кетсек, инвестициялык жагымдуулуктун деңгээлине таасир этүүчү факторлор потенциалдуу инвестициялык объектке жараша өзгөрүп турат. Мисалы, баалуу кагаздарды чыгаруучу ишкананын, венчурдук уюмдун же чарба жүргүзүүчү субъекттин биригүү (кошуп алуу) операцияларын жүргүзүү үчүн инвестициялык жагымдуулугун баалоодо факторлордун ар кандай түрлөрү эске алынат [62].

Биздин оюбузча, реалдуу сектордун ишканаларынын инвестициялык жагымдуулугун баалоодо конкреттүү факторлорду эске алуу зарыл, анткени реалдуу сектордун ишканаларынын финансысын уюштуруудагы олуттуу айырмачылыктар табигый-климаттык жана табигый-биологиялык көрсөткүчтөр, шарттар, технологиялык факторлор жана социалдык-экономикалык мамилелер менен аныкталган бир катар өзгөчөлүктөр менен шартталган.

Айыл чарба ишканаларынын инвестициялык жагымдуулугунун деңгээлине таасир этүүчү бардык факторлорду ички жана тышкы (түз жана кыйыр таасирлер) деп бөлүү күтүлүүдө, бул тармактын өзгөчөлүктөрүн эске алууга мүмкүндүк берет.

Бул тармакта өндүрүштүн негизги каражаты жер болуп саналат, ал амортизацияланбайт, бирок кыртыштын сапатын жакшыртуу үчүн капиталдык чыгымдар да талап кылынат, айыл чарба өндүрүшүнүн өзгөчөлүгү – сезондук жана узак өндүрүш циклдин болуусу [83] менен айырмаланат.

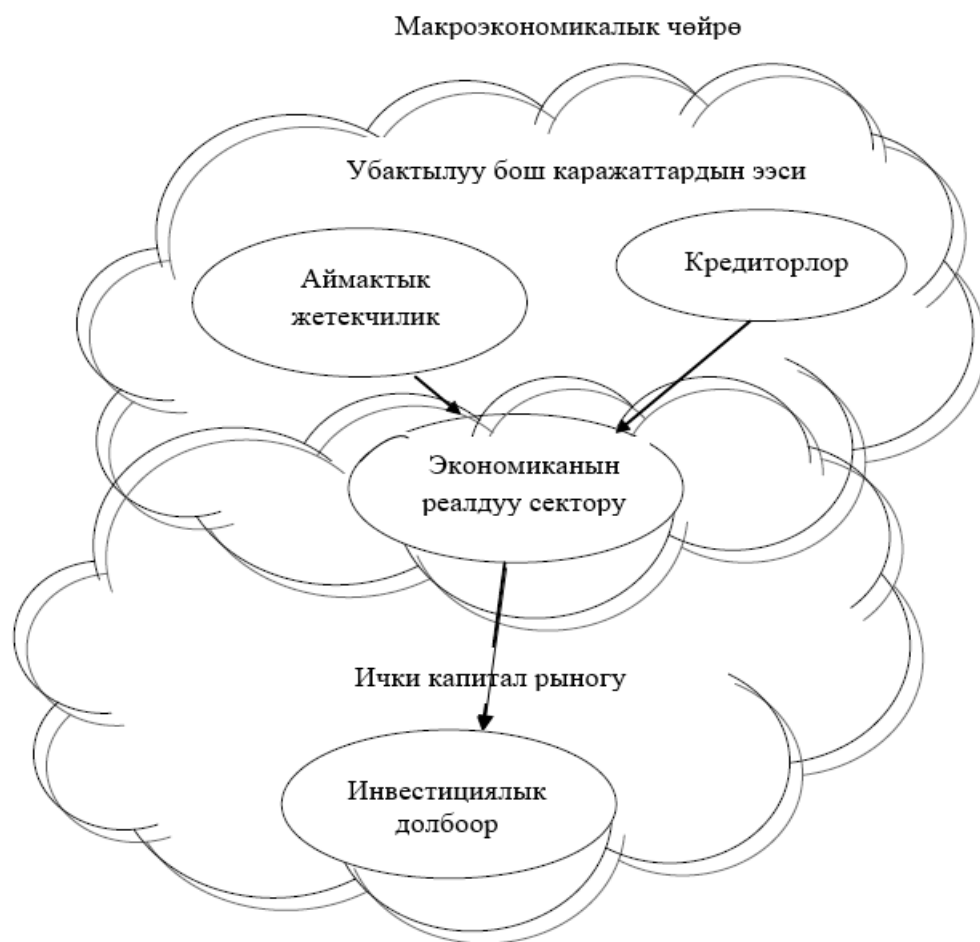
Чарба жүргүзүүнүн жаратылыш-климаттык шарттары айыл чарба өсүмдүктөрүн өстүрүүгө да, мал чарбачылыгына да олуттуу таасирин тийгизет. Дыйканчылыкта жогорку жана туруктуу түшүм алуудагы негизги тоскоолдук болуп аба ырайынын ыңгайсыз шарттары: кургакчылык, үшүк, катуу шамал, ысык шамал, мөндүр, кар аз жааган үшүк, суу ташкындары ж.б. эсептелет. Түшүмдүн аз алынышы тоюттун жетишсиздигинен жана сапатсыздыгынан мал чарбасына терс таасирин тийгизет. Жылуулуктун жетишсиздиги капиталдык чарбаларды, жылуулук системаларын жана

башкаларды куруу аркылуу малдын тиричилигин камсыздоого кошумча чыгымдарды алып келет. Чыгымдардын өсүшү айыл чарба продукциясынын, анын ичинде сүттүн наркынын өсүшүн аныктайт, демек, ишкананын финансылык натыйжаларына терс таасирин тийгизет. Илимдин жетишкендиктери табигый-климаттык шарттардын таасирин белгилүү чектерге чейин жана башка факторлор болгон учурда (мисалы, кургак дыйканчылык шартында сугаруу) начарлатууга мүмкүндүк берет [110]. Ушуга байланыштуу бизнестин табигый-климаттык шарттары айыл чарба ишканаларынын инвестициялык жагымдуулугунун деңгээлине олуттуу таасирин тийгизет деп эсептейбиз.

Конкреттүү шарттарга байланыштуу айыл чарбасы эл чарбасынын башка тармактары менен атаандаша албайт. Бул жагдай бул тармакты мамлекеттик колдоонун зарылдыгын алдын ала аныктайт, бул өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылуу; башка тармактарга салыштырганда айыл чарбасындагы баанын жана кирешенин катышы; мамлекеттин экологиялык функцияларын аткаруу; айыл жерлерин өнүктүрүү менен түшүндүрүлөт

Мына ошентип, тармакты натыйжалуу мамлекеттик колдоо айыл чарба ишканаларынын инвестициялык жагымдуулугунун деңгээлине таасирин тийгизет.

Дүйнөгө белгилүү экономист Майкл Э. Портер өзүнүн эмгегинде инвестициялык жагымдуулукту аныктоочу факторлорду үч негизги категорияга бөлүүнү сунуштайт: макроэкономикалык чөйрө; инвестицияларды бөлүштүрүү механизмдери; жана кандай шарттарда конкреттүү инвестициялык долбоорлор "жүктөлдү" (1.5-сүрөт).

1.5-сүрөт. Аймактык долбоорлордун инвестициялык жагымдуулугун аныктоочу факторлор (М. Э. Портер) [21].

Макроэкономикалык чөйрө бардык өндүрүштүн инвестициялык активдүүлүгүнүн жалпы шарттарын аныктайт. Аймактык экономика көбүнчө инвесторлорго узак мөөнөттүү кирешенин белгилүү деңгээлин камсыз кылуу менен инвестициялык процесстерди стимулдап, кепилдик берет [144].

Өнүгүүнүн негизги булагы чет элдик инвестициялар болгондуктан, бул тармакка мамлекет өзгөчө көңүл буруу керектигин баса белгилеп кетүү керек. Мамлекет ушул багытта 2026-жылга чейин Кыргыз Республикасынын улуттук программасында көптөгөн максаттарды жана багыттарды пландоо менен экономикалык активдүүлүктү кайра калыбына келтирүү максатында тиешелүү долбоорлорду түзүп жана аткарып келүүдө. Мисалга ала турган болсок, Бишкек жана Ош шаарларында, о.э. өлкөнүн

аймактарында ишкердикти тейлөө борборлорун түзүү, инвестициялык лотторду түзүү жана ишке ашыруу, өнөр жай кооперациясына дем берүү жана ЕАЭБ өлкөлөрү менен кошумча нарк чынжырчасын куруу механизмдерин киргизүү, "Е-ишкердик" долбоорун ишке киргизүү, е-ишкердикке окутуу, е-ишкерлердин мыкты тажрыйбаларын жайылтуу үчүн маалыматтык кампанияларды жүргүзүү үчүн атайын долбоорлор түзүлүп, анын үстүнөн иш жүргүзүлүп келүүдө.

Өлкөнүн инвестициялык климатын жакшыртуунун жана түз инвестициялардын келишин камсыз кылуунун алкагында Кыргыз Республикасында инвестициялык ишти жүзөгө ашыруучу жана өлкөбүздүн аймагында киреше алуучу резидент эместерге кош салык салууну болтурбоо максатында өкмөттөр аралык макулдашуулардын санын көбөйтүү, ага кошумча салыктык жеңилдиктерди алуу үчүн тиешелүү документтерди тариздөө процессин жөнөкөйлөштүрүү зарыл.

Айыл чарба тармагы мамлекеттин алдыңкы тармактарынын бири. Айыл чарба тармагы калкты негизги азык-түлүк менен камсыз кылат, ошону менен мамлекеттин азык-түлүк коопсуздугун, калкты азык-түлүк менен камсыздоонун туруктуулугун камсыздоо маселесин чечет.

Айыл чарбасын башкаруунун натыйжалуулугун жогорулатууда тышкы жардам зор роль ойнойт. Эл аралык финансы институттары, эки тараптуу жана көп тараптуу өнүктүрүү агенттиктери, эл аралык бейөкмөт уюмдар жана башка өнөктөштөр менен түзүлгөн программалардын баары тең айыл чарбасын өнүктүрүү максатында гана түзүлөт [23].

Акыркы жылдарда айыл чарба продукциясын өндүрүүнү көбөйтүү боюнча бир топ иштер жасалса да, учурда Кыргызстандын айыл чарбасы жетиштүү деңгээлде өндүрүмдүү жана атаандаштыкка жөндөмдүү эмес. Ошол себептен, айыл чарбасынын инвестициялык жагымдуулугун жогорулатуу үчүн мамлекет колдоо көрсөтүү максатында ар түрдүү долбоорлордун жардамы менен иш-чараларды өткөрүп келүүдө. Айта кетсек, Кыргыз Республикасынын айыл, суу чарба жана региондорду

өнүктүрүү министрлиги тарабынан түзүлгөн Кыргыз Республикасын агрардык өнүктүрүүнүн 2025-жылга чейинки концепциясында бир катар долбоорлор пландаштырылып, алардын көпчүлүгү аткарылып келүүдө. Мисалы, суу жеткирүү боюнча кызмат көрсөтүүлөрдүн тарификация системасын кайра карап чыгуу – экономикалык жактан негизделген тарифтерге өтүү, органикалык өндүрүштү өнүктүрүү боюнча программаны ишке ашыруу, Ысык-Көл жана Нарын облустарында сугат жер иштетүүнү өнүктүрүү, Чүй облусундагы сугат жер иштетүүнү өнүктүрүү (айланма Чүй каналы-2), бирдиктүү өндүрүштүк-сатуу чынжырчасын, агромаркетинг жана электрондук коммерция борборлорун түзүү ж.б. баса белгилеп кетсек болот.

Азыркы күндө мамлекетибизде айыл чарбасын өнүктүрүүгө өзгөчө көңүл бурулуп, негизги максат айыл чарба продукцияларынын экспортунун көлөмүн арттыруу жолго коюлуп жатат. Мамлекеттин айыл чарбасын өнүктүрүүнүн мыйзамдык базасын жакшыртып, кошумча инвестицияларды тартуу жана илимий методдорду пайдалануу маанилүү. Аймактарда айыл чарба продукцияларын сатууда аларды алдын ала пландаштыруу боюнча иштерди күчөтүү зарыл. Дыйкандар өздөрүнүн продукцияларын сатуу учурунда зыян тартпагандай болушу керек. Мамлекет башчы өлкөдөгү ата-мекендик айыл чарба продукцияларын экспорттоону көбөйтүү жана алыскы чет өлкөлөргө, анын ичинде ЕАЭБ өлкөлөрүнүн алкагындагы экспорттук потенциалды колдонуу боюнча иштерди күчөтүүнү сунуштады. Эт-сүт продукцияларын, мөмө жана жашылча жемиштерди, жүн жана башка айыл чарба продукцияларын Кытайга экспорттоону көбөйтүү боюнча кайра иштетүүчү ишканалар менен иштерди жүргүзүүнү тиешелүү жактарга милдеттендирди.

Инвестор инвестициялоо процессин баштаардан мурун жана бүткүл зарыл ресурстардын болушу жана колдонулушу сыяктуу негизги пункттарды: өндүрүш деңгээли; продуктулар сатылып жаткан рыноктук шарттарды баалайт. Мунун бардыгын экономикалык потенциалга баа берүү

катары мүнөздөөгө болот. Ушуга байланыштуу ишкана кирген агроөнөр жай чөйрөсүнүн экономикалык потенциалы анын инвестициялык жагымдуулугуна таасир этүүчү факторлордун бири деп эсептейбиз.

Ресурстарды натыйжалуу пайдалануудан тышкары, максаттуу өнүктүрүү жана туруктуу иштөө мүмкүнчүлүгү менен белгилүү бир артыкчылыктарга жетишүүгө болот; ар кандай маркетинг схемаларын колдонуу менен айыл чарба продукциясын кепилденген жана кирешелүү сатуу; продукциянын рынокторун кеңейтүү ж.б., атап айтканда агроөнөр жайлык интеграция.

Агроөнөр жайлык интеграция ишканалардын инвестициялык жагымдуулугунун деңгээлине эки тараптуу таасирин тийгизет. Ошентип, эгерде ишкана интеграциянын түрлөрүнүн бирине катышса, анда ал интеграцияга катышпаган башка ишканаларга салыштырмалуу инвесторлор үчүн жагымдуураак болот, мында башка бардык нерселер бирдей болот. Экинчи жагынан, интеграциялык процесс канчалык өнүксө, ишканалардын иштөө шарттары ошончолук ыңгайлуу болот.

Алсак, аныкталган факторлор «Чарба жүргүзүүнүн жаратылыш-климаттык шарттары», «Тармакты мамлекеттик колдоо», «Агроөнөр жай чөйрөсүнүн экономикалык потенциалы» жана «Агроөнөр жайлык интеграциянын деңгээли» айыл чарба ишканаларынын инвестициялык жагымдуулугунун деңгээлине түздөн-түз таасирин тийгизет, бирок инвестициялык жагымдуулукту толугураак баалоо үчүн түз эле эмес, кыйыр факторлорду да эске алуу зарыл, алар экономикалык, технологиялык, социалдык жана саясий факторлорду камтыйт.

Ишканалардын ишмердүүлүгүнүн тышкы чөйрөсүнө кыйыр таасир этүүчү факторлорду талдоо экономикалык кырдаалдын жалпы мүнөздөмөлөрүн (төмөндөө, турукташтыруу, калыбына келтирүү), о.э. айрым экономикалык көрсөткүчтөрдүн динамикасын, мисалы, инфляциянын деңгээли, айыл чарба жана өнөр жай продукциясына баалардын паритетин аныктоого мүмкүндүк берет. Инфляциянын темпинин

басаңдашы улуттук экономиканын бардык тармактарында инвестициялык жигердүүлүктүн өсүшүнө шарт түзөт, анткени акчанын нарксыздануу деңгээли төмөндөйт. Баалардын паритети өнөр жай жана айыл чарба продукцияларына баа индекстеринин катышын мүнөздөйт. Дисперитет, эреже катары, учурдагы мезгил ичинде айыл чарба товарларына баалардын индекстеринин өсүшүнө салыштырганда, баалардын индексинин тез өсүшү менен чагылдырылат, демек, баа индекстеринин ортосундагы айырма канчалык чоң болсо, айыл чарба ишканаларынын инвестициялык жагымдуулугу ошончолук төмөн болот, анткени бул тармакка инвестициянын кайтарымдуулугу төмөндөйт.

О.э. тышкы чөйрөнү изилдөөнүн багыттарынын бири болуп илимий ачылыштарды жана алдыңкы тажрыйбанын жетишкендиктерин колдонуу деңгээли саналат – бул айыл чарба тармагында туруктуу экономикалык өсүштү камсыз кылуунун маанилүү негиздеринин бири. Технологиялык компонентти талдоо айыл чарбасында илимий-техникалык жана инновациялык процесстердин өнүгүү өзгөчөлүктөрүн, өзгөчө инновацияларды киргизүү жана жайылтуу стадиясында аныктоого мүмкүндүк берет. Ушуга байланыштуу бул фактор ишканалардын инвестициялык жагымдуулугунун деңгээлине белгилүү бир таасирин тийгизет деп эсептейбиз. Ошол эле учурда илимий-техникалык прогресстин өнүгүшү ишкана жайгашкан макрочөйрөнү, ал эми инновациялык иштеп чыгууларды ишке ашыруунун деңгээли микрочөйрөнү мүнөздөйт.

Тышкы чөйрөнүн социалдык компонентин изилдөө аймактагы демографиялык кырдаалды аныктоого багытталган. Айыл чарба ишканалары Маслоу пирамидасынын башында турган тамак-аш азыктарын өндүрөөрүн эске алсак, ишканалардын кирешелүүлүгү демографиялык кырдаалдын өзгөрүшүнө түздөн-түз көз каранды болот. Мындан тышкары, керектөөнүн деңгээлине таасир этүүчү факторлордун бири бул жагынан калктын натыйжалуу суроо-талаптары болуп саналат, калктын кирешелеринин динамикасын эске алуу максатка ылайыктуу.

Тышкы чөйрөнү талдоо процессинде инвестиция чөйрөсүндөгү мыйзамдар жөнүндө түшүнүккө ээ болуу үчүн саясий факторлор изилденет, атап айтканда, мамлекеттик деңгээлде инвестицияларды коргоонун деңгээлин аныктоо, инвестициялык мыйзамдардын начарлоосуна каршы кепилдиктер, соттук коргоонун ачык-айкын жана түшүнүктүү жол-жоболору, укуктук “ачык-айкындык” бүтүмдөрдү мыйзамдык жактан жогорулатуу ж.б. Мындан тышкары, салыктык базаны, салык жеңилдиктерин колдонуу мүмкүнчүлүгүн аныктоо, салык жүгүнүн деңгээлин эсептөө үчүн учурдагы салык саясатын изилдөө керек. Салык саясатынын мүнөзү (фискалдык же жөнгө салуучу) маанилүү роль ойнойт, анткени инвестицияны, инновацияны жана ишкердикти стимулдаштыруу андан көз каранды. Ошентип, саясий фактор да айыл чарба ишканаларынын инвестициялык жагымдуулугунун деңгээлине белгилүү бир таасирин тийгизет.

Мына ошентип, тике жана кыйыр таасир этүүчү тышкы факторлор ишканалардын инвестициялык жагымдуулугунун деңгээлине белгилүү бир таасирин тийгизет, ошондуктан алар инвестициялык жагымдуулуктун деңгээлин аныктоодо да, бул көрсөткүчтү болжолдоодо да эске алынууга тийиш.

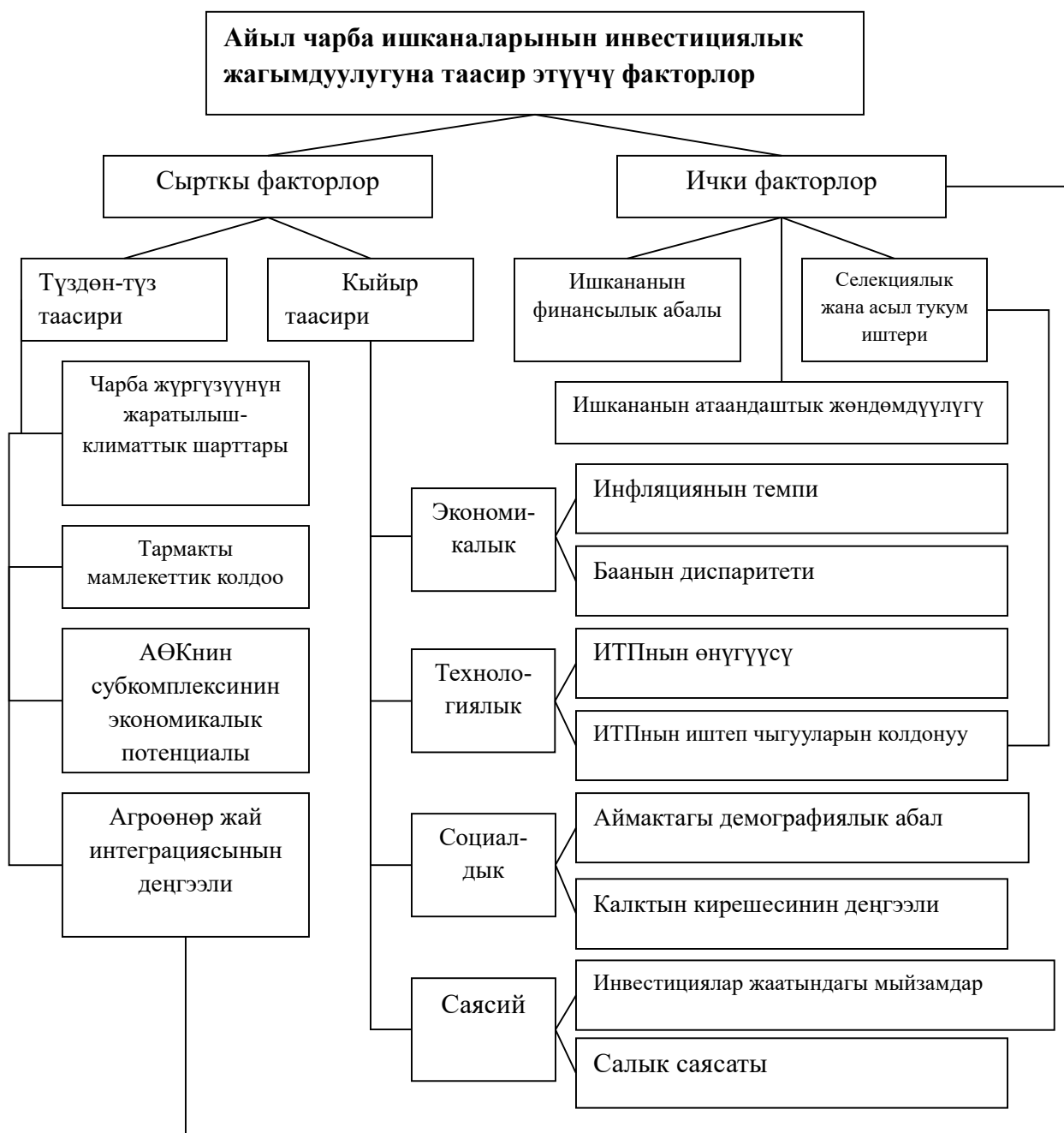
Ички факторлордун ичинен ишкананын финансылык абалына өзгөчө көңүл буруу керек, анткени жоюу (банкроттук) процедурасы башталган ишкана инвестициялык жагымдуу боло албайт [62]. Бул окумуштуулар инвестициялык жагымдуулукка таасир этүүчү бардык факторлорду ички жана тышкы болуп бөлүү менен, ички факторлор чарбалык субъекттин ишмердүүлүгүнө көз каранды, б.а. булар ал таасир эте ала турган факторлор деп эсептешет. Аларга төмөнкүлөр кирет: ишканаларды башкаруу системасы; өндүрүлгөн продукциянын номенклатурасы; ишкананын финансылык абалы; өндүрүштү диверсификациялоо; өндүрүш технологиясында инновациялык чечимдерди колдонуу даражасы;

ишкананын ачыктык даражасы, отчеттуулукта маалыматтын толуктугу жана аныктыгы; ишкананын корпоративдик социалдык жоопкерчилиги ж.б.

Тышкы факторлор чарбалык субъекттен көз каранды эмес. Аларга төмөнкүлөрдү киргизсе болот: саясий жана ички экономикалык чөйрө, тармактын экономикалык өзгөчөлүгү, аймактын экономикалык потенциалы, мыйзам ченемдеринин системасы ж.б.

Белов К. Н. о.э. ишкананын инвестициялык жагымдуулугуна таасир этүүчү факторлорду ички жана тышкы деп бөлөт, бирок аларга байланыштуу бир аз башкача параметрлерди аныктайт. Ал тышкы факторлор катары өлкөнүн инвестициялык жагымдуулугун, аймактын инвестициялык жагымдуулугун жана тармактын инвестициялык жагымдуулугун камтыйт. Ички факторлорго финансылык абал, өндүрүштүк факторлор, менеджменттин сапаты, инвестициялык жана инновациялык ишмердүүлүк, рыноктун туруктуулугу, укуктук факторлор кирет [42].

Ишкананын инвестициялык жагымдуулугуна таасир этүүчү факторлордун сунушталган системаларын жалпылоо менен биз факторлордун олуттуу топторун белгилеп кетели (1.6- сүрөт).

1.6-сүрөт. **Ишкананын инвестициялык жагымдуулугуна таасир этүүчү факторлордун системасы**

Булак: автор тарабынан иштелип чыкты

Көптөгөн авторлор анын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн ишкананын инвестициялык жагымдуулугунун факторлорунун бири катары белгилешет. Мисалы, Ф. М.-Г. Топсахалова «жаңы рынокторго чыгуу жана алынган позицияларды бекемдөө мүмкүнчүлүгү» жөнүндө айтып жатып, уюмдун атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн билдирет [133].

Атаандаштыктын деңгээлине ар кандай факторлор таасир этет, анын ичинде рыноктук конъюнктура, атаандаштардын активдүүлүгү, жарнаманын натыйжалуулугу, өндүрүштүк көзөмөл ж.б. [106]. Мындан тышкары, атаандаштыкка жөндөмдүүлүктүн деңгээлине, албетте, өндүрүштө инновациялык технологияларды колдонуу таасир этет, бул аны инвесторлордун көз алдында жагымдуу кылат, анткени бул өндүрүштүн эң жогорку натыйжалуулугуна умтулууну көрсөтүп турат.

Сүт багытындагы айыл чарба ишканалары үчүн инновациялык технологиялардын түрлөрүнүн бири селекциялык жана асыл тукум иштери болуп саналат, анткени иштин бул багыты малдын продуктуулугун жогорулатууга, демек өндүрүштүн натыйжалуулугун жогорулатууга мүмкүндүк берет.

Сүт багытындагы мал чарбачылыгындагы инновациялык технологияларга о.э. малды кармоо шарттары, саанканаларда колдонулуучу жабдуулар ж.б. кирет. Ишканада селекциялык жана асыл тукум иштеринин болушу инвестициялык жагымдуулукту жогорулатууга жардам берет, анткени иштин бул түрү эң маанилүү иштердин бири болуп саналат, өндүрүштүн натыйжалуулугун жогорулатуунун факторлору, о.э. бюджеттен айрым субсидияларды алууга мүмкүндүк берет.

Изилдөөнүн негизинде айыл чарба ишканаларынын инвестициялык жагымдуулугунун деңгээлине таасир этүүчү ички жана тышкы факторлорун аныктадык (1.7- сүрөт).

Кыйыр таасир этүүчү факторлор айыл чарбасында да, экономиканын башка тармактарында да чарба жүргүзүүчү субъекттердин жалпы экономикалык ишмердүүлүктүн шарттарын мүнөздөй тургандыгын белгилей кетүү керек. Мындан тышкары, факторлордун бул топтору түздөн-түз таасир этүүчү факторлорго, тактап айтканда, экономикалык потенциалдын өндүрүшүнүн жана рыноктук компоненттеринин өлчөмүнө, агроөнөр жайлык интеграциянын деңгээлине белгилүү бир таасирин

тийгизет жана экономиканы өнүктүрүүгө мамлекеттик колдоо көрсөтүү чараларынын комплексин аныктайт.

сүрөт. Айыл чарба ишканаларынын инвестициялык жагымдуулугун мүнөздөгөн факторлор

Булак: автор тарабынан иштелип чыкты

Тышкы факторлорду эске алуу менен ишкананын жетекчилиги өзүнүн инвестициялык жагымдуулугун жогорулатуу үчүн ички факторлорго таасирин тийгизет. Финансылык менеджмент ыкмаларын колдонуу колдо болгон ресурстарды оптималдуу пайдаланууга жана финансылык абалдын оң сыпаттамасын алууга мүмкүндүк берет.

Айыл чарбада жеке инвестициялардын деңгээлине таасир этүүчү негизги факторлорго төмөнкүлөр кирет:

- сактоо деңгээли: төмөнкү кирешеси бар калк өзүнүн кирешесинин көпчүлүк бөлүгүн учурдагы керектөөгө жумшашат. Калктын жан башына улуттук кирешесинин көбөйүүсү улуттук сактоонун – ички жеке инвестициялардын булагынын өсүүсүн жөндөйт;
- долбоорлордун рентабелдүүлүгү – инвесторлордун негизги максаты болуп пайда алуу эсептелет. Айыл чарбасында долбоорлордун

рентабелдүүлүгү канчалык жогору болсо, ошончолук инвестициялардын деңгээли жогору болот;

- насыяга болгон талап кылынган пайыздык ставкалар: акчанын наркы жогору болсо, өлкөнүн айыл чарбасында инвестициялык активдүүлүктүн деңгээли ошончолук төмөн болот;

- күтүүлөр жана прогноздор: жеке инвесторлордун инвестирилөөгө каалоосу көбүнесе өлкөнүн айыл чарбасынын өнүгүүсүн мындан ары баалоодон көз каранды;

- инфляциянын деңгээли: инфляциянын өсүүсү пайыздык ставкалардын өсүүсүнө жана макроэкономикалык туруксуздукка алып келет, автоматтык түрдө жеке инвестициялардын деңгээлин төмөндөтөт;

- инвестицияларды жөнгө салуучу мыйзамдардын натыйжалуулугу.

Өлкөбүздүн айыл чарбасына чет өлкөлүк инвесторлордун көз карашы боюнча инвестирилөөнүн негизги тоскоолдуктарына төмөнкүлөр кирет:

оң эмес керектөө рыногу. 7,2 млн. калкы бар өлкө көпчүлүк инвесторлордун стратегиялык кызыкчылыгын көздөбөйт.

нүкпөгөн инфраструктура, б.а. жолдор, электр энергиясы ж.б. көйгөйлөр айыл чарба продукциясын өндүрүү, кайра иштетүү жана сатуу үчүн кыйынчылыктарды түзөт;

алктын төмөнкү сатып алуу жөндөмдүүлүгү. Өлкөбүздө жакырчылыктын жогорку деңгээли. Калктын аз сандагы бөлүгү гана жогорку сапаттагы продукцияны сатып алууга жөндөмдүү;

өлкөбүздүн айыл чарба тармагындагы башкаруу аппаратынын жана адистердин төмөнкү кесиптик деңгээли. Көптөгөн айыл чарба ишканалары чет өлкөлүк потенциалдуу инвесторлор менен сүйлөшүүлөрдү жана байланыштарды жүргүзө алышпайт.

чки капиталдын жетишпестиги. Көптөгөн чарбалык субъекттердин менчик капиталынын суммасы төмөн жана тартылган каражаттарды – насыяларды колдонушат.

Айыл чарба ишканаларында корпоративдик башкаруунун

натыйжалуулугунун жоктугу. Өлкөнүн ишканаларында кичинекей акционерлердин кызыкчылыктары сакталбайт, жетекчилер, акционерлер дагы практикалык түрдө ишканалардын ээлери болоорун түшүнө беришпейт. Менеджерлердин жүргүзгөн иштери боюнча дем берүүнүн натыйжалуу саясаты жок. Ошондуктан ири айыл чарба ишканаларында корпоративдик башкаруунун саясатын кийирүү керек; ажы процедураларынын жасоо жана өтүүдөгү татаалдыктар.

Жогорудагы тоскоолдуктарды жоюу боюнча пландуу түрдө иш чараларды КРнын айыл чарба министрлиги, Инвестиция боюнча агенттик, Экономика министрлиги ж.б. мамлекеттик органдар, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жана айыл чарба ишканаларынын өзүндө уюштуруп, мүмкүн болушунча инвесторлорго инвестициялык жагымдуулукту түзүү зарыл.

Өндүрүштүн натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн илимий-техникалык прогресстин жетишкендиктери колдонулат, бул өндүрүштүн натыйжаларына гана эмес, о.э. ишкананын инвестициялык жагымдуулугунун деңгээлине да жакшы таасирин тийгизет. О.э. бул категория ишкананын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнүн деңгээлине белгилүү бир таасирин тийгизет, анткени ал атаандаштыкта жеңүү үчүн анын мүмкүнчүлүктөрүн мүнөздөйт.

Инвестициялык жагымдуулуктун бардык факторлору бири-бири менен тыгыз байланышкан, алардын биринин өзгөрүүсү башкасынын өзгөрүүсүнө таасир этет жана акырында тармактын, продукциянын атаандаштык жөндөмдүүлүгүнүн деңгээлин өзгөртөт.

Жогоруда каралган факторлор айыл чарбасынын инвестициялык жагымдуулугун камсыз кылуучу система болуп саналат. Ар бир фактордун мааниси рыноктон, атаандаштыктын жана натыйжалуулуктун мүнөзүнөн, продукциянын жашоо циклинин стадиясынан ж.б. көз каранды.

Экономикалык-математикалык ыкмаларды колдонуу менен аймактын айыл чарбасынын инвестицияларды тартуунун натыйжалуулугун аныктаса болот. Ал үчүн факторлордун болжолдук маанилерин орточо абсолюттук өсүштү болжолдоо ыкмасын колдонуу менен алууга болот:

$$x_{n+k} = x_n + k \cdot \bar{U}$$

мында $\bar{U}$ - орточо абсолюттук өсүш, ал төмөнкү формула менен эсептелет:

$$\bar{U} = \frac{x_n - x_1}{n - 1}$$

k – өткөрүү мезгили;

n – байкоолордун саны.

факторлору менен Y натыйжасынын ортосундагы байланыштын жакындыгын көптүк корреляция коэффициентин R: аркылуу бааласа болот.

Орточо аппроксимация катасы

Аппроксимация катасы эсептик жана фактылык маалыматтардын ортосунда жакшы дал келүүсүн көрсөтөт.

Ишкананын инвестициялык ишмердүүлүгү көп жагынан аны өнүктүрүүнүн узак мөөнөттүү максаттарынан көз каранды, ошондуктан ал ишкананын жалпы экономикалык стратегиясынын өз алдынча блогу түрүндө калыптанган инвестициялык саясатка дал келүүсү керек.

Ишкананын инвестициялык саясатынын максаты болуп кыйын чарбалык шарттарда нормалдуу ишмердүүлүктү колдоо, анын өнүгүшүнүн жогорку темптерин, финансылык туруктуулукка жетишүү жана анын рыноктук наркын жогорулатуу эсептелет (1.8 - сүрөт).

сүрөт. Ишкананын инвестициялык саясатын калыптандыруу

Булак: автор тарабынан иштелип чыкты

Мындай өнүгүү стратегиясын ишке ашыруу ийгиликтүү болушу үчүн зарыл ишкердик иш-аракеттерди жүргүзүү, өзгөчө көйгөйдү эске алуу менен бүгүнкү күндө бардык тармактарда бар жоболор талап кылынат.

Ишкананын жалпы инвестициялык саясатын түзүүдө төмөнкү этаптарды бөлүүгө болот:

- инвестициялык ишмердүүлүктүн жалпы көлөмүн, анын айрым багыттарынын катышын, диверсификация деңгээли ж.б. изилдөө менен ишкананын ички инвестициялык потенциалы жана анын натыйжалуулугун ар тараптуу баалоо максатында өткөн учурдагы ишкананын инвестициялык ишмердүүлүгүн талдоо;
- инвестициялык ишмердүүлүктү иш жүзүнө ашыруунун укуктук шарттарын, о.э. стратегиялык, техникалык жана фундаменталдык

талдоолордун жардамында инвестициялык рыноктун конъюнктурасынын прогнозун жүргүзүүнү камтыган сырткы инвестициялык чөйрөнү талдоо;

– инвестициялык колдоону талап кылган ишкананын корпоративдик жана финансылык стратегияларынын максатын аныктоону билдирген инвестициялык саясатта өнүгүүнүн стратегиялык максаттарын эске алуу;

– финансылык ресурстарды салуунун максатын жана инвестициялык тобокелчиликтерди эске алган инвестициялык саясатты негиздөө жана типтерин тандоо;

– каражаттарды салуунун негизги багыттары боюнча инвестициялык саясатты түздөн-түз калыптандыруу, тагыраагы ишкананын ишмердүүлүгүнүн өзгөчөлүгүн (функционалдык багытталуусу, жашоо циклинин стадиялары, өлчөмү) жана сырткы чөйрөнү (пайыздын божомолдонгон ставкасын жана инфляцияны) эске алуу менен инвестициялардын түзүмүн аныктоо;

– тармакта жана аймактык деңгээлдерде ишкананын инвестициялык саясатын калыптандыруу;

– ишкананын инвестициялык саясатынын негизги багыттарынын өз ара байланышы жана ырааттуулугу.

Жакшылап ойлонулуп жана сабаттуу түзүлгөн ишкананын инвестициялык ишмердүүлүгү ишкана ээсине максаттарына жетүү үчүн кошумча каражаттарды алууга жардам берет.

еалдуу секторго инвестицияларды тартуу боюнча чет өлкөлөрдүн тажрыйбасы

КРнын экономикасынын ааламдашуу процесстерине интеграциялануу шартында инвестициялык климаттын жагымдуулугун жогорулатууга байланышкан маселелерге артыкчылык берилет.

Экономиканын реалдуу секторуна чет элдик инвестицияларды тартуу процесстерин мамлекеттик жөнгө салуунун зарылдыгы ата мекендик

изилдөөчүлөрдүн анын натыйжалуу формаларын жана ыкмаларын негиздөөгө кызыгуусун арттырды.

Мындай маселени чечүүдө азыркы чет өлкөлүк тажрыйбаны талдоо белгилүү роль ойной алат. Анын максаты – реалдуу секторго чет өлкөлүк инвестицияларды тартуу процесстерин мамлекеттик жөнгө салуунун негизги ыкмаларын аныктоо.

Өнүккөн өлкөлөрдүн ичинен чет элдик инвестицияны тартууда ийгиликке жетишкен өлкөнүн жаркын мисалы катары, алгач Кытайга кайрылабыз. Кытайдагы чет элдик инвестиция экономикалык өсүштүн эн маанилүү факторлорунун бири болуп саналат, муну бүгүн чет элдик капиталды тартуу боюнча дүйнөлүк лидер болуп көрүнгөн КЭРдин экономикалык өнүгүү темпи айкын далилдеп турат.

Акыркы он жылдыкта тышкы инвестициянын агымын стимулдаштыруу боюнча өкмөттүн саясатынын натыйжасында Кытай өнүгүп келе жаткан өлкөлөргө агылган жалпы инвестициянын 25%га жакынын алган [120]. Ошондуктан анын инвестициялык саясатына көңүл бурбай коюуга болбойт.

1970-жылдардын аягында Кытай өкмөтү чет өлкөлүк инвестицияларды тартуу чөйрөсүн мамлекеттик саясаттын артыкчылыктуу багыты катары жасоону чечкен. Бул өлкө алгачкылардан болуп “атайын экономикалык зоналарды» (Гуандун жана Фуян провинцияларында) түзүү идеясын иш жүзүнө ашырууну чечкен.

Бул зоналар либералдык салык режими жана административдик тоскоолдуктардын жаңы бизнес ачуу жана жүргүзүү үчүн олуттуу кыскарышы менен айырмаланган. Бул экономикалык аймактарды түзүүнүн ийгилиги үчүн Кытайдын экономикасына Гонконг менен Тайвандан келген инвестиция чоң мааниге ээ болгон. XX кылымдын аягында бул зоналар бардык чет элдик инвестициялардын 50%дан ашыгын тарткан.

Кытай үчүн улуттук экономиканы өнүктүрүүдө чет элдик капитал маанилүү роль ойнойт, анткени чет элдик компаниялар өлкөгө жаңы

технологияларды импорттошот. Мына ошондуктан мамлекеттик колдоо чараларынын бүтүндөй комплекси чет өлкөлүк капиталды тартууну стимулдаштырууга багытталган. Кытай өкмөтү өлкөнүн өнөр жай саясатынын максаттарына ылайык жогорку технологиялык жана капиталды көп талап кылган долбоорлорго түз чет элдик инвестицияларды стимулдаштыруу үчүн экономикалык реформаларды жүргүздү. Реалдуу секторго чет элдик капиталды тартуу боюнча өкмөттүн натыйжалуу аракеттеринин натыйжасында Кытай тышкы рынокторду багынтууда ийгиликтерге жетишти. Экспортко багытталган долбоорлорго, о.э. жаңы технологияларды колдонуу менен жаңы жабдууларды жана материалдарды чыгарууга, анын ичинде Кытайдын жаратылыш ресурстарынын кендерин иштетүүгө же салыштырмалуу арзан жумушчу күчүн колдонууга багытталган долбоорлорго артыкчылык берилди. Айыл чарбасына инвестициялардын үлүшү дагы эле төмөн бойдон калууда.

Кытай өкмөтү реалдуу сектор үчүн о.э. “экспорт үчүн түйүн” деп аталган программага инвестиция салды. Булар заводдорду модернизациялоого жана чийки заттарды сатып алууга субсидияларды алган экономиканын приоритеттүү тармактары болгон жеңил өнөр жай жана электроника эсептелет. Программанын максаты – Кытайдын реалдуу секторунун экспорттук товарларынын сапатын жогорулатуу жана санын көбөйтүү. "Түйүндөрдө" 25%дан ашык чет элдиктер көзөмөлдөгөн компанияларга атайын жеңилдиктер жана Кытайдын Борбордук банкынан насыя алуу мүмкүнчүлүгү берилген. Мындай компаниялар азыр Кытайдын экспорттук товарларынын 80%дан ашыгын чыгарышат.

Реалдуу секторго инвестицияларды тартуу процесстерин стимулдаштырууга байланыштуу Кытай бийлигинин иш-аракеттерине баа берип, биз Кытай экономикасына инвестициялоо үчүн негизги стимул болуп өндүрүш факторлорунун, өзгөчө эмгек ресурстарынын арзандыгы саналат, бул чет өлкөлүк инвестицияларды тартуу, о.э. бул инвестицияларды тарткан кытай рыногунда өсүп жаткан суроо-талапты аныктайт.

Кытайга чет өлкөлүк капиталдын агылып келишине шарт түзүп жаткан башка объективдүү факторлор да бар. Алардын ичинен ички рыноктун чоң сыйымдуулугу; көп сандагы ресурстар; жагымдуу валюталык курстар; жагымдуу тарифтик ставкалар; саясий туруктуулукту белгилеп кетсек болот.

Биргелешкен ишканаларга берилүүчү жеңилдиктердин болушун белгилей кетүү керек, анын ичинде: алар иш баштагандан кийин 5 жыл бою киреше салыгын төлөөдөн бошотуу; чийки затты жана өндүрүш каражаттарын алымсыз ташып келүү укугу; пайданы, пайыздарды жана дивиденддерди чет өлкөгө эркин алып чыгып кетүү укугу.

Улутташтырылган учурда КЭР капиталды экспорттогон өлкөнүн алдында финансылык жоопкерчилик тартат, бул компенсацияны токтоосуз төлөп берүүдөн жана аны чет өлкөгө которуудан көрүнөт.

Кытайдын чет өлкөлүк рынокторду ээлөөдөгү ийгилигинин жолунда бардык инвесторлор үчүн так маалымат системасын түзүү абдан маанилүү окуя болду. Кытай ишканаларына инвестиция салуу мүмкүнчүлүктөрү жөнүндө баяндаган жана потенциалдуу бизнес өнөктөштөрдүн байланыштарын камтыган көптөгөн интернет-ресурстар ачылды. Мындай долбоорлордун ишмердүүлүгүнүн натыйжасында чет элдик сатып алуучуларга жалаң кытай товарларын жарнамалаган интернет сайттар пайда болду.

Бүгүнкү күндө КЭР чет өлкөлүк капиталга карата ийкемдүү саясатты жүргүзүүгө умтулуп жатат. Бул стимулдаштыруу чараларын чектөөчү чаралар менен айкалыштыруудан көрүнүп турат, административдик көзөмөлдөө капиталды аймактык жана тармактык бөлүштүрүүгө таасир көрсөтүү максатында экономикалык рычагдарды жана стимулдарды активдүү колдонууга карама-каршы келбейт. Натыйжада, чет элдик капитал өлкөнүн экономикалык гүлдөп өсүшүнүн маанилүү узак мөөнөттүү фактору болуп калды.

Кытайдын тажрыйбасын изилдөө КРнын экономикалык саясатына оңдоолорду киргизүүгө мүмкүндүк берет. КРнын шарттарында Кытайдын тажрыйбасын колдонуу үчүн мамлекеттин ролун жогорулатуу, финансылык туруктуулук, атаандаштык, ачыктык, технологияларды импорттоо, жагымдуу инвестициялык климат сыяктуу мамлекеттик саясаттын инструменттерин колдонуу максатка ылайыктуу деп эсептейбиз.

Инновацияларды жана аны КРда колдонуу мүмкүнчүлүгүн стимулдаштыруу аркылуу экономиканын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жана өлкөнүн инвестициялык жагымдуулугун жогорулатуу боюнча АКШнын тажрыйбасы да көңүл бурууга татыктуу.

АКШ экономикасынын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнүн жогорку деңгээлине жетишилди, анткени илимий ишмердүүлүккө жана жаңы технологияларды өнүктүрүүгө инвестициялардын агымын стимулдаштыруу бардык деңгээлдеги мамлекеттик бийлик органдарынын негизги функцияларынын бири болуп саналат. Ошол эле учурда мамлекет илимий-изилдөө иштерине чыгымдардын жарымына жакынын өз мойнуна алат жана бардык фундаменталдык изилдөөлөрдүн жарымынан көбүн каржылайт. Калган каражаттар жеке корпорациялар, университеттер жана чет элдик инвесторлор тарабынан берилет, алардын салымдары да олуттуу болуп эсептелет [127].

Бул айрым штаттардын жана бүтүндөй өлкөнүн инвестициялык потенциалын өнүктүрүү ар дайым бардык деңгээлдеги мамлекеттик органдардын ишинин негизги багыттарынын бири катары аныкталып келгендигине байланыштуу.

АКШнын инвестициялык саясатынын тажрыйбасы америкалык экспортчуларды мамлекеттик колдоо негизинен формалдуу мүнөзгө ээ экендиги менен мүнөздөлөт: бир катар мамлекеттик веб-сайттар түзүлдү, алар америкалык компаниялардын менеджерлери үчүн товарларды экспорттоо үчүн потенциалдуу мүмкүнчүлүктөр жана чет өлкөлүк сатуу базарлары жөнүндө толук маалыматты камтыган. Өкмөттүн демилгеси

менен чет өлкөлүк инвесторлор менен түзүлгөн соода келишимдери жөнүндө маалыматтарды жана америкалык бизнес үчүн жаңы мүмкүнчүлүктөр жөнүндө маалыматтарды жайгаштыруу үчүн атайын интернет-портал (www.export.gov) иштелип чыкты.

АКШда мамлекеттик-жеке өнөктөштүк механизми (МЖӨ) негизинен иштелип чыккан.

Мисалы, университеттердин, федералдык ведомстволордун жана лабораториялардын, штаттык жана аймактык бийлик органдарынын, өнөр жайдын жеке секторунун, финансы-кредиттик мекемелердин кызматташтыгы төмөнкүдөй формаларда кеңири колдонулат:

- илимий-изилдөө жана иштеп чыгуу чөйрөсүндө мамлекеттик-жеке кызматташтык келишимдери;
- инновациялык жана технологиялык өнөктөштүк.

Мына ошентип, мамлекеттик башкаруунун бардык деңгээлдериндеги ырааттуу саясат АКШда жагымдуу инвестициялык климатты түзүүгө өбөлгө түздү. Мындай мамиле бул өлкөнү инвесторлордун ар кандай топтору үчүн инвестиция үчүн эң жагымдуу өлкөлөрдүн бирине айлантты.

Чет өлкөлүк инвестицияларды ийгиликтүү пайдалануунун мисалы катары Япония менен Түштүк Кореяны айтсак болот, алар өнүгүүнүн биринчи этабында өнөр жайдын артыкчылыктуу тармактарын тике насыялоо программаларын активдүү колдонушкан. Учурда бул өлкөлөр экономикалык өсүштүн эң жогорку темптерине жетишти. Салыштыруу үчүн айта кетчү нерсе, финансы системасы олуттуу либералдаштырылган жана каржылык ресурстар менен мамлекеттин тикелей колдоосу өтө чектелүү болгон Филиппинде экономикалык өнүгүү процесси анча ийгиликтүү эмес

Америкалык жана батыш европалык патенттерди жана лицензияларды эркин алуунун, дүйнөлүк рынокто сырьенун жана отундун баасын төмөндөтүүнүн аркасында улуттук экономиканын өнүгүшүн колдоо боюнча Япониянын өкмөтү тарабынан көрүлгөн чаралар көңүл бурууга

татыктуу. Мындай мамиле Японияга кризистерден качууга жана динамикалык экономикалык өнүгүүнү камсыз кылууга мүмкүндүк берди. 20-кылымдын акыркы жылдарында Японияда экономикалык өнүгүүнү тездетүүгө түрткү берүү үчүн, биринчи кезекте реалдуу сектордогу инвестициялык активдүүлүктү жогорулатуу үчүн алты ири долбоор иштелип чыккан жана негизинен ишке ашырылган. Бул долбоорлорду иш жүзүнө ашыруу үчүн түз инвестициялар жана мамлекеттик насыялар негиз болгон.

Мамлекеттик инвестициялык саясаттын япон модели мамлекет менен инвесторлордун өнөктөштүк мамилелерине негизделген. Ошону менен бирге мамлекет банк системасына көзөмөлдүк кылууну пайдалануу менен жеке инвестициялык долбоорлорду каржылайт, инвестициялык ресурстарды стимулдаштырат жана мобилизациялайт, корпорациялар өздөрүнүн милдеттенмелерин так аткаруунун ордуна өнөр жай корпорацияларын жеңилдетилген насыялоо системасын активдүү колдонот.

1998-жылдан бери Түштүк Корея чет өлкөлүк инвестицияларды тартуу боюнча агрессивдүү саясат жүргүзүп келет, анын максаттарынын бири Кытайга жана Түштүк-Чыгыш Азиядагы динамикалуу өнүгүп жаткан башка өлкөлөргө кетип жаткан инвестицияларды «тоскоолдуктоо» болуп саналат. Көрүлгөн чаралардын натыйжасы чет өлкөлүк инвестициялардын олуттуу өсүшү болду, ал эми 2001-2007-ж.ж. өлкө жыл сайын орто эсеп менен 10 миллиард АКШ долларын алып турган [146].

Алар негизинен электроникага (суюк кристалл экрандарын жана телевизорлорду чыгаруу) жана химия өнөр жайына жиберилген. Өнөр жайга инвестициялар жалпы чет өлкөлүк инвестициялардын 38%ын түздү, 60%ы тейлөө чөйрөсүнө (негизинен саламаттыкты сактоону, канализацияны жана суу менен камсыздоону өнүктүрүүгө, таштандыларды чыгарууга) багытталган.

Азиядагы финансылык кризистен кийин Корея жаңы түз чет элдик инвестиция саясатын кабыл алды, ал инвесторлорго кеңири стимулдарды

берди. Аларга салыктан бошотуулар жана кыскартуулар, жумушчуларды жалдоо жана окутуу үчүн финансылык колдоо, илимий-изилдөө долбоорлору үчүн акчалай гранттар, о.э. ишканалар үчүн жердин ижара акысын белгилүү бир мөөнөткө бошотуу же азайтуу кирет. Негизги салык жеңилдиктери өнөр жайды өнүктүрүүнү колдоо статусуна ээ болгон жогорку технологиялар, илимий-изилдөө жана өнүктүрүү жаатындагы долбоорлорго же чет элдик инвестициялык аймактарда жайгашкан ишканаларга берилди. Бул жеңилдиктерге пайда алынган күндөн тартып 5 жылдык мөөнөткө каралган киреше салыгы боюнча салыктык эс алуу жана кийин 2 жылдык мөөнөткө бул салыкты 50%га төмөндөтүү камтылган. Долбоорлордун бул түрлөрү үчүн, о.э. жумушчуларды жалдоо жана аларды окутуу максатында каржылык колдоо бөлүнгөн [38].

Чет элдик компанияларга өлкөгө киргенден кийин жардам көрсөтүү Кореяны чет өлкөлүк инвестициялар үчүн жагымдуураак кылуунун каражаты катары кызмат кыла аларын түшүнүү менен өкмөт Инвестицияларды илгерилетүү боюнча агенттиктен (KOTRA) тышкары Инвестициялардын Акыйкатчысы аппаратын түздү. Инвестициялык Акыйкатчысы аппараты чет элдик компанияларга бюрократиялык тоскоолдуктарды жеңүүгө жана даттанууда айтылган маселелердин чечилишине жетишүүгө жардам берет. Адатта, даттануулар салык жана тарифтерге, эмгек рыногуна, бажы процедураларына жана соодага ж.б. тиешелүү.

Жалпысынан Азия өлкөлөрүнүн инвестициялык саясатындагы мыйзамдык жана экономикалык стимулдар депрессияга кабылган тармактардын өсүшүнө, аймактардын көп функционалдуу өнүгүшүнө, ири өндүрүштөрдү реконструкциялоого жана модернизациялоого, социалдык-экономикалык жана экологиялык көйгөйлөрдү чечүүгө көмөктөшкөн.

Андан ары изилдөөлөрүбүздү реалдуу сектордун айыл чарба тармагындагы инвестицияларды тартуу боюнча чет өлкөлөрдүн тажрыйбасы менен улантабыз.

Өнүккөн өлкөлөрдө айыл чарбасындагы инвестициялык ишмердүүлүк мамлекеттик комплекстүү жөнгө салуу жана колдоонун негизинде өндүрүштү интенсификациялоого, алдыңкы уюштуруучулук, техникалык жана технологиялык жетишкендиктерге багытталган. Өнүккөн өлкөлөрдө ресурсту көп талап кылган өнөр жай экономикасы эбактан бери билим экономикасы менен алмаштырылган. Жеке корпорациялар жана фирмалар мамлекет менен бирге айыл чарбасына илимий изилдөөлөрдү активдүү жумшоодо. Инвестициялык ишмердүүлүктүн натыйжалары эмгек өндүрүмдүүлүгүн беш эсеге чейин жогорулатууга мүмкүндүк берет. Бирок, технологияны түз өндүрүшкө киргизүү илимий изилдөөгө кеткен чыгымга салыштырмалуу үч эсе финансылык каражаттарды жумшоону талап кылат. Агроөнөр жай комплексинде инвестициялык ишмердүүлүктү финансылык жактан колдоо жагынан чет өлкөлүк тажрыйбага талдоо агроөнөр жай өндүрүшү тармагындагы ийгиликтүү өлкөлөрдүн мисалында жүргүзүлгөн. Чет мамлекеттерде агроөнөр жай комплексин инвестициялык колдоонун стратегиялары төмөнкү багыттарга багытталган.

таблица. **Чет өлкөлөрдө айыл чарбасын өнүктүрүүгө инвестициялык колдоо көрсөтүү стратегиялары**

№	Ин вес тиц иял ык ка мс ызд оо стр ате гия лар ы	Стр ате гия лар ды н ком пон ент тер и	Ө лк өл өр

	Ай ыл чар бас ын инн ова ция лык өнү ктү рүү нүн улу тту к сис тем асы н түз үү	Ма мле кетт ик сект орд о или мий изи лдө өлө рдү ую шту руу нун түзү мүн өзгө ртү ү	Л ит ва , П ол ь ш а, Бо лг ар ия
		Бил им бер үү жан а или мий мек еме лер дин фун кци яла рын айк алы шт ыру у	Че хи я, Эс то ни я, Ла тв ия
		Чак ан жан а орт о биз нес инд	Че хи я, С ло ва ки я, Ру

		еги инн ова ция лык ишк ана лар ды өнү ктү рүү	м ы ни я, Ту рц ия , Ч ил и
		Экс пор тту к өнд үрү штү өнү ктү рүү	Ту рц ия , Ру м ы ни я, Че хи я, Ч ил и
№	Ин вес тиц иял ык ка мс ызд оо стр ате гия лар ы	Стр ате гия лар ды н ком пон ент тер и	Ө лк өл өр
	Ай ыл чар бас ын ын инн ова ция лык өнү	Ма мле кетт ик сис тем ала рды түзү ү	И нд ия , Я по ни я, Н ор ве

	гүү сүн үн улу тту к сис тем асы ны н опт има лду у түз үмү н кал ыпт анд ыру у	жан а инн ова ция лык өнү гүү нүн мил детт ери не инв ест ици яла рды пла нда шт ыру у	ги я, Ч ил и
		Или мий изи лдө өлө рдү кар жы лоо нун нат ый жал уул угу н жог ору лату у	А вс тр ал ия , Ш ве ци я, Да ни я, Н ор ве ги я, Ул уу Бр ит ан ия , С Ш А, Ф

			ра нц ия
		Фун дам ент алд ык ишт еп чыг уул ард ы сти мул даш тыр уу	Ш ве ци я, С ло ве ни я, Ул уу Бр ит ан и
	ЖО Ж или ми нин жан а айы л чар ба өнд үрү шү нүн инт егр аци ясы	ЖО Ж или мин ин жан а өнд үрү штү н өз ара ара кетт ери н кар жы лоо	Ф ин ля нд ия , А К Ш
		Или мий ишт еп чыг уул арга өлк өнү н ичи нде мам лек	Ф ин ля нд ия , Из ра ил

		етт ик жан а жек е инв ест ици яла рды сти мул даш тыр уу	
		Или мий изи лдө өлө ргө чет өлк өлү к кап ита лды тарт уу	Тү ш тү к- Ч ыг ы ш Аз ия өл кө лө рү , Из ра ил ь, Ул уу Бр ит ан ия жа на И рл ан ди я
		Инн ова ция лык	Ж аң ы Зе

		продукцияны чыгарууну кубаттоо	ландия, Япония, Германия, Дания
		Аймактардан финансылык ресурстарды тартуу	Германия, Финляндия, Франция
	Тармакта инвестициялык байланыштардын өнүктүрүү	Натыйжалуу өнүктүрүүчү инвестициялык мамилелерди калыптанд	Ирландия, Норвегия, АКШ

		ыру у	

Булак: материалдардын негизинде автор тарабынан иштелип чыкты

Өнүккөн өлкөлөрдө колдонулган салыктык жеңилдиктер системасы жеке компанияларды илимий изилдөөлөрдү жүргүзүүгө жана ИИТКИге инвестицияны көбөйтүүгө жана өздөштүрүүгө түрткү берет.

Мамлекеттик насыя – салык саясаты толугу менен айылдык товар өндүрүүчүлөрдү колдоого багытталган, мисалы, жаңы жабдууларды сатып алууга жана инновациялык технологияларды өнүктүрүүгө насыя берүү практикасы кеңири таралган, мисалы, Франциядагы эң ири банктардын бири “Кредит Агрокон”, насыянын 70%га жакынын техника сатып алууга бөлөт. Мындан тышкары, жеңилдетилген насыялар бар, алардын пайыздык ставкасы алардын максатына жана ишкердик ишинин шарттарына жараша жылдык 5-9%ды түзөт [115, 120].

Айылдык өндүрүшчүлөр ар кандай ыкмаларды: кирешелерди жана чыгашаларды убактылуу кайра бөлүштүрүү, учурдагы чыгымдарды капиталдаштыруу же, тескерисинче, учурдагы чыгымдарга инвестицияларды которуу, амортизациялык чегерүүлөрдүн көлөмүн эсептөөнүн ар кандай ыкмаларын колдонуу менен салыктык базасынын өлчөмүн өзгөртүүгө мүмкүнчүлүктөрү бар. Айыл чарба ишканаларынын негизги каражаттарынын тездетилген амортизациясынын эрежелери салык салууга тийиш болгон кирешелердин суммасын бир топ кыскартууга мүмкүндүк берет, бул, албетте, инновацияларды өздөштүрүү жана айыл чарба өндүрүшүн техникалык жактан кайра жабдуу процессин активдештирүү үчүн стимул болуп кызмат кылат. Мисалы, Англияда айыл чарба өндүрүшүндө илим менен техниканын прогрессивдүү жетишкендиктерин өнүктүрүү программасы боюнча жерди кургатууга жана айыл чарба курулуштарын курууга жумшалган инвестициялардын көлөмүнүн 4%ы жаңы техниканы алууга жана 25%ы салыктан толугу менен бошотулган [120].

Айыл чарбасын илимий жактан камсыз кылууну каржылоону уюштуруу жана анын инновацияларын өнүктүрүү практикалык кызыкчылыкты туудурат. АКШнын Айыл чарба министрлигинин илимий жана консультациялык уюмдары дээрлик толугу менен бюджеттен каржыланат, өз кезегинде илимий жана ишке ашыруу программаларын жарым-жартылай каржылоону камсыз кылат.

Илимий изилдөөлөргө жана алынган натыйжаларды иштеп чыгууга кеткен жалпы чыгымдардын жарымынан көбү илимий мекемелердин жана консультациялык кызматтардын эсебинен штаттардын бюджеттеринин эсебинен жабылат. Федералдык бюджеттен бөлүнгөн каражаттарды эсепке алуу менен тиешелүү фонд изилдөөгө жана агроөнөр жай өндүрүшүндөгү илимий жетишкендиктерди өнүктүрүүгө бардык чыгашалардын 85%ын түзөт, бул максаттарга чыгашалардын 15%ын инновациялык уюмдардын кызматтарын керектөөчүлөрдөн алынган каражаттардын эсебинен жабылат.

Акыркы 5 жылдын ичинде гана АКШнын агроөнөр жай комплексин илимий жактан камсыз кылуунун мамлекеттик секторунда илимий-изилдөө жана конструктордук иштердин жалпы чыгашаларында федералдык бюджеттин салыштырма салмагы 50%дан ашык болду. Жергиликтүү бийлик изилдөөлөрдү каржылоого дээрлик катышпайт. Бирок алар илимдин жана техниканын жетишкендиктерин айыл чарба өндүрүшүнө киргизүү боюнча программаларды каржылоодо, алдыңкы тажрыйбаны өнүктүрүүдө маанилүү роль ойнойт. Кийирүү иштерин каржылоодо алардын үлүшү 19%, федералдык органдар – 30%, мамлекеттик башкаруу органдары – 48%, шка түзүмдөр – 3%ды түзөт [115].

АКШнын Айыл чарба министрлиги (United States Department of Agriculture) дүйнө жүзү боюнча айыл чарба өндүрүмдүүлүгүнүн жай жана бирдей эмес өсүшүн байкап, азык-түлүк экономикалык жана саясий туруксуздуктун негизги булагы экенин белгилейт. Калктын кирешесин жогорулатуу жана ар кайсы өлкөлөрдө элди азык-түлүк менен камсыз кылуунун жакшыртылган жана азыркыдан арзан баада болушу үчүн, бул

министрликтин айтымында, агроөнөр жай чөйрөсүндө жаңы технологияларды мүмкүн болушунча тезирээк иштеп чыгуу жана киргизүү керек. Алар эң керектүү боло турган мүмкүнчүлүктөргө жана шарттарга багыттоо сунуш кылынган мүнөздүү.

АКШда улуттук инновациялык система ийгиликтүү иштеп жатат, анын негизин өнүктүрүүчү инновациялык технологиялык компанияларды илгерилетүү боюнча инвестициялык программа түзөт. Америкалык университеттерде инновациялык кластерлер жана мамлекет тарабынан каржыланган көптөгөн инновациялык компаниялар түзүлдү.

АКШнын Айыл чарба министрлиги улуттук инновациялык тутумдун жардамы менен айыл чарба өндүрүүчүлөрүнө АКШ ж.б. өлкөлөрдүн жогорку кызмат адамдарын айыл чарба технологияларына инвестициялоого андан ары стимулдаштыруу максатында максималдуу натыйжалуулукка жетүү үчүн технологиялык шарттарды аныктоодо жардам берет.

Министрлик АКШнын айыл чарбасына жана өлкөдөн тышкары, мисалы, Африка континентине инвестициялоо механизмдерин иштеп чыгат жана кеңири колдонот: университеттер жана колдонмо илимий лабораториялар үчүн гранттар, контракттар жана бюджеттик колдоо, о.э. жеке фирмаларга патенттик коргоо жана башка интеллектуалдык менчик укуктарын бөлүштүрүү, программанын катышуучуларына алардын ишинин жыйынтыгы боюнча бонустарды төлөп туруучу сыйлык фонддоруна демөөрчүлүк кылуу жана Чакан бизнестин инновацияларын изилдөө (SBIR) программасы колдонулат. Өтө маанилүү болгон АКШда айыл чарбасында инновацияны өнүктүрүү өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугу көйгөйү менен тыгыз байланышта болот.

Улуу Британия дүйнөнүн өнүккөн өлкөлөрүнүн ичинен эң жагымдуу инвестициялык режимдердин бирине ээ. Белгилүү бир өлкөгө инвестиция салуу чечимине таасир этүүчү негизги факторлор болуп рыноктун көлөмү, саясий жана экономикалык туруктуулук жана инфраструктуранын өнүгүшү саналат.

Улуу Британиянын инвестициялык мыйзамдары бул өлкөдө жайгашкан кыймылсыз мүлккө ээлик кылуу жөнүндө чет өлкөлүк жеке жана юридикалык жактарга карата өзгөчө чектөөлөрдү эч кандай белгилебейт. Чет элдик инвесторлор өлкөнүн ичинде өз капиталын кайда инвестициялоону тандоодо эркиндикке ээ. Өлкөдө компаниялардын ишмердүүлүгүн жөнгө салуучу либералдык мыйзамдар бар, аларды каттоодо так жана бир топ жөнөкөй системаны түзөт. Бирок, бул үчүн өлкөнүн финансы рыногунда, тактап айтканда финансылык отчеттуулукту жана өзүнүн ишмердүүлүгүнүн ачык-айкындуулугун камсыз кылуу жагында өзүнүн ишмердүүлүгүн жүргүзгөн ишканаларга жогорку деңгээлдеги талаптар экенин белгилей кетүү керек.

Чыгып жаткан инвестицияларга карата, Улуу Британияда акыркы 30 жылдын ичинде бул багытта иш жүзүндө так жөнгө салуу системасы жок. Ошол эле учурда кезектеги өкмөттөрдүн бул позициясы негиздүү, өлкө жетекчилигинин пикири боюнча, кирген жана чыга турган инвестициялар боюнча толук ачыктык – эң жакшы саясат болуп саналат.

Улуу Британия чет өлкөлүк мамлекеттер менен кош салык салууну болтурбоо боюнча макулдашуулардын саны боюнча дүйнөдө лидер болуп саналат.

Мындан тышкары, өлкөгө чет өлкөлүк инвестицияларды жана компанияларды тартууга багытталган механизмдердин ичинен төмөнкүлөрдү бөлүп көрсөтүүгө болот:

- “эркин зоналарды” жана “ишкердик зоналарды” түзүү;
- аймактык өнүктүрүү агенттиктери ишке ашырган программалар;
- чет өлкөлүк инвесторлор үчүн визаларды жана жашоого уруксат алуунун жеңилдетилген шарттары;
- чет өлкөлүк инвестицияларды тартуунун аймактык түзүмүн диверсификациялоо.

Өлкөгө чет өлкөлүк инвестицияларды тартуу, о.э. Британиянын экспортун тышкы рынокторго илгерилетүү үчүн жооптуу Улуу

Британиянын негизги аткаруучу органы Улуу Британиянын соода жана инвестиция кызматы (UKTI) болуп саналат. Инвестицияларды стимулдаштыруу боюнча иштерди UKTI өлкө ичинде да, чет өлкөлөрдө да жүргүзөт.

Улуу Британиянын өкмөтүнүн өлкөгө чет элдик компанияларды жана инвесторлорду тартуу боюнча негизги иши өлкөдөгү инвестициялык климатты жакшыртуу жана бизнести уюштуруу, өнүктүрүү жана инновацияларды киргизүү үчүн жагымдуу бизнес-чөйрөнү түзүү бөлүгүндө жүргүзүлөт. Мындай чараларга төмөнкүлөр кирет: бизнеске бюрократиялык басымды азайтуу, бизнести каттоо жол-жоболорун жөнөкөйлөтүү, салыктарды азайтуу, атайын жеңилдиктерди киргизүү [68].

Инвестициялык ишмердүүлүктү жөнгө салуу маселеси боюнча Улуу Британиянын тажрыйбасын талдоо көпчүлүк өнүккөн өлкөлөрдүн саясатына мүнөздүү болгон бир катар өзгөчөлүктөрдү бөлүп көрсөтүүгө мүмкүндүк берет:

- мамлекеттердин туруктуу жана чоң кирешеси менен шартталган финансылык стимулдаштыруунун масштабдуу механизмдерин, о.э. кыйыр жөнгө салуунун формаларын, атап айтканда, салык жана амортизациялык саясатты жигердүү пайдалануу;
- инвестициялык саясатты иштеп чыгууда жана ишке ашырууда (инвестициялык чечимдерди кабыл алууда жана ишке ашырууда) аймактардын (жергиликтүү бийлик органдарынын) ролун жогорулатуу;
- чет өлкөлүк инвесторлор үчүн улуттук режимди камсыз кылууну иш жүзүндө көрсөткөн чет өлкөлүк инвестицияларды жөнгө салуу боюнча атайын мыйзамдардын жоктугу;
- тармактык артыкчылыктарды бөлүп көрсөтүү жолу менен мамлекеттик инвестициялык саясатты түзүмдүк кайра түзүүгө багыттоо;
- жеке, аралаш жана коомдук уюмдардын пропорционалдуу катышуусу жана алардын аракеттерин координациялоо менен байланышкан башкаруунун координациялык системаларын түзүү;

– ички инвестициялык ресурстарды топтоо сыяктуу эле, тышкы инвесторлорду тартуу инвестицияларды каржылоо булактарын комплекстүү пайдаланууга басым жасоо.

Айыл чарба жана өнүктүрүү министрлигинин жетекчилиги астында Израил мамлекетинин инновациялык активдүүлүгү өлкөнүн агроөнөр жай комплексинде Айыл чарба илимий-изилдөө уюму "Волкани борбору" тарабынан жүргүзүлөт.

"Волкани борбору" аз сандагы кызматкерлеринин аппараты тарабынан бир катар илимий мекемелердин ишин координациялаган, бул: топурак, суу, айлана-чөйрө институту; Өсүмдүктөрдү коргоо институту; Мал чарба институту; Өсүмдүк таануу институту; Токой изилдөө борбору; Чөлдүү аймактардын айыл чарбасын өздөштүрүү үчүн "Гилат" (Gilat) компаниясынын илимий-изилдөө борбору; Айыл чарба машина куруу институту; Айыл чарба продукцияларынын жана азык-түлүктөрдүн сакталышын жана сапатын изилдөө институту.

Бул уюмдар тарабынан иштелип чыккан технологиялар айыл чарба продукцияларын өстүрүү жана өндүрүүдө Израил мамлекетинин Айыл чарба жана өнүктүрүү министрлигинин финансылык катышуусу менен иш жүзүнө ашырылат.

Илимий изилдөөлөрдү каржылоону уюштуруу жана алынган натыйжаларды агрардык өндүрүштө пайдалануу боюнча Кытайдын тажрыйбасы көңүл бурууга арзыйт. Фундаменталдык жана прикладдык изилдөөлөрдү каржылоо, о.э. алынган натыйжаларды пайдалануу үчүн илимий фонддордун системасы түзүлгөн, алардын пайдаланылышы мамлекет тарабынан катуу көзөмөлгө алынат. Техникалык рыноктор деп аталгандар жана илим менен технологиянын жетишкендиктерин өнүктүрүү мекемелеринин тармагы түзүлгөн. Беш миңден ашык уюм акы төлөө илимий кызматтарын көрсөтүшөт, илимдин жана техниканын жетишкендиктерин өндүрүшкө кийирүү, илимий жаңылыктарды сатып алуу-сатуу, объектилерди куруу боюнча келишимдерди түзүү, маалымат

алмашуу менен алектенишет. Акыркы жылдары техникалык рынокто бүтүмдөрдүн көлөмү аяктаган илимий-техникалык иштеп чыгуулардын 70%ын түздү. Акыркы жылдарда мамлекет тарабынан ири капиталдык салымдар жаны техниканы жана алдыңкы технологияны иштеп чыгууга багытталып жатат. Илимий-техникалык прогресстин максаты болгон реформага байланыштуу өлкөдө патент жөнүндө, ойлоп табууларды жана аларды өнүктүрүүнү стимулдаштыруу жөнүндөгү мыйзамдар кабыл алынды.

Акыркы жылдарда АКШда, Улуу Британияда, Германияда, Францияда жана башка бир катар чет өлкөлөрдө салыктарды кыскартууга, салык системаларынын механизмин жөнөкөйлөштүрүү, агроөнөр жай комплексинде илимий-техникалык прогрессти тездетүүгө багытталган ири салыктык өзгөртүүлөр жүргүзүлдү. Бардык өлкөлөр үчүн бул мезгил пайдага жана корпоративдик салыкка прогрессивдүү салык салуу деңгээлинин төмөндөшү менен мүнөздөлөт.

Агрардык өндүрүштөгү инновацияларды өздөштүрүүдө жана инвестицияларды тартууда салык системасы бир катар жеңилдиктерди берет, анткени бул олуттуу кошумча капиталдык салымдарды талап кылат. Алсак, Евробиримдиктин бир катар өлкөлөрүндө айыл чарба программаларына ылайык, инвестициянын өсүшү боюнча салык төлөмдөрүнүн бир бөлүгүн фермерлерге компенсациялоо улуттук бюджеттердин эсебинен каралган. Бул биринчи кезекте тоолуу аймактарда өндүрүш объектилерин курууга, энергиянын салттуу эмес кайра жаралуучу булактарын (күн, шамал) өнүктүрүүгө, инновацияларды өнүктүрүүнүн негизинде социалдык чөйрөнү өнүктүрүүгө тиешелүү [51].

АКШда, Канадада, ЕБ өлкөлөрүндө, Швецияда, Японияда жана Австралияда айыл чарба продукциялары менен өзүн өзү камсыз кылуунун жогорку шарттарында колдонулуучу кошумча нарк салыктары алардын экспортун стимулдайт. Бул салык ички рынокто сатылган продукцияга гана алынат. Экспорттук продукция толугу менен же жарым-жартылай бул

салыктан бошотулган, бул да кыйыр түрдө фермерлерди өндүрүштү тынымсыз жакшыртууга жана технологиялык инновацияларды өнүктүрүүнүн негизинде продукциянын сапатын жакшыртууга түрткү берет

Изилдөөбүздү ЕАЭБ өлкөлөрү менен уланта турган болсок, жакынкы чет өлкөлөрдөн, Казакстанда айыл чарба продукциясынын өндүрүшү үчүн негизги капиталга инвестициянын көлөмү 2023-жылы 7%га өсүп, 151 млрд. теңгени түзгөн.

Агроөнөр жай комплексинин товарларынын экспорту 5 миллиард доллардан ашты. Мында кайра иштетилген продукциянын салыштырма салмагы 43%га чейин көбөйдү жана ага көп көңүл бурулууда. Жалпы суммасы 119 млрд. теңгеге 48 инвестициялык долбоор ишке ашырылган.

Дыйканчылык тармагында, Казакстандын Айыл чарба министрлигинин маалыматы боюнча, үч негизги багытты бөлүп көрсөтүүгө болот. Анын ичинде дан жана май өсүмдүктөрүн кайра иштетүү, кант өндүрүү. Ошол эле учурда ун өндүрүү үч миллион тоннадан ашыкты түздү, бул өлкөнүн ички керектөөсүнөн 2 эседен ашат. Казакстан экспорттун көлөмү боюнча дүйнөдө алдыңкы орундардын бирин ээлейт. О.э. жогорку деңгээлде кайра иштетилген продукцияны – макарон, ундан жасалган кондитердик азыктарды, крахмал азыктарын чыгарууга өтүү зарылчылыгы өсүүдө. Жогорку деңгээлде кайра иштетилген дан азыктарына өзгөчө басым жасалып, алар үчүн бир катар инвестициялык долбоорлор ишке ашырылууда.

2025-2027-жылдары дан эгиндерин кайра иштетүү боюнча 13 долбоорду ишке ашыруу пландалууда. Дан эгиндерин кайра иштетүү менен катар май өсүмдүктөрүн кайра иштетүү динамикалуу өнүгүп жатат. Өсүмдүк майын өндүрүүгө 80 ишкана тартылып, 2023-жылы 672 миң тонна продукция өндүрүлгөн, бул 2022-жылга салыштырмалуу 4,3%га көп. Коопсуздук 183%ды түзөт. Жылдын аягына чейин өндүрүштү 750 миң тоннага чейин көбөйтүү болжолдонууда. Бул аянттарды кеңейтүү, чийки

затты сатып алуу үчүн жүгүртүү каражаттарын камсыздоо жана жаңы инвестициялык долбоорлорду ишке ашыруу аркылуу жетишилет.

Эми коңшу Өзбекстан Республикасынын реалдуу секторуна, анын ичинде айыл чарбасына инвестицияларды тартуу боюнча колдонуп келе жаткан ыкмаларына көңүл бурсак. Өзбекстан кеңири экономикалык стратегиясын жана сектордук өсүштү, туруктуулукту камсыз кылуу максатында айыл чарбасын каржылоо системасында олуттуу роль ойнойт. Өзбекстандын айыл чарба тармагында нормативдик-укуктук базалардын жогорку деңгээлде иштеши менен айырмаланып турат жана алардын алкагында айыл чарбасында алгылыктуу иштер жүрүп жатат. Бул мыйзамдар өндүрүштүк жайларды курууга жана сатып алууга насыя берүү, өндүрүштүн негизги фондулары, ошондой эле чарбалардын өндүрүштүк агымдарына кыска мөөнөттүү насыя берүүдө, дыйканчылык менен байланышкан тобокелдиктерди азайтуу үчүн камсыздандыруунун маанилүүлүгүн, өндүрүш каражаттарынын жана продукциясынын жоголушу, жетишсиздиги же бузулушунун алдын алуу максатында камсыздандыруунун мүмкүнчүлүктөрүнүн маанилүүлүгүн баса белгилейт. Мындан тышкары, мыйзамда дыйкан чарбалар, кооперативдер лизинг аркылуу жабдууларды, машиналарды жана шаймандарды сатып алууга, технологиялык жабдууларды жакшыртууга, айыл чарба өндүрүшүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу укугуна басым жасалган. Мындай мамлекет тарабынан колдоолор мамлекеттин дыйкан чарбаларын жана кооперативдерин дагы да болсо эмгекке болгон кызыкчылыгын шыктандырат [155].

Чет элдик инвесторлорду тартууда салык жеңилдиктерине абдан басым жасашат. Түз чет элдик инвестициялары бар ишканалар үчүн акционердик коомдогу чет өлкөлүк инвесторлордун үлүшү 15%дан кем эмес, башка учурларда – 33%дан кем эмес салык жеңилдиктери каралган. Ошондой эле 0,3-3 млн. АКШ долларына чейинки инвесторлор үчүн пайда салыгы, мүлк салыгы, кичи ишканалардын бирдиктүү салык төлөмдөрүнөн

3 жылга бошотулат, 3-10 млн. АКШ долларга чейинки инвесторлар өз мүлкүн импорттоо үчүн – 33%дан кем эмес 5 жылга бошотулат, ал эми 10 млн. АКШ долларынан жогору инвесторлар үчүн пайда салыгынан 7 жылга бошотулат. Албетте бул чет элдик инвесторлар үчүн да, мамлекет үчүн да чоң мүмкүнчүлүк [154].

Өзбекстан өкмөтү айыл чарба тармагындагы каржылоо системаларын жакшыртуу үчүн масштабдуу реформаларды баштады. Бул реформалар фермерлерге консультациялык кызматтарды өнүктүрүү, тармакты санариптештирүү, агрардык инфраструктурага жана кызмат көрсөтүүлөргө инвестицияларды тартууга басым жасалган. Бул аракеттердин баары өлкөнүн ичинде жана эл аралык деңгээлде да сектордун атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатууга багытталган. Реформалар өндүрүштү стимулдаштыруу үчүн пахтаны жана буудайды өндүрүүгө көңүл буруп, жаңы талаптарга жооп берген айыл чарба продуктыларын экспорттук рынокто стратегиялык өзгөрүүсүн көрсөтүп турат.

Учурда айыл чарбасын каржылоо үчүн Өзбекстандын практикасында коммерциялык банктар аркылуу программалардын алкагында мамлекет тарабынан берилүүчү мамлекеттик субсидиялар, кредиттер жана насыялар түрүндөгү каржылоонун түрлөрү көбүрөөк өнүгүүгө ээ болду.

Талдоо көрсөткөндөй, салык системасынын натыйжалуу иштөөсү үчүн айыл чарба өндүрүшүн өнүктүрүүгө жана анын натыйжалуулугун жогорулатууга товар өндүрүүчүлөрдү кызыктырган жеңилдиктер менен стимулдардын механизмин иштеп чыгуу маанилүү. Бул жеңилдиктердин натыйжасы салыктын иш жүзүндөгү ставкасынын мыйзамдуу түрдө белгиленгенден бир топ төмөн болушуна алып келет. Салыктык жеңилдиктер салык салуунун маанилүү бөлүгү болуп саналат, фермерлерди инновацияларды кеңири жайылтууга стимулдайт. Экономикадагы кырдаалга жараша алар ар кандай мезгилдерде айрым тармактарга, менчиктин айрым түрүндөгү ишканаларга, ишканалардын илимий-изилдөө иштерине кошкон салымынын көлөмүнө жана алынган натыйжаларды

иштеп чыгууга жараша бөлүштүрүлгөн. Өнүккөн чет мамлекеттерде салык системаларын реформалоо айыл чарба тармагында илимий-техникалык прогрессти стимулдаштырууга салыктык стимулдардын активдүү таасирин тийгизет.

Рыноктук экономикасы өнүккөн өлкөлөрдө бир дагы мамлекеттик органдын айыл чарба өндүрүүчүлөрүнө салык жеңилдиктерин берүү шарттарын өзгөртүүгө укугу жок экендиги мүнөздүү. Ошентип, өнүккөн өлкөлөрдө айылдык товар өндүрүүчүлөргө салык салуу системалары айыл чарба өндүрүшүндө илимдин жана техниканын жетишкендиктерин кабыл алууну стимулдаштыруунун ийкемдүү механизмдери болуп саналат. Инновацияларды өнүктүрүүнү стимулдаштырууга эмес, аларды кыйратууга багытталган ата мекендик салык системасы жөнүндө да ушуну айтууга болбойт.

Айыл чарба өндүрүшүнүн илим менен техниканын алдыңкы жетишкендиктерин кабыл алуусун стимулдаштырууга багытталган чараларды ишке ашыруунун чет өлкөлүк тажрыйбасын талдоо өнүккөн чет өлкөлөрдүн агроөнөр жай комплексинде илимий-техникалык прогрессти башкаруу комплекстүү мүнөзгө ээ, мамлекет тарабынан финансылык жардам менен ишке ашырыла тургандыгын көрсөттү жана мыйзамдар жана ченемдик укуктук актылар менен жөнгө салынат. Айыл чарба өндүрүшүн илимий жактан камсыз кылуунун илимий идеяларды жана технологияларды айыл чарба өндүрүшүнө киргизүү үчүн пайдалануучуларга өткөрүп берүүдөн баштап, натыйжаларды баалоого жана жаңы инновациялык долбоорлор жана программаларды иштеп чыгууга чейин бардык этаптарын камтыган илимий-техникалык прогрессти ишке ашырууга жана илгерилетүүгө түрткү берүүчү механизмдер түзүлдү жана натыйжалуу иштеп жатат.

Көрсөтүлгөн чаралардын айрым компоненттери айылдык товар өндүрүүчүлөрдүн инновациялардын ар кандай түрлөрүн кабыл алуу

жөндөмдүүлүгүн жогорулатууга стимулдаштыруунун ушундай эле ата мекендик механизм иштеп чыгуу үчүн алынышы мүмкүн.

Айыл чарбасын өнүктүрүү тенденцияларынын чет өлкөлүк тажрыйбасы көрсөткөндөй, агрардык өндүрүштү модернизациялоого жана айыл чарбасынын натыйжалуулугун жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн, азык-түлүк коопсуздугун камсыздоо маселесин чечүүнү камсыз кылган ири инвестициялык долбоорлорду ишке ашыруу айыл чарба ишканаларын бириктирүү жана комплекстүү түзүмдөрдү түзүү (агрардык комплекстер, агроөнөр жай комплексиндеги кластерлер) аркылуу мүмкүн.

Агрокомплекс – айыл чарбасы менен алектенген ишканалардын тобу – айыл чарба продукциясын өндүрүү, сатуу жана горизонталдык же вертикалдуу интеграцияланган түзүмү болуп саналат. Агрокомплексери дыйканчылык, сүт жана эт чарбасы, жашылча өстүрүү жана башкаларга адистеше алат [150].

Агрокомплексерин инвестициялоо боюнча чет өлкөлүк тажрыйбаны изилдөө Кыргыз Республикасында ийгиликтүү тажрыйбаны колдонуу мүмкүнчүлүктөрүн аныктоо үчүн чет өлкөлөрдөгү өзгөчөлүктөрдү жана тенденцияларды аныктоо позициясынан актуалдуу болуп саналат. Чет өлкөлүк ири агрокомплексеринин кыскача мүнөздөмөсү 1.3 - таблицада келтирилген.

1.3-таблица. Дүйнөдөгү алдыңкы агрокомплексери

Аталышы

Эскертүү: Булак: автордун өз алдынча иштеп чыгуусу жана агрохолдингдердин расмий сайттарынан алынган маалыматтар

Жогоруда сөз кылынган дүйнөдөгү алдыңкы агрокомплекстеринин ичинде көптөн бери иштеп жаткан түзүмдөр да, салыштырмалуу жакында эле түзүлгөн түзүмдөр да бар. Агрокомплекстердин өндүрүштүк кубаттуулуктары, эреже катары, технологиялык процесстерди максималдуу оптималдаштыруу менен айыл чарба продукциясын өстүрүүнүн (өндүрүүнүн) жана кайра иштетүүнүн жаңы механизмдерин иштеп чыгуунун толук жабык циклин камтыйт.

Изилдөөнүн натыйжалары көрсөткөндөй, көптөгөн дүйнөлүк агро комплекстери аймактык бизнести диверсификациялоого инвестиция салууда, бул компаниянын ишмердүүлүгүн географиялык жактан кеңейтүүнү камтыйт, анын ичинде жаңы филиалдарды түзүү, жаңы рынокторго чыгуу же ар кайсы аймактардан кардарларды тартуу үчүн компаниянын стратегиясын өзгөртүү кирет.

Реалдуу секторго, анын ичинде айыл чарбасына инвестицияларды тартуунун чет өлкөлөр боюнча тажрыйбасынан, ЕАЭБ жана алыскы өлкөлөрдү анализдөө менен КРнын, анын ичинде Ош облусунун айыл чарбасынын заманбап өсүштөн бир топ калып жатканын байкаса болот. Республиканын бул тармагы жаңы техника жана технологияны киргизүү аркылуу реконструкциялоону, продукциянын жаңы сортторун көбөйтүү, селекциялык иштерди күчөтүүнү, өндүрүштү санариптештирүүнү, заманбап таңгактоону колдонуу, сактоону жакшыртуу, өндүрүштүк интеграциялоо, башкаруунун заманбап ыкмаларын колдонуу, өндүрүш чыгымдарын кыскартуу, эмгек өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуу, мамлекеттик ар тараптан колдоо аркылуу өнүктүрүүнү талап кылууда.

1-бап боюнча корутунду

1. Инвестициялардын теориялык жана практикалык аспектилерин изилдөө экономикалык илимдин негизги көйгөйлөрүнүн бири болуп келген. Мындай кылдат көңүл буруу, инвестициянын жана инвестициялык процесстердин экономикалык өсүшкө жана бүтүндөй аймактын социалдык-

экономикалык өнүгүүсүнө олуттуу таасирин тийгизип жаткандыгы менен шартталган.

Ата мекендик жана чет өлкөлүк жеке инвесторлордун инвестициялык жагымдуулугу аймактардын учурдагы финансылык-экономикалык көрсөткүчтөрү менен гана мүнөздөлөт.

Ошону менен бирге, аймактардын инвестициялык жагымдуулугу бардык түрдөгү инвестицияларды тартууга узак мөөнөттүү мезгилде дем берүүчү жана талап кылынган сумманы, курамын, каржылоо булактарын жана аларды пайдалануу багыттарын аныктоого багытталган.

Инвестициялык жагымдуулук – бул анын финансылык-чарбалык ишмердүүлүгүнүн көрсөткүчтөрүнүн жыйындысы, анын жардамы менен потенциалдуу инвестор инвестициялоо үчүн мүмкүн болгон долбоорлордун чөйрөсүн тегеректейт.

2. Реалдуу сектордун, анын ичинде айыл чарбасынын инвестициялык жагымдуулугун баалоодо конкреттүү факторлорду эске алуу зарыл, анткени бул сектордун ишканаларынын финансысын уюштуруудагы олуттуу айырмачылыктар табигый-климаттык жана табигый-биологиялык көрсөткүчтөр, шарттар, технологиялык факторлор жана социалдык-экономикалык мамилелер менен аныкталган бир катар өзгөчөлүктөр менен шартталган.

Айыл чарба ишканаларынын инвестициялык жагымдуулугунун деңгээлине таасир этүүчү бардык факторлорду ички жана тышкы (түз жана кыйыр таасирлер) деп бөлүү күтүлүүдө, бул тармактын өзгөчөлүктөрүн эске алууга мүмкүндүк берет.

Ички факторлор чарбалык субъекттин ишмердүүлүгүнөн көз каранды, б.а. булар ал таасир эте ала турган факторлор деп эсептешет. Аларга ишканаларды башкаруу системасы; ишкананын финансылык абалы; өндүрүштү диверсификациялоо; өндүрүш технологиясында инновациялык чечимдерди колдонуу даражасы; ишкананын ачыктык даражасы, отчеттуулукта маалыматтын толуктугу жана аныктыгы ж.б. Тышкы

факторлор чарбалык субъекттен көз каранды эмес. Аларга төмөнкүлөрдү киргизсе болот: саясий жана ички экономикалык чөйрө, тармактын экономикалык өзгөчөлүгү, аймактын экономикалык потенциалы, мыйзам ченемдеринин системасы ж.б.

Айыл чарбасынын инвестициялык ишмердүүлүгүнүн өнүгүшүнүн алыскы жана жакынкы чет өлкөлүк жана ЕАЭБ өлкөлөрүнүн тажрыйбасын изилдөө менен өнүккөн өлкөлөрдө тышкы инвестициянын агымын стимулдаштыруу боюнча өкмөттүн саясаты; жагымдуу инвестициялык климатты түзүү; атайын экономикалык зоналарды түзүү; тике жана кыйыр финансылык стимулдар; мамлекеттик-жеке өнөктөштүк механизми; инвестициялык активдүүлүктү жогорулатуу үчүн ири долбоорлорду иштеп чыгуу; салыктан бошотуулар жана кыскартуулар, жумушчуларды жалдоо жана окутуу үчүн финансылык колдоо, илимий-изилдөө долбоорлору үчүн акчалай гранттар, о.э. ишканалар үчүн жердин ижара акысын белгилүү бир мөөнөткө бошотуу же азайтуу; Инвестициялардын Акыйкатчысы аппаратын түзүү; ИИТКИге инвестицияны көбөйтүү жана өздөштүрүүгө түрткү берүү, жөнгө салуучу либералдык мыйзамдар; чет өлкөлүк инвесторлор үчүн визаларды жана жашоого уруксат алуунун жеңилдетилген шарттары; чет өлкөлүк инвестицияларды тартуунун аймактык түзүмүн диверсификациялоо ж.б. тажрыйбаларды КРнын шартына ылайыкташтыруу менен практикасына колдонуу зарыл.

БАП. ОШ ОБЛУСУНУН АЙЫЛ ЧАРБАСЫНЫН ИНВЕСТИЦИЯЛЫК ЖАГЫМДУУЛУГУНУН АБАЛЫ ЖАНА ДИАГНОСТИКАСЫ

2.1. Ош облусунун реалдуу секторунун экономикалык өнүгүүсүнүн потенциалы

Изилдөө предмети болуп өлкөбүздүн региондорунун, анын ичинде Ош облусунун экономикасынын негизин түзгөн айыл чарбасындагы атаандаштыкка жөндөмдүүлүк жана аталган чөлкөмдүн инвестициялык жагымдуулугун жогорулатуу жана өнүктүрүүдөгү өзөктүү багыттарын аныктоо болуп саналат. Өлкөбүздүн кайсы регионун албайлы, мындагы динамикалуу өнүгүүнүн туруктуулугун, системдүүлүгүн жана жогорку сапатын шарттап жана камсыздап туруучу көрүнүштөрдүн бири – региондун инвестициялык жагымдуулугу, демек, мында экономикалык өсүш туруктуулук жана сапаттуулук менен шартталат.

Кыргыз Республикасынын Ош облусунун айыл чарбасынын мисалында экономиканын реалдуу секторунун инвестициялык жагымдуулугун арттыруу жана өнүктүрүү багыттары. Бул туруктуу, өнүккөн экономикалык өсүшкө жол ачып, капитал тартууда көз карандысыз багыт түзүүгө өбөлгө боло турган маселелерден болуп саналат.

Изилдөөнүн объектиси – Ош облусунун агрардык секторунун ресурстук потенциалы жана инвестициялык жагымдуулугу.

Диссертациялык иштин алкагында Кыргызстандын аталган регионундагы агрардык сектордун ресурстук потенциалын натыйжалуу пайдалануу максатында ички жана тышкы инвестициялык агымды жолго салуу менен облустун инвестициялык жагымдуулугун жогорулатуунун жол-жоболорун изилдөөдө теориялык-методологиялык негиз катары Кыргыз Республикасынын аталган багыттагы мыйзамдары, ченем актылары, Өкмөттүк деңгээлдеги токтомдор, КР Улуттук статкомитетинин, тийиштүү министрликтердин маалыматтары, чет өлкөлүк жана жергиликтүү илимпоздордун салмактуу эмгектери акыл калчоого жол ачкан таяныч сымал болуп, ар бир аргументти бекемдеп, изилдөөгө ишенимдүү пайдубал түзөт, изилдөөнүн багытын тактап берет. Бул документтер жана маалыматтар – изилдөөнүн бекем тиреги, ар биринин салымы илимий эмгектин жүгүн жеңилдетип гана тим болбостон, анын мазмунун ишенимдүү жана далилдүү кылууга жардам берет.

Изилдөөнүн методдору – жалпы экономикалык-статистикалык, математикалык моделдештирү, монографиялык, салыштыруу, жалпылоо ыкмалары.

Ош облусу мамлекеттин социалдык-экономикалык өнүгүүсүндө жана саясий турмушунда чоң роль ойнойт, 2.1- таблицанын маалыматы.

2023-жылдын январь айына карата Кыргыз Республикасынын ички дүң продукциясында Ош облусунун салымы 7,3%ды түзүп, мурунку 2019-жылдагы 7,4%га салыштырмалуу бир аз болсо да жогорулаган. Облустун дүң аймактык продукциясынын көлөмү 96 701,0 млн. сомго жетип, 2019-жылга караганда 49 112,2 млн. сомго өсүп, экономика кайык болсо, бул көрсөткүч анын калкып турган белгиси катары бааланды.

2024-жылдын 1-январына карата Ош облусунда ишмердүүлүгүн жүргүзгөн 192 359 юридикалык жана жеке чарбакерлер катталып, 2023-жылга салыштырсак алардын саны дээрлик 1,5%га өстү. Иштеп жаткан чарба жүргүзүүчүлөрдүн жалпы санынын ичинен жеке менчик ээлеринин саны басымдуулук кылат (100% чукулдап барган). Чарбакерлердин түзүмүндө жеке ишкерлер менен дыйкан (фермер) чарбалар көпчүлүк үлүшкө ээ. Жалпы юридикалык жактардын саны 4992 бирдикти түзүп, алардын дээрлик 58 пайызы чакан чарба жүргүзүүчүлөр катары эсептелет. Ушулардын ичинен 32,5 пайыздан көбүрөөгү өз ишмердүүлүгүн Кара-Суу районунун аймагында жүргүзүп келишет. Ал эми орто жана ири чарбалардын аймактагы үлүшү тиешелүүлүгүнө жараша 13,6 жана 3,6 пайызды түзөт. Бул көрсөткүчтөр Кара-Суу районунда агрардык өндүрүшкө өзгөчө басым жасалып жатканын айгинелеп, экономиканы көтөрө турган күч да, өзөктөгү ролду дал ушул жеке ишкерлер менен дыйкан чарбалар аркалап жатканын далилдейт.

2023-жылы Ош облусунда жалпы 17 миллиард 276,4 миллион сомдук өнөр жай продукциясы чыгарылган. Бул көрсөткүч 2019-жылга салыштырмалуу кыйла жогору, тагыраак айтканда, 66 %дан салыштырмалуу жогорулап, жогору көрсөткүч 6 миллиард 890,8 миллион сомго жеткен. Бул өндүрүштүн

дөңгөлөгү ылдам айланып, ишканалардын иши оң жолго түшкөнүн ачык көрсөтүп турат. Дагы, белгилей кетсек, айыл чарба тармагындагы дүң өндүрүш 78,4 пайызга жогоруласа, негизги капиталга салынган инвестициянын көлөмү 76,5 пайызга өскөн. Турак жай курулушу да артта калган жок – пайдаланууга берилген үйлөрдүн саны 28%га чукулдап барган.

Мындан сырткары, дүң жана чекене соода, автоунаа менен мотоцикл оңдоо тармагы да жакшы өнүгүп, товар жүгүртүү 67,7 пайызга өскөн. Мейманканалар менен ресторандар көрсөткөн кызматтардын көлөмү да дээрлик 42 пайызга жакындаган, туристтик тейлөөдө да кыймыл бар экенин билдирүүдө. Жүктөрдү ташуу 7,2 пайызга өскөнү да экономикадагы жандануудан кабар берет.

Баарынан кубандырганы – ар бир кызматкердин орточо айлык акысы дээрлик эки эсеге көтөрүлүп, 107,9 пайызга өскөн. Бул көрсөткүч облустун экономикасы ар тараптуу күч алып, өндүрүш менен тейлөө чогуу өнүгүп жатканын, демек, элдин жашоо-шарты да акырындап жакшырганын айгинелеп турат.

Ошол эле учурда акыркы 5 жыл ичинде катталган жумушсуздардын саны 16,0%га азайган. Көрүнүп тургандай, жумушсуздуктун кыйла кыскарышы региондо жумуш берүүчүлөрдүн саны өсүп жатканын айгинелеп турат. Демек, жергиликтүү экономикага салынган инвестициялык агымдын да жогорулап жатышын көрүүгө болот. Жумушсуздуктун төмөндөшү – элдин жашоо шартынын оңолушуна түрткү берип, социалдык туруктуулуктун түпкү тирегине айланат. Тышкы соода жүгүртүү 26 322,4 млн сомду түзүп, анын ичинен экспорт – 7 241,4 млн сом (31%), ал эми импорт – дээрлик 19 081 млн сомго чукулдаган. 2023-жылга салыштырмалуу импорт көлөмүнүн азайышы 10%дан ашкан, бул жагдай ички өндүрүштүн бутуна туруп, керектөөнүн түзүмү өзгөрүп жатканынан кабар берет.

таблица. 2019-2023-ж.ж. карата Ош облусунун негизги социалдык-экономикалык көрсөткүчтөрү [87, 90].

№	Көрсөткүчтөр	2019-ж.	2020-ж.	2021-ж.	2022-ж.	2023-ж.	2023-ж. 2019-жж. карата,
	Өнөр жай продукциясынын көлөмү, млн.сом						
	Айыл чарбасынын, токой чарбасынын жана балык уулоочулуктун продукцияларынын дүң чыгарылышы, млн. сом						
	Негизги капиталга инвестициялар, млн. сом						
	Турак үйлөрдүн ишке киргизилиши, кв. м.						
	Дүң жана чекене соода, автоунааларды жана мотоциклдерди оңдоонун жүгүртүүсү, млн. сом						
	Мейманканалар жана ресторандардын кызмат көрсөтүүлөрү, млн. сом						
	Жүк ташуу, миң тонна						
	Бир кызматкердин номиналдык орточо айлык эмгек акысы, сом						
	Катталган жумушсуздардын саны (мезгилдин акырына карата), адам						
№	Көрсөткүчтөр	2019-ж.	2020-ж.	2021-ж.	2022-ж.	2023-ж.	2023-ж. 2019-жж. карата,
	Тышкы соода жүгүртүү, млн.сом						
	анын ичинде: экспорт						
	Импорт						
	Сальдо						

Айыл чарба продукциясын экспорттоо, башкача айтканда, тышкы соода жүгүртүү аталган тармактагы динамикалуу көрсөткүчтөрдүн бири десек болот, регион эле эмес, айыл чарба продукциясын экспорттоонун үлүшү өлкө экономикасынын да кыймылдаткыч күчүнө айланган. Соода балансындагы айырмачылыктар – бул экономикалык саясаттын багытын тактоодо жана натыйжалуу стратегияларды түзүп чыгууда ишенимдүү курал

болуп кызмат кылууга тийиш. Алар колго тийген көрсөткүч катары туура колдонулса, өлкөнүн экономикасын туура нугуна бурууга жол ачат.

Андан ары изилдөөбүздү Ош облусунун реалдуу секторун талдоо менен улантабыз.

Ош облусунун өнөр жай секторунун үлүшү жалпы дүң аймактык продуктуда 8,5-9,0%ын гана түзөт. КРнын жалпы өнөр жай продукциясынын 3,2%ы облустун үлүшүнө туура келет. Өнөр жай түзүмүндөгү эң чоң үлүшкө кайра иштетүү өнөр жайынын продукцияларынын көлөмү ээлейт (55%дан 60,0%га чейин).

Өлкөбүздөгү, анын ичинде аталган регоиндогу өнөр жай тармагын кыймылдаткан негизги күчтөр жергиликтүү эмгекчи калктын аз гана үлүшүн (2,3-2,4%) түзөт. 2023-жылы Ош облусунда аталган тармакта 17 миллиард 276,4 миллион сомдук өнөр жай продукциясы өндүрүлүп, бул 2022-жылга салыштырмалуу дээрлик 119%га жакын үлүштү түзгөн. Бул көрсөткүч аймактын өнөр жайы тынымсыз өнүгүп, өндүрүш күчү улам артып жатканын айгинелейт.

таблица айгинелегендей, 2023-жылы Ош облусунун экономикасында байкалаарлык жылыштар болду. Өнөр жай менен тейлөө тармактарындагы жалпы ийгиликтердин көлөмү 2019-жылга салыштырганда 6 миллиард 908,6 миллион сомго же 66,6 пайызга ашып түшкөн жана 17 миллиард 276,4 миллион сомду түзгөн. Бул – облустун экономикасынын дүркүрөп өсүп, жаңы баскычка көтөрүлүп жатканынан кабар берет.

таблица. **Ош облусунда 2019-2023-ж.ж. өнөр жай продукциясын өндүрүүнүн көлөмү (млн. сом) [90].**

2020-ж.	2021-ж.	2022-ж.

Ош облусунун 2023-жылдагы жалпы өнөр жай тармагында иштетүү өндүрүшү негизги орунду ээлеп, жалпы көлөмдүн 70,7 пайызын түзгөн. Кен казуу тармагы жалпы үлүштүн дээрлик 19%га жакынын түзгөн. мурдагыга салыштырмалуу экинчи планга жылганы байкалат. Гидроэнергетикалык тармак, анын ичинде буу менен иштөөчү жана кондициялоочу жабдуулар менен камсыздалуу үлүшү 9,5% чукул барган. Мындан тышкары, аталган тармакта көптөгөн ишканалар (тейлөөчү, кайра иштетүүчү ж.б.) жалпы экономикалык көрсөткүчтүн 1,2 пайызын түздү. Бул тармактар да жалпы өнөр жай тармагынын маанилүү бутагы катары өз ордун сактап турат.

Каралып жаткан 2019-жылы өнөр жай өндүрүшү жана кайра иштетүү тармактары 5%дан жогору көтөрүлгөн жана өнөр жайдын негизги кыймылдаткычы катары алдыңкы сапка чыкканы анык болду. Ал эми ошол эле мезгил ичинде кен казуу тармагынын киреше үлүшү тескерисинче, азайган, анын үлүшү 4,3%га жеткен. Мындай тенденция гидроэнергетика тармагында (электр энергиясы менен жылуулук берүү) да байкалган, анын үлүшү дээрлик 1%га төмөндөгөн.

Калкты таза суу менен камсыз кылуу менен байланышкан бир катар кызмат көрсөтүүлөрдү камтыйт, алардын ичинде: саркынды сууларды тазалоо жана ичүүчү суу менен ишканаларды камсыз кылуу ж.б. Бул багытта майда болсо байкаларлык өсүш бар – бул тармактын үлүшү 1,0 пайыздан 1,2 пайызга чейин көтөрүлгөн. Бул кичинекей көрсөткүчтөр да жалпы өнөр жай тармагынын ички тең салмактуулугун сактап турган майда тиштүү механизмдердей маанилүү роль ойнойт.

2023-жылы, жалпылап айтканда, өнөр жай продукциясынын көлөмү көзгө көрүнөөрлүк өсүшкө жетишти. Мындай ийгиликке жетүүдө суу менен камсыз кылуу, тазалоо жана калдыктарды иштетүү тармагындагы 37,3%дык

өсүш, электр энергиясын камсыздоодогу 38,8%дык жогорулоо, иштетүү өндүрүшүндөгү 21,6%дык илгерилөө жана пайдалуу кендерди казуу тармагындагы 13%дык өсүш түрткү берип, бул тармактар өнөр жайдын өнүгүүсүнө, өйдөлөп көтөрүлүшүнө өбөлгө түздү.

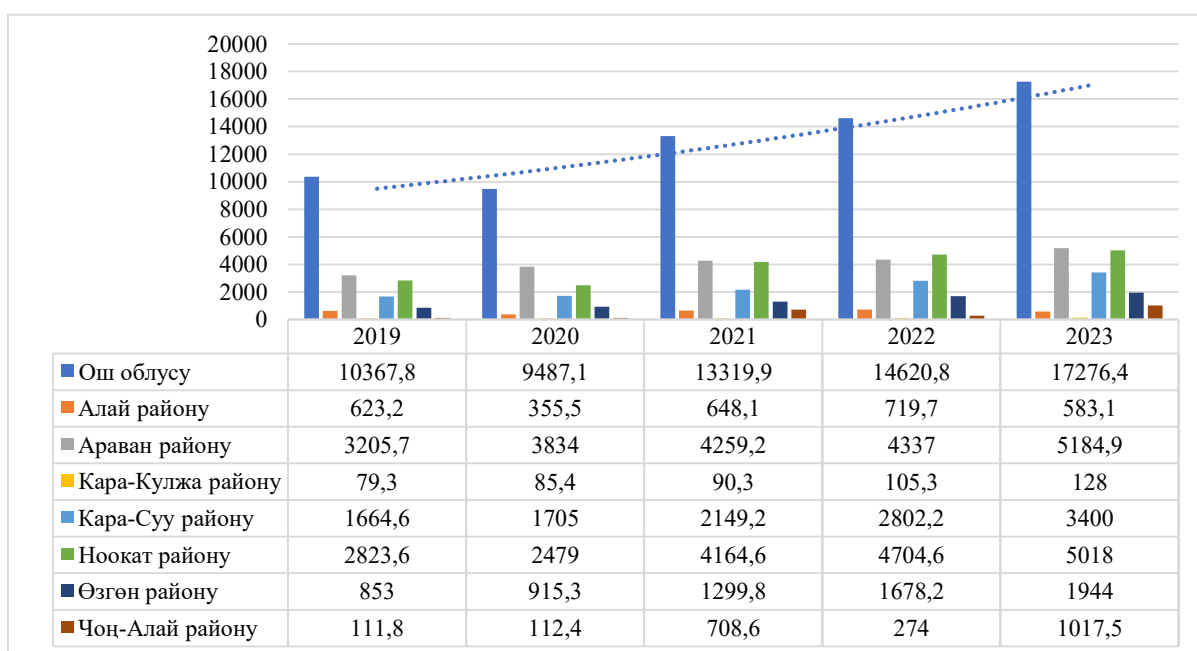
2023-жылы Ош облусунун райондору боюнча өнөр жай продукциясынын өндүрүлүшүн салыштырып көрсөк.

Р а й о н д о р	9-ж.	2023-ж.	Өсүш айырмасы
А р а в а н р - н у			
Н о о к а т			

р - н у			
К а р а - С у у р - н у			
Ө з г ө н р - н у			
Қ о ң А л			

а й р - н у			
А л а й р - н у			6,5% (төмөндөгөн)

Бул көрсөткүч райондор өнөр жай тармагында ким алдыга озуп, ким артта калып жатканын «кол менен кармап көрсө болчудай» ачык көрсөтүп турат (2.1-сүрөт).

сүрөт. **Региондогу өндүрүлгөн өнөр жай продукциясы (көлөмү, млн. сом менен) [90].**

Ош облусу географиялык жайгашуусу жана жаратылыш байлыктары жагынан өлкөнүн кан тамыры эсептелген стратегиялык аймактарынын катарына кирет. Бул бай ресурстар – аталган аймактын гана эмес, бүтүндөй республиканын экономикалык жана социалдык турмушунун локомотивине айланып, өнүгүүгө жол ачууда. Аймактын төрүнөн пайдалуу кендердин ири запастары кездешип, жер алдындагы байлыктар эл керегине жарап, экономикага дем берип турат. Мисалы, облустун аймагында отун-энергетика, суу жана башка минералдык-сырьелук ресурстардын ири запастары бар.

Пайдалуу кендерди казуунун көлөмү 2023-ж. 3 227,9 млн. сомду, 2019-жылы – 2 383,7 млн. сомду түзүп, 5 жыл аралыгын талдасак 35,4%га көп өндүрүлгөн, ал эми физикалык көлөм индекси 2022-ж. карата 138,8%ды түздү. Өнөр жай өндүрүшүнүн көлөмдөрү металл рудасын казууда – 4,6 эсеге, башка пайдалуу кендерди казууда – 17,3 пайызга өскөнү белгиленди.

Иштетүү өндүрүшүнүн продукцияларынын жалпы көлөмү 2023-жылы 12 211,1 млн. сомдук продукция өндүрүп, бул сан аймактык өнөр жайдын алдыңкы катарын түздү. Анын ичинен эң көп үлүштү – 10 443,5 млн. сом менен резина жана пластмасса буюмдары, ошондой эле металл эмес минералдык материалдардын өндүрүшү ээлеген. Тамак-аш өнөр жайы 614,6 млн. сом менен салым кошсо, кийим, бут кийим, текстиль жана булгаары буюмдарын чыгаруу тармагынан 714,4 млн. сом түшкөн. Ал эми жыгач, кагаз буюмдарын өндүрүү жана басма ишмердиги 273,4 млн. сомду түздү. Жалпысынан бул тармакта иш жигердүү жүрүп, физикалык көлөм индекси 2022-жылга салыштырмалуу 105,8%га жогорулап, өндүрүш темпи ылдам ыргакта алдыга сүрүлүп жатканын көрүүгө болот.

Ал эми курулуш тармагы боюнча өндүрүлгөн дүң продукция боюнча жалпы көлөм 2022-ж. 12162,4 млн. сомду түздү, бул 2018-ж. деңгээлине карата 142,3%га же 1 575,6 млн. сомго өскөнүн билдирет. Негизги капиталга

инвестициялардын негизги бөлүгү 2023-жылдын турак жай курулушуна багытталуу менен, анын үлүшү жалпы көлөмдө 48,2%га ээ болду.

Транспорт жана телекоммуникация ишмердүүлүгү. 2023-ж. *автоунаа транспорт аркылуу* ташылган жүктүн көлөмү 2022-ж. салыштырмалуу 76,7 миң тоннага же 2,9%га көп болду. Муну менен бирге, жүктөрдү ташуудагы негизги көлөм (99,4%дан ашыгы) жеке ишкерлерге туура келди. Автоунаа транспорту менен жүк ташуунун көлөмүнүн өсүшү облустун бардык аймактарында белгиленди.

Телекоммуникациялык жана почта ишмердүүлүгү. Изилдөөгө алынып жаткан мезгилдерди (2019-2023-жж.) аталган тармактагы өсүш көрсөткүчтөрү да жогорулаган. 2023-жылы байланыш кызматын көрсөтүүдөн алынган киреше 2 630 945,4 миң сомду түзүп, 2019-жылга карата 20,3%га көбөйүп, а.и. почта кызматынан түшкөн киреше 78 462,4 миң сомду түзүп, 35,9%га көбөйгөн, ал эми электр байланыш тейлөөсүнөн түшкөн киреше 2 552 483,0 миң сомду түзүп, 19,9%га көбөйгөн.

Кызмат көрсөтүү рыногу. 2023-жылы Ош облусундагы экономикалык субъекттер тарабынан көрсөтүлгөн рыноктук кызмат көрсөтүүлөрдүн жалпы көлөмү 82 184 млн сомго жетип, 2022-жылга салыштырмалуу 14,2%га өсүү менен, кызмат көрсөтүү сектору ыргагынан жаңылбай өнүгүп жатканын айгинеледи. Бул багыттагы өсүш облустун бардык райондорунда байкалып, ар бир аймак өз салымын кошуп, экономикалык активдүүлүктүн жанданышына дем берип жатат.

Керектөө рыногу. 2023-жылы Ош облусунда дүң жана чекене соода, ошондой эле автоунааларды жана мотоциклдерди оңдоодогу жүгүртүүнүн жалпы көлөмү 75 460,9 млн сомду түзүп, 2022-жылга салыштырганда 15 пайызга өстү. Соода жүгүртүү бул аралыкта дагы 119,6%га жетип, экономиканын соода тармагы өнүгүүнүн туруктуу жолун басып, жылыштарды көзгө көрүнүктүү көрсөткөн. Бул көрсөткүчтөр аймактагы соода борборлорунун жана тейлөө кызматтарынын динамикалуу өсүшүн айкын көрсөтүп турат.

Белгилүү болгондой, аталган аймактагы ишмердүүлүктүн негизги түрү – айыл чарба өндүрүшү. Мындан түшкөн киреше облустун экономикасынын негизги ИДПсынын жарымынан ашыгын, башкача айтканда 58%ын түзөт.

Айыл чарба, токой чарба жана балык уулоо тармагы. Кийинки мезгилдерде Кыргызстандын аймактарында балык уулоо ишмердиги кенен жайыла, туруктуу иш түрүнө айлана баштады. Ош облусу боюнча бул тармакта 2023-жылы өндүрүлгөн продукциянын дүң көлөмү 74 681,1 млн сомду түзүп, 2019-жылга салыштырмалуу 78,4%га же 32 829,4 млн сомго өстү. Бул көрсөткүч облустун агрардык секторунун бутуна туруп, туруктуу өсүп жаткандыгын айгинелейт. Агрардык продукцияны өндүрүүдө мал чарбасына таандык продукция 50,2% үлүш менен башкы ролду ойносо, дыйканчылык 47,2% үлүшү менен артта калбай, жигердүү өнүгүүдө. Ал эми кызмат көрсөтүүлөрдүн үлүшү 2,5%ды түзүп, бул тармактагы мүмкүнчүлүктөр да кыйла өсүшкө ээ болгондугун көрсөтөт.

Региондо өндүрүлгөн айыл чарба продукциясы Кыргызстандын элин толук камсыздоо менен катар эле коңшу өлкөлөргө да ташылат. Экспорттук айыл чарба продукциясынын негизги үлүшү мөмө-жемиш жана пахта буласына туура келет. Мына ушундай бай табигый мүмкүнчүлүктөр жана дыйкандардын мээнети аркылуу Ош облусу өлкөнүн агрардык экспортунда маанилүү орунду ээлеп келет.

Өлкөнүн негизги өндүрүш тармактарынын бири болгон айыл чарба продукциясынын көлөмүн көбөйтүү жана аны ички жана тышкы рынокко алып чыгуу жагын жогорулатуу максатында мамлекет атайын долбоорлорду иштеп чыгуу менен жергиликтүү калкка мүмкүн болгон жеңилдиктерди (анын ичинде аз пайайыздуу насыялар да) сунуштап келүүдө. Мындай аракеттер КР Президенти, Өкмөтү тарабынан кабыл алынган мыйзам-сенем актыларынын негизинде ишке ашырылат (мисалы, КР Президентинин Жарлыгы). Аталган мыйзамдык документтин алкагында айыл чарба ишкерлеринин ишмердигин колдоого алуучу ар тараптуу аракеттер

көрүлгөн, азыркы тапта ийгиликтүү ишке ашып жатат. Бул демилге фермерлердин жан дүйнөсүнө суу сепкендей таасир этип, айыл чарбасын көтөрүүдө чоң серпиле алууга өбөлгө түзүүдө. Бул долбоордун негизги максаты агрардык секторду өнүктүрүүнү колдоо менен экспорттоону көздөп Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинети “Агроөнөр жай комплексин кредиттөө” долбоорун бекиткен (№120-р токтому, 16.03.2022).

«Агроөнөр жай комплексин кредиттөө» долбоорунун алкагында сунушталган банктар тарабынан чарба жүргүзүүчү субъекттерге, анын ичинде дыйкан (фермер) чарбаларга, жеке ишкерлерге, ошондой эле агроөнөр жай кластерлеринин катышуучуларына Кыргыз Республикасынын Өкмөтү тарабынан бекитилген шарттарда жеңилдетилген кредиттер онлайн кезектин негизинде берилүүдө.

«Агроөнөр жай комплексин кредиттөө» долбоорун ишке ашырууну каржылоонун жалпы көлөмү 17 000,0 млн. сомду түздү, бул каражатты айыл чарба ишкерлери төмөнкү банктар тарабынан алууга мүмкүнчүлүк алат:

- «Айыл Банк» ААК – 11 100,0 млн. сом;
- «Элдик Банк» ААК – 5 900,0 млн. сом.

Бул каражаттар айыл чарба ишкерлерине 2022-жылдан тартып бериле баштаган:

Аталышы	2022-ж. Бөлүнгөн	2023-ж. бөлүнгөн	Жалпысы	2024-ж.	2025-ж.	Бардыгы
“Айыл Банк” ААК	1 800,0	4 512,2	6 312,2	1 887,8	2 900,0	11 100,0
“Элдик Банк” ААК	1 700,0	2 300,0	4 000,0	800,0	1 100,0	5 900,0
Бардыгы	3 500,0	6 812,2	10 312,2	2 687,8	4 000,0	17 000,0

Каражаттарды өздөштүрүү боюнча маалымат:

Аталышы	Жалпы бөлүнгөн	Жалпы өздөштүрүү	Калдык
“Айыл Банк” ААК	6 312,2	4 013,2	2 299,0
“Элдик Банк” ААК	4 000,0	3 067,9	933,0
Бардыгы	10 312,2	7 081,1	3 232,0

Ал эми катышуучу банктар айыл чарба субъекттерине бөлүнгөн каражаттардын эсебин киргизүү жана алардын максаттуу пайдаланылышы үчүн толугу менен жооптуу болуп саналат.

2024-жылдын 18-январына карата жалпы суммасы 4 516 млн. сомду түзгөн 7081,1 жеңилдетилген насыя берилди.

Азыркы учурда “Айыл Банк” жана “Элдик Банк” ААКунда агроөнөржай комплексин кредиттөө мамлекеттик долбоору боюнча 300 млн. сомго чейин жылдык пайызы 6%ды түзгөн насыяларды берүү уланууда. Бул долбоордун негизги максаты айыл чарба продукцияларын жогорку деңгээлде өндүрүү жана экспорттоо үчүн агроөнөр жай кластерлерин өнүктүрүү менен аларды колдоо максатында жеңилдетилген кредиттер менен камсыз кылуу.

Бул долбоорду иш жүзүнө ашыруу үчүн «Айыл Банк» жана «Элдик Банк» ачык акционердик коомдору катышуу менен, насыялоонун жалпы көлөмү 5,0 млрд. сомду түзгөн. 2014-жылдын 1-январына карата бул долбоор боюнча 4 446,11 млн. сом өлчөмүндө жеңилдетилген насыялар берилген.

- мал чарбачылык тармагында 9 726 субъектиге – 3 972,27 млн. сом;
- дыйканчылыкка 1 426 субъектиге – 473,84 млн. сом жеңилдетилген насыялар берилген.

2.3-таблица – «Айыл чарбасын каржылоо-12» долбоорунун аймактар боюнча берилген насыялардын саны

№		Берилген насыялардын саны	Долбоорду иштеп чыгуунун суммасы, млн. сом
	Жалпы республика боюнча	11 152	4 446,11
1	Чүй облусу	2 054	805,88
2	Ысык-Көл облусу	1 697	609,82
3	Талас облусу	1 208	463,33
4	Нарын облусу	1 292	530,43
5	Жалал-Абад облусу	2 290	964,01
6	Ош облусу	1 896	777,94
7	Баткен облусу	715	294,70

2.3 - таблица айгинелегендей Ош облусунда берилген насыялардын көлөмүндө 17,5%га ээ болуп, аймактагы дыйкан (фермер) чарбалар үчүн чоң мүмкүнчүлүктү жаратат.

Айыл чарба продукциясын өндүрүүнүн эффективдүүлүгүн жогорулатуу максатында чакан айыл чарба иш бирикмелери, жеке дыйкандарды, дыйкан чарбаларын ири өндүрүштүк бирикмелерге бириктирүү үчүн атайын чоң долбоор ишке кирди. Долбоордун алкагында агрардык сектордун өнүгүүсүнө материалдык жактан да, моралдык жактан да колдоолор көрсөтүлүп келет. Алсак, дыйкандарга 1 жылдан 5 жылга чейин жеңилдетилген насыялар (6%) берилет. Мындай насыялар дыйкан чарбаларынын өндүрүмдүүлүгүн жогорулатууга салым кошот жана аны кайтаруу аларга анчейин кыйынчылыктарды туудурбайт.

Ошондой эле кунарсыз жерлерди өздөштүрүүгө ыңгайлуу шарттар түзүлүп, дыйкандарга узак мөөнөткө ижарага, ал эми техника жана асыл-тукум малдар лизинг аркылуу жеңилдетилген жол менен колдонууга берилет. Бул мүмкүнчүлүктөр эгин талаалары менен мал сарайларын жандандырып, дыйкандардын күчүн бириктирип, айыл чарбасында заманбап өндүрүштү бекемдөөгө багытталган ишенимдүү кадам болуп саналат. Бул чаралар айыл чарбасын жаңы дем менен демилгеле, өнүгүүнүн жолун ачат деген үмүт бар.

Кыргызстандын негизги өнөктөштөрүнүн бири болгон Азия Өнүктүрүү Банкы республикабыздын бардык аймактарында жүрүп жаткан ар кыл кампанияларга колдоо көрсөтүү максатында иштерди жүргүзүп келет. Жалал-Абад менен Нарын аймактарында да дыйкандардын ишмердүүлүгүн эффективдүүлүгүн жогорулатуу максатында да насыялар бөлүнгөн. Ал эми Ысык-Көл, Талас, Чүй облустарында сүт өндүрүү мүмкүнчүлүктөрүнүн жогору экендигин эске алуу менен аграрийлерге жеңилдетилген насыяларды берген. Жалпы жонунан аталган региондорго 35 миллион АКШ долларын багыттаган.

Долбоордун алкагында каралган ар кандай иштерди жүзөгө ашырууда каржы булактары ар тараптан табылып жатат. Мисалы, өлкө аймагында кайра иштетүүчү ишканаларды куруп, логистикалык борборлорду ачуу үчүн Азия Өнүктүрүү Банкы олуттуу жардам берүүдө. Аталган банк тарабынан агрардык секторду өнүктүрүүгө 40 млн (доллар менен) бөлүнгөн.

Мындан тышкары, Дүйнөлүк банк Жалал-Абад менен Нарын аймактарында дыйканчылыктын кең потенциалын көрүп, аны өркүндөтүүгө жана Ысык-Көл, Талас, Чүй облустарында сүт өндүрүүнү колдоо үчүн дагы 35 миллион АКШ долларын багыттаган.

Дүйнөдө көптөн бери ийгиликтүү колдонулуп келе жаткан тамчылатып сугаруу ыкмасы Кыргызстанда да акырындык менен жайылып жатат. Бул ыкманын артыкчылыктары көп: сууну үнөмдөйт, экологияга зыянын тийгизбейт жана түшүмдүн молдугун камсыздайт. Мындай заманбап сугаруу системаларын жайылтуу үчүн да насыя жана башка каржы каражаттары жетиштүү каралууда.

Ушундай эл аралык жардамдар жана ички аракеттер айыл чарба тармагын алдыга сүрөп, дыйкандардын мээнетин арттырып, өлкөнүн экономикалык кубатын чыңдоого чоң салым кошуп жатат.

КР Президенти жана КР Өкмөтү тарабынан агрардык секторду өнүктүрүүгө багытталган аракеттеринин негизинде айыл чарба продукцияларынын комплекстүү өндүрүүгө багытталган атайын жарлыгын мисал келтирүүгө болот. Бул Жарлыкта аймактарда кооперативдерди түзүү зарылчылыгы белгиленет. Республикада азык-түлүк коопсуздугун камсыздоо, жаратылыш байлыктарын сарамжалдуу пайдалануу аталган Жарлыкта негизги концепциялардын бири болуп саналат. Буга ылайык, жүргүзүлгөн иш-аракеттер айыл чарбасын бутуна тургузуп, элет жериндеги турмуштун нугун оңдоого багытталган кадамдардын бири катары бааланууда.

Кыргызстандын экономикалык өнүгүүсүнүн негизги күрөө тамыры болгон айыл чарба өндүрүшүн өнүктүрүүнүн натыйжалуулугун арттырууда

жогоруда белгиленген материалдык олдоо көрсөтүүлөр аталган тармактагы бардык көйгөйлөрдү чечүүдө алсыз. Андыктан мамлекет тарабынан көрсөлүлгөн материалдык колдоолор ички жана тышкы инвестициялар менен толуктала турган болсо, анда республикабыздын агрардык секторунда оркойгон, көзгө урунган олуттуу төмөнкүдөй көйгөйлөр дээрлик жокко чыкмак:

- айыл чарба өсүмдүктөрүнөн мол түшүм алууда учурдун талабына ылайык жер семирткичтер колдонулууга тийиш. Бүгүнкү күндө жер семирткичтерге болгон баалардын наркы өлкөбүздөгү дыйкандар үчүн көйгөй жаратат жана алардын ишине таш кайрак салгандай тоскоолдук жаратууда;

- жер иштетүүдөгү негизги техникалык каражаттардын арсеналы жаңыланган эмес (айрым техникалар союз учурунан бери келе жатат), замандын талабына төп келбейт, жана тийиштүү деңгээлде дыйкандарды камсыздай албайт;

- агрардык өндүрүштү өнүктүрүүдө жаңы технологиялар менен камсыз кылган күндө да, аларды иштетүүчү жогорку квалификациялуу кадрлар тартыш (белгилүү болгондой, негизги кесипкөй квалификациялуу кадр потенциалы өлкөдөн сыртка чыгып кетүүдө);

- агрардык сектордо логистика тутумунун чабалдыгы продукцияны рынокко жеткирүүдө «түз жолдун тешик болушундай» тоскоолдуктарды жаратат;

- өндүрүлгөн айыл чарба продукциясынын заманбап таңгагынан куру калышы жана эл аралык сапат стандарттарына жооп бербешин – атаандаштыкка туруштук берүүгө бут тоскон олуттуу фактор;

- айыл чарба ишкерлеринин ишмердүүлүгүн мыйзам тарабынан колдоого алуу иши колго алынган эмес. Аграрийлерге насыя берүүдө алар күрөөгө коюп жаткан мүлкүн коргоочу күрөө шарттары ачык-айрым иштелип чыккан эмес;

- түшүмдүүлүктү арттыруу үчүн тигил же бул продукцияны бирж ер

тилкесине улам өөстүрө берүүдөн жердин түшүмдүүлүгү төмөндөй тургандыгын түшүндүрүү менен, дыйкандарга жер которуштуруп айдоо ыкмасын кеңири түшүндүрүү зарылдыгы бар. Мындан тышкары, жер иштетүүдөгү, түшүм жыйноодогу ж.б. ар кыл функциялуу техникаларды сапаттуу пайдалануу үчүн жеке ишкерлердин ирилештирилиши, жер тилкелеринин иштетилиши мыйзамдык негизде жөнгө салуучу механизмдердин жоктугу тоскоолдукту жаратууда;

– айыл чарба өндүрүүчүлөрдүн табигый кырсыктар же өзгөчө кырдаалдар сыяктуу коркунучтарга даярдыгынын төмөн деңгээли тобокелчиликке түртүп жатат.

Аталган аймакта айыл чарба продукцияларын кайра иштетүүчү ишканалары Кара-Суу, Араван жана Өзгөн райондорунда көбүрөөк жайгашкан. Мындай ишканалар жергиликтүү экономиканын жүрөгүн түзүп, жеркигилктүү калкты иш менен камсыздап, экономикалык өсүштө өзүнүн бекем ордун ээлеп келет. Негизинен бул ишканалар – тамекини иштетүүгө байланышкан ферментациялык заводдор, пахтаны иштетүүчү, ондогон тазалоочу фабрикалар, жашылча-жемишти кайра иштетүүчү фабрикалар. Булардын катарын улап аймакта кирпич, цемент чыгаруучу, ишканалар да элге жумуш орундарын түзүп, өндүрүштү колго алууда. Жеңил өнөр жайы да колго аларлык иштерди жасоо менен жергиликтүү рыноктун талаптары менен бирге эле тышкы рынокту да жеңил өнөр жай продукциялары менен камсыз кылууда. Кен казуу аймакта негизинен, көмүр казууга адистештирилген.

Продукциянын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнүн жоктугу, аларды кайра иштетилген продукциянын сапаты төмөн болуу менен, сатуу жана экспорттоодо көйгөйлөрдү жаратууда. Калкка керектөөчү товарларды өндүрүдө өндүрүштүк кубаттуулуктары толук кандуу иштетилбей жатат, ошол эле учурда ар кандай себептерден улам өнөр жай тармагындагы бир катар ишканалар ишмердүүлүгүн токтотуу же жабылуусу менен жумуш орундар кыскарып, жумушсуздардын саны көбөйдү жана бул ички жана

тышкы миграциялык агымга алып келүүдө жана облуста эмгек жарамдуулуктагы калктын эң квалификациялуу бөлүгүнүн өндүрүштөн агып чыгуусуна алып келди.

Мындан сырткары, облустун өнөр жай секторунун өсүшүнө тоскоол болгон бир катар көйгөйлөр да бар. Өнөр жайдын натыйжалуу өнүгүүсүндө кесепеттүү таасир эткен негизги факторлор төмөнкүлөргө топтолот:

облуста айыл чарба сектору менен катар эле өнөр жай тармагын өнүктүрүүгө толук мүмкүнчүлүктөр бар. Материалдык, табигый ресурстар облусту республикалык деңгээлдеги алдыңкы өнөр жайлуу аймактарга айлантууга мүмкүндүк берет. Ошого карабастан, жергиликтүү чийки затты өз жеринде кайра иштетүүнүн деңгээли жетишсиз бойдон калууда. Бул өз кезегинде, экономиканын өсүшүнө бөгөт болуп, бутуна чалуу салып турат.

эмгек өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуу, өндүрүлүүчү продукциянын көлөмүн көбөйтүү жаатында олуттуу тоскоолдук жараткан факторлордун бири – облустагы кээ бир ишканалардын ишин токтотуп же аз гана кубат менен иштеп жатышы. Бул ишканалардын токтоп калуу себеби катары айланма каражаттардын жетишсиздиги же толук жоктугу негизги себеп катары саналып жатат.

облустагы ишкерлердин бизнес пландарды түзүү боюнча маалыматтын жетишсиздиги аларды инвесторлорду тартууда кыйынчылыктарга кептелтип, өндүрүштү жүргүзүүдөгү тажрыйба жетпегендиктен жана мыйзамдарды билбегендиктен келип чыккан көйгөйлөргө дуушар кылууда.

2021-2026-жылдарга карата облусту өнүктүрүү боюнча иштелип чыккан стратегияга ылайык, облусунун айыл чарба секторун өнүктүрүүгө багытталган бир катар иш-чаралар активдүү жүзөгө ашырылып жатканын белгилеп кетүүгө болот. Белгилүү болгондой, облустагы экономикалык өсүштүн негизги каражаты болуп айыл чарба сектору эсептелгендиктен, бул тармак Ош облусунун экономикалык потенциалынын башкы булактарынын бири болуп эсептелет. Аталган секторду дагы алдыга жылдыруу максатында бир катар иш чаралардын жүзөгө ашырылышы маанилүү.

Аймакта айыл чарба өсүмдүктөрүнүн түшүмдүүлүгүн арттырууда төмөнкүлөр зарыл:

- үрөн эгүүчү чарбаларды түзүү жана эффективдүү уюштуруу менен айыл чарба өндүрүшүн жаңы баскычка көтөрүү;
- банктардын жана башка финансылык уюмдардын жардамы менен айыл чарба ишкерлерине жеңилдетилген шарттар менен насыя берүүнү ишке ашыруу;
- жер иштетүүдө жердин түшүмдүүлүгүн арттыруу максатында агрохимиялык кызматтарды уюштуруп, фермерлерге сапаттуу колдоо көрсөтүү;
- жылдын бардык мезгилдеринде калк үчүн жашылча-жемиштердин жеткиликтүүлүгүн камсыздоо максатында заманбап күнөсканалардын курулушуна колдоо көрсөтүп, өсүмдүктөрдүн түшүмдүүлүгүн арттыруу;
- айыл чарба продукциясынын түшүмдүүлүгүн арттыруу максатында которуштуруп айдоо ыкмаларын кеңири колдонууга шарт түзүү жана бул багыттагы иштерди жандандыруу;
- айыл чарба продукциясын өндүрүүдө органикалык тутумдук компоненттердин колдонулушуна басым жасоо, өзгөчө көңүл буруп, анын өнүгүүсүнө шарт түзүү;
- технологиялык жаңылыктарды кеңири колдонуу максатында айыл чарбасын санариптештирүү процесстерин өнүктүрүү.

Атайын орто кесиптик билим берүүдө мамлекеттик буйрутмалар боюнча иштерди аткаруу аркылуу агрардык секторго тиешелүү кадрларды даярдоо менен бул тармакта өндүрүмдүүлүктү жогорку деңгээлге алып чыгуу;

3. Мал чарбасынын продуктуулугун жогорулатууга төмөндөгүдөй каражаттар менен жардам көрсөтүү;

- асыл тукум жана үрөн чарбаларын өнүктүрүүнү колдоо;
- жайыттарды уюштуруучулук башкарууну өнүктүрүүгө колдоо көрсөтүү;
- аймакта канаттуулар фермаларын жана балчылык чарбаларын түзүүгө

колдоо көрсөтүү;

– жаныбарлардын жана канаттуулардын асыл тукум породадарын сатып алууга басым жасоо менен “Фермерлерге жеткиликтүү насыя” программасынын алкагында жеңилдетилген насыяларды алууга көмөктөшүү.

Өнөр жай тармагын өнүктүрүү жаатында коюлган максатка жетүү үчүн төмөнкү маселелерди чечүү зарыл деп эсептейбиз:

1. Ишмердүүлүгүн жүргүзүп жаткан өнөр жай ишканаларынын натыйжалуулугун жогорулатууга төмөнкүлөр аркылуу колдоо көрсөтүү:

– өндүрүштүк кубаттуулуктарды жайгаштырууда натыйжалуу карта жана каталогдорду түзүү;

– облуста өндүрүштүк кубаттуулуктарды жайгаштыруу боюнча иш-чаралардын планын түзүү;

– иштеп жаткан ишканалардын негизги өндүрүштүк фондунун модернизациялоого жана жаңылоого карыздык каражаттарды тартууга колдоо көрсөтүү.

2. Тоо-кен тармагынын ишканаларынын өсүшүнө төмөндөгүлөр аркылуу салым кошуу:

– түз чет элдик инвестицияларды тартуу иштерин өркүндөтүү;

– КРнын Президентине караштуу Инвестициялар боюнча улуттук агенттиги менен тыгыз иш алып баруу;

– кесиптик-техникалык билим берүү тутумуна мамлекеттик буйрутмалар боюнча иштерди жандандыруу менен тоо-кен тармагына жогорку квалификацияга ээ жумушчуларын даярдоону өркүндөтүү;

3. Экспортту өнүктүрүү стратегиясында эске алынган чаралар аркылуу экспорттук жөнөтүүлөрдү өнүктүрүүгө көмөктөшүү;

4. Текстиль жана тигүү өнөр жай тармагын өнүктүрүүнү колдоо жана ал үчүн төмөнкү шарттарды түзүү:

– кесиптик-техникалык билим берүү тутумуна мамлекеттик буйрутмаларды түзүү менен тигүү өндүрүшүнө жогорку квалификацияга ээ

жумушчу күчүн даярдоо үчүн колдоо көрсөтүү;

– кичи жана орто бизнестеги субъекттерге уруксат алууда тездетилген жана жөнөкөйлөштүрүлгөн тартипте тигүү цехтерин ачууга колдоо көрсөтүү;

5. Мамлекеттик сатып алуулардын инструменттери аркылуу керектөөдө да, өндүрүштө да энергияны үнөмдөөчү технологияларды илгерилетүүгө көмөк көрсөтүү;

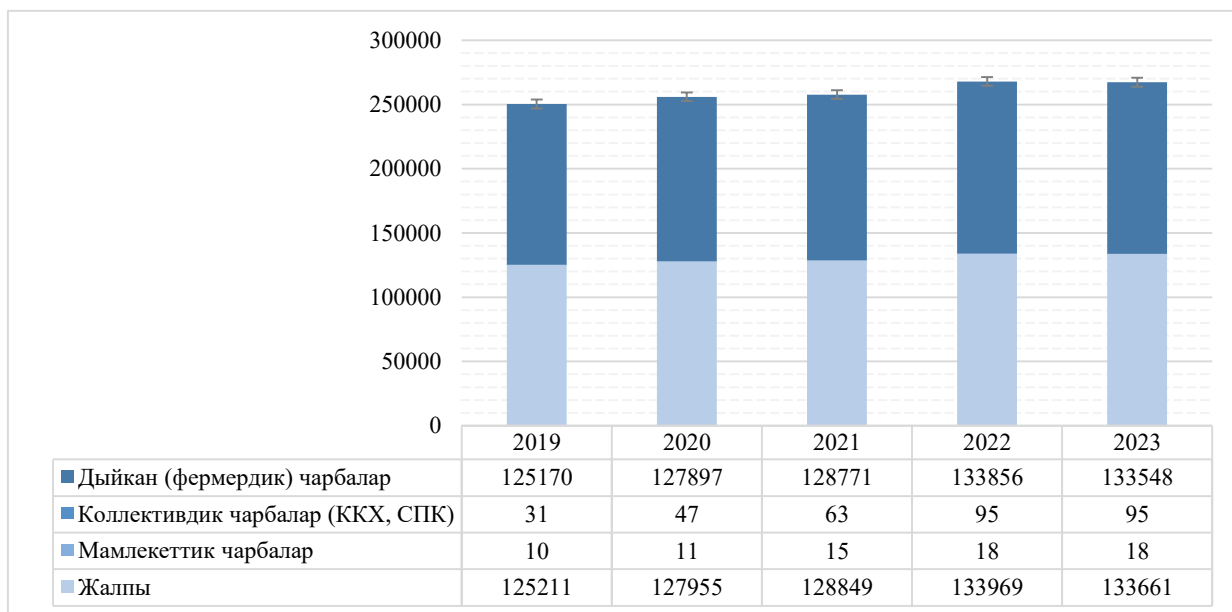
6. Облустун өнөр жай тармагындагы кездешкен көйгөйлөрдү биргелешип чечүү жана андан ары өнүктүрүү багыттарын аныктоо үчүн бизнес-ассоциация жана жарандык сектор менен ар түрдүү иш чараларды системалуу түрдө өткөрүп туруу.

Ош облусунун реалдуу секторуна баа берүү аркылуу бул секторду мындан ары өнүктүрүү үчүн мамлекеттик программа аркылуу инвестицияларды тартууну жана анын натыйжалуулугун жогорулатууну талап кыларын белгилеп кетишибиз керек.

2.2. Ош облусунун айыл чарбасынын өнүгүү динамикасын талдоо жана баалоо

Ош облусунда айыл чарба тармагы экономиканын приоритеттүү тармактарынан болуп саналат жана ыңгайлуу табигый-климаттык шарттар бар.

2024-жылдын 1-январына карата Ош облусунда 18 мамлекеттик чарба, 95 коллективдик чарба, 133 548 дыйкан (фермер) чарбалар ишмердүүлүктөрүн жүргүзүшөт (2.2 - сүрөт).

сүрөт. 2019-2023-ж.ж. карата Ош облусунун агрардык секторунун субъектилеринин санынын динамикасы [90].

-жылы Ош облусундагы айыл чарба тармагындагы чарбалык субъекттилердин үлүшүндө дыйкан (фермердик) чарбалар дээрлик 100 % га чукулдады.

Аймакта айыл чарбасы менен алектенгендердин саны биз изилдөөгө алып жаткан мезгил аралыгында (2019-2023-жж.) 6,7%га өстү. Чарба жүргүзүү формасына ылайык алардын өсүш деңгээлдери да түрдүүчө.

Узак убакыт аралыгында туруктуу бүтүндөй бир системага айланган жана Совет мамлекетинин өнүгүүсүнүн өзөгүн түзүп келген айыл чарбаны өнүктүрүүнүн жолу эгемендүүлүккө өтүү менен кыйрап, жаңыдан телчигип келе жаткан жаш мамлекеттин калыптануусунда кыйла түйшүк жаралды. Жаңы шарттарда агрардык секторду калыптандыруу оңойго турган жок. Айрыкча, структуралык өзгөрүүлөрдү туура эмес жүргүзүлгөн реформалар ого бетер оорлотуп жиберди. Натыйжада мамлекетке караштуу менчик чарбалар менен коллективдик чарбалардын үлүшү кескин кыскарып, айыл чарбасында боштуктар жана башаламандык жаралды. Бул кырдаал чарба жүргүзүүдө менчик формаларынын тең салмактуулугун жоготууга алып келип, тармактын туруктуу өнүгүүсүнө тоскоолдук жаратууда.

Союз учурунда ишмердүүлүгүн жүргүзүп келишкен колхоз, совхоздор менчиктештирүү учурунда өзүнүн уюшулган формадагы ири чарбадан майда дыйкан (фермердик) чарбаларга бөлүнгөндүгү менен ошол учурдагы бул жаатта эмгектенип келишкен ветеринар, агроном, зоотехник ж.б. сыяктуу адистердин жумушсуз калуусу, айыл чарба субъекттилеринин материалдык-техникалык базалары бүлгүнгө учурап, бузулуп, мал жандыктар сатылып, саны азайды.

Айыл чарбасындагы уюштуруу формаларынын натыйжалуулугуна баа бере турган болсок, менчиктин түрлөрүнүн ар түрдүү формаларын орнотуу гана эмес, негизинен түзүлгөн субъекттердин экономикалык натыйжалуулугун жана атаандаштык жөндөмдүүлүгүн камсыз кылуу болуп саналат.

Изилдөө көрсөткөндөй, Ош облусунун айыл чарба субъекттери эң төмөнкү натыйжалуулукка ээ жана анын эң негизги себептеринен болуп субъекттердин өлчөмдөрүнүн оптималдуу эместиги, б.а. тиешелүү жер ресурстар, техника, агрардык тейлөө иштеринин аз өлчөмүнө байланышкан өндүрүштүк факторлордун натыйжасыз пайдаланышы жана өндүрүшкө кеткен чыгымдардын өзүн актабашы ж.б. эсептелинет.

Мисалы, Ош облусунда 1 дыйкан (фермердик) чарбаларга 16 га жерге ээ болуп, ал эми алардын минималдык натыйжа болуусу үчүн 45 га дан ашык жерге ээ болуусу керек, б.а. айдоо аянттары үч эсеге аз.

КРда жалпы айдоо аянты 2023-жылга 1 238,1 га жерди түзгөн. Айдоо аянттарынын эң көп үлүшү Чүй облусуна – 33,9%, Ысык-Көл облусуна 14,9%, Ош облусуна 14,7%, Жалал-Абад облусуна 13,0% жана Нарын облусуна 9,1% туура келет. Ош облусунда агрардык багыттагы жерлердин аянты жылдан жылга азаюуда.

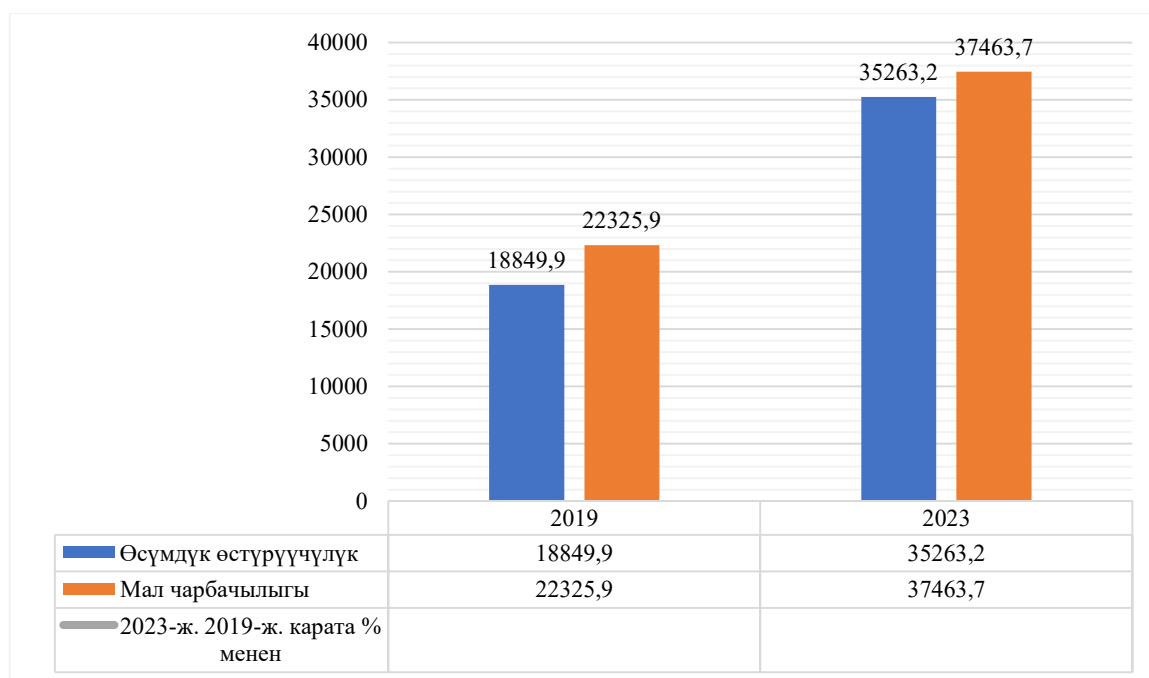
таблица. **2019-2023-жылдарга карата Ош облусунда айыл чарба өсүмдүктөрүнүн айдоо аянты (бардык категориядагы чарбаларда) миң гектар**

№		2019-ж.	2020-ж.	2021-ж.	2022-ж.	2023-ж.	2023-ж.

							карата,
	Ош облусу боюнча жалпы айдоо аянты						
	Дан өсүмдүктөрү						
	Анын чинде:						
	Буудай						
	Арпа						
	дандык жүгөрү						
	Күрүч						
	Дан буурчак						
	Май өсүмдүктөрү						
	Пахта						
	Тамеки						
	Картошка						
	Жашылчалар						
	Бакча өсүмдүктөрү						
	Тоюттук өсүмдүктөр						
	анын ичинен:						
	көп жылдык чөптөр						

-таблицада көрүнүп тургандай, облуста май өсүмдүктөрү жана бакча өсүмдүктөрү боюнча айдоо аянттары бир аз төмөндөгөн. Жалпы өлкө боюнча айдоо аянттарынын үлүшүндө Ош облусу 2023-жылы 14,7%га ээ болду.

Ош облусунун аймактык дүң продукциясынын (АДП) түзүмүндө айыл чарбасынын үлүшү 42%ды түзөт. Аймакта негизги экономикалык багыт катары мал чарбачылыгы эсептелип, 2023-жылы облус ичиндеги айыл чарба өндүрүшүнүн жалпы көлөмүнүн 51,5%ын (37 463,7 млн. сом) ээледі. Ал эми дыйканчылык 48,5%га (35 263,2 млн. сом) барабар болуп, айыл чарба секторунда эки тармак тең тең салмактуу өнүгүүнүн түпкү булагы болуп саналат. Тап[93]дор көрсөткөндөй Ош облусунда айыл чарбасынын дүң продукциясынын наркы (учурдагы баа менен) 76,6%га өскөн, а.и. өсүмдүк өстүрүүчүлүгү – 87%га, мал чарбачылыгы 67,8%га өскөн (2.3-сүрөт).

сүрөт. 2019-2023-жж. карата Ош облусунда агрардык өндүрүшүндөгү негизги экономикалык көрсөткүчтөрү, млн. сом [93]

Аймакта айыл чарба өндүрүшүнүн көрсөткүчтөрүнүн динамикасы, негизинен, натыйжалуу ыкмалардын эсебинен эмес, айыл чарба продукциясынын өндүрүштүк түзүлүшүн жана ага байланыштуу нарктардын өзгөрүүсү аркылуу шартталганын байкоого болот.

Ош облусунда изилденген мөөнөттө кээ бир өсүмдүктөрдүн (бакча өсүмдүктөрү жана май өсүмдүктөрү) өндүрүлүшүнүн кыскаруусун жана эттин наркынын жогорулаганы байкалды.

Облустагы райондор боюнча агрардык өндүрүштүн потенциалына баа берсек, Кара-Суу району ири агрардык район болуп, аймактагы өндүрүлгөн айыл чарба продукцияларынын 35%ын өндүрөт. Андан кийинки орундарды Өзгөн, Ноокат жана Араван райондору ээлейт.

Азыркы рынок экономикасынын шартында өлкөнүн ички дүн продукциясы улуттук эсептөө системасынын негизи болуп, анда экономикалык ишмердүүлүктүн жеткен чеги айыл чарбасынын өндүрүш тармагынын материалдык эмес жагы жана материалдык жагы да мүнөздөлөт.

Агрардык секторду реформалоо татаал маселелердин бирине айланды, мисалы, айыл чарбасында дыйкан (фермердик) чарбалардын бири макул болсо, экинчиси макул эмес. Биз бул көрүнүштөргө толук чекит коё албасак да, кээ бир иштеп жаткан дыйкан (фермердик) кооперативдик чарба түзүүнү каалашат, жер ресурстарын колдонууда агрардык сектордун иш аракеттери чарбалык кооператив түзүүнү максат кылышат. Биз азыркы учурда Кыргызстандын аймактарында иштеп жаткан кооперативдерди изилдөөнүн жыйынтыгында облустардын ар кайсы аймагынан байкоого болот. Мисалы, биз Ош облусунун жер ресурстарын пайдалануусуна көңүл бурсак же болбосо, алардын статистика аркылуу иштөө жөндөмдүүлүгүнө көңүл койсок, чарбалык субъекттерди райондук масштабда административдик аймак боюнча бөлүнүшү чоң мааниге ээ. Бул айтылгандарды Ош облусунун райондору боюнча мисалда карадык (2.2-сүрөт).

Аймактын агрардык субъекттериндеги чакан жерлер айыл чарба продукциясын өндүрүүдөгү мүмкүнчүлүктөрүн, субъекттердин натыйжалуулугун жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн төмөндөтөт. Дыйкан (фермердик) чарбалардын 75%дан ашыгы 10 га чейин, 21%дан ашыгы 50 га чейин агрардык жерлерге ээ болуу менен айыл чарба өндүрүшүн натыйжалуу жүргүзүү учурунда жакшы көрсөткүчтөрдү багынта алышпай жатат.

Жалпысынан, аталган аймакта айыл чарба тармагында иштетилүүчү жер үлүшү 1 миллион 666 миң гектарды түзөт. айыл чарба жери бар. Анын ичинен 11,1 %ы гана жер айдоо үчүн колдонулат. Калган негизги бөлүгү – тактап айтканда, 88,9%ы жайыттардын үлүшүнө туура келет. Демек, айыл чарба жерлеринин басымдуу бөлүгү мал багууга ылайыктуу болсо, айдалуучу жерлердин үлүшү салыштырмалуу аз бойдон калууда, 2.5-таблицанын маалыматы.

таблица. 2019-2023-жылдарга карата Ош облусунда айыл чарба жерлеринин аянты, миң га [93].

2020-ж.	2021-ж.	2022-ж.

Агрардык сектордун негизги алып жүрүүчүлөрү болгон дыйкандардын ишмердүүлүгү көрчтөкүчтөр менен алганда анча жогорку эместиги аныкталды. Ошол эле учурда, жеке жана жамааттык чарбалар (ЖЖКЧ) дыйканчылыкта жана малчылыкта салыштырмалуу жакшы жыйынтыктарды көрсөтүп жатканы да байкалды.

2.6-таблицада көрүнүп тургандай, облустун чарбаларынын бардык категориялары боюнча айыл чарба өсүмдүктөрүнүн түшүм берүүсү жылдан-жылга өскөнүн байкоого болот. Акыркы жылдары дыйкандар жана фермерлер сандан сапатка өтүүгө аракет кылышууда.

– таблица. **2019-2023-ж.ж. карата Ош облусу боюнча чарбалардын бардык категориялары боюнча негизги айыл чарба өсүмдүктөрүнүн түшүмдүүлүгү, ц/га [90, 93]**

Айыл чарба өсүмдүктөрү	2019-ж.	2020-ж.	2021-ж.	2022-ж.	2023-ж.	2023-ж., 2019-ж. карата,
Дан азыктары						
Пахта						
Тамеки						
Май өсүмдүктөрү						
Картошка						
Жашылчалар						
Бакча өсүмдүктөрү						
Мөмө-жемиштер						
Жүзүм						

Каралып жаткан аймакта дыйканчылыктын дүң түшүмү айыл чарба продукциясын өндүрүүчүлөрүнүн эмгегинин жемиши катары эсептелет. Аймактагы айыл чарбалык продукциясы канчалык мол болсо, аны сатуу жана киреше алуу мүмкүнчүлүктөрү ошончолук кеңейет. Ош облусундагы негизги айыл чарба өсүмдүктөрүнүн дүң жыйымы төмөнкү таблицада терең анализ кылынган.

– таблица. **2019-2023ж.ж. карата Ош облусунда негизги айыл чарба өсүмдүктөрүнүн дүң жыйымы, миң тонна [90, 93]**

Айыл чарба өсүмдүктөрү	2019-ж.	2020-ж.	2021-ж.	2022-ж.	2023-ж.	2023-ж., 2019-ж. карата,
Дан азыктары						

Пахта						
Тамеки						
Май өсүмдүктөрү						
Картошка						
Жашылчалар						
Бакча өсүмдүктөрү						
Мөмө-жемиштер						
Жүзүм						

таблицада көрүнгөндөй, пахта – 16,1%га, бакча өсүмдүктөрү – 9,7%га жана май өсүмдүктөрү – 56,3%га азайганын көрүүгө болот. Мындай кыскаруунун негизги себеби, кээ бир өсүмдүктөрдүн айдоо аянтынын кыскарышы болсо, кээ бир өсүмдүктөрдүн түшүмдүүлүгүнүн начардыгында жана наркынын төмөндүгүн айтсак болот.

Аймактагы мал чарбачылыгында жүргүзүлүп жаткан инвестициялык жараяндар мал чарбачылыгындагы продукциялардын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жана продуктуулугун жогорулатуу, экологиялык жактан таза продукцияларды өндүрүү, өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугу маселесин чечүү максаттарын көздөйт.

Ош облусундагы негизги артыкчылык катары мал чарбачылыгы үчүн жайыттардын болуусу, тоют өндүрүүдө тиешелүү потенциалдын болуусу эсептелинет.

– таблица. **2019-2023-жылдарга Ош облусунда мал жана үй канаттууларынын өндүрүмдүүлүгү [90, 93].**

№	Аталышы	2019-ж.	2020-ж.	2021-ж.	2022-ж.	2023-ж.	2023-ж., 2019-ж. карата,
	Бир уйдан саалган орточо жылдык сүт, кг						
	Тооктун орточо жылдык жумурткалуулугу, даана						
№	Аталышы	2019-ж.	2020-ж.	2021-ж.	2022-ж.	2023-ж.	2023-ж., 2019-ж. карата,

Бир койдон кыркылган орточо жылдык жүн (физикалык салмакта), кг						

таблицада малдын жана үй канаттууларынын өндүрүм динамикасы начар экени көрүнүп турат. Буга себеп катары алардын асыл тукумдуулугу эсептелинет, андыктан ичке жүндүү койлорду багуу, эт жана сүт багытындагы асыл тукумдуу жаш малдарды багуу учурдун талабы болуп саналат. Жылдөөбүз айгинелегендей, өлкөдө, а.и. Ош облусунда мал чарба продукцияларын өндүрүүдө өсүү темпи бар, бирок бул интенсивдик жол менен эмес, экстенсивдик жолго байланыштуу, 2.9 жана 2.10-таблицаардын маалыматы.

– таблица. **Ош облусунда мал жана үй канаттууларынын саны, миң баш [93].**

	2019-ж.	2020-ж.	2021-ж.	2022-ж.	2023-ж.	2023-ж., -ж. карата,
Ири мүйүздүү малдар						
	2019-ж.	2020-ж.	2021-ж.	2022-ж.	2023-ж.	2023-ж., 2019-ж. карата,
анын ичинде уйлар						
Койлор жана эчкилер						
Жылкылар						
Үй канаттуулары						

2.10 – таблица. **Ош облусунда чарбалардын бардык түрлөрү боюнча мал чарба продукцияларын өндүрүү [90, 93].**

	2019-ж.	2020-ж.	2021-ж.	2022-ж.	2023-ж.	2023-ж., 2019-ж. карата,

Чийки сүт, миң тонна						
Эт (союлган салмакта), миң тонна						
Жумуртка, млн. даана						
Жүн (физикалык салмакта), тонна						
Бал, тонна						

Ош облусунун мал чарбачылыгында эт жана сүт продукцияларынын натыйжалуулугун камсыз кылууда эң маанилүү шарттардын бири болуп малдын асыл тукумдуулугун жакшыртуу, алдыңкы технологияларды жана ресурстарды үнөмдөгөн өндүрүштү колдонуу эсептелет [34].

Мал чарбачылыгындагы экстенсивдик өнүгүүсүнүн өсүшү азык-түлүк коопсуздугун камсыз кылууда шарттар түзүлгөндүгүнө карабастан, мындай өнүгүү боюнча башка жактарды дагы изилдесе болот. Аймактагы малдардын санынын өсүшү жайыт маселелерин жана тоют базаларын кеңейтүүнү чечүүнү жөндөйт. Изилденген Ош облусунда жер ресурстарын натыйжалуу пайдалануу боюнча программаларды иштеп чыгып, мал чарбачылыгы менен дыйканчылыктын ортосундагы оптималдык катыштарды аныкташ керек.

Аймактын мал чарбачылыгын өнүктүрүү аркылуу калктын эт жана сүт азыктарына болгон керектөөлөрүн толуктасак болот. О.э. мал чарбасынын продукцияларын өндүрүүнү көбөйтүү менен тери, жүн иштетүү өндүрүшүн жолго салууга болот [67].

Академик Т. К. Койчуев өлкөбүздөгү жалпы экономикалык абалга баа берүү менен, экономикада өзгөчө мааниге ээ болгон чийки заттарга мамлекеттик органдар тарабынан жөнгө салуу менен көзөмөлдөө зарыл деп эсептеген. Кайра иштетүү ишканалары жанданып, жаңы иш орундары камсыз болот, өлкөнүн бюджетине салыктар, социалдык төлөмдөр төлөнөт

Агрардык секторду өнүктүрүү жана айыл чарба продукциясын өндүрүү менен алектенүү – машакаттуу иш. Жыл жайын эле дыйкандар өз каалагандай түшүмгө ээ болбой калышы да мүмкүн. Буга бир катар себептер бар: климат, кургакчылык, кырсыктар ж.б. Ошолордун арасынан эң негизгиси – материалдык жардам көрсөтүү. Анткени, коңшу чектеш мамекеттерде аталган тармак да кеңири өнүккөн, демек, облустагы айыл чарба продукциясы атаандаштыкка жөндөмдүүлүктүн негизинде өндүрүлүүгө тийиштиги көрүнүп турат.

Мунун да бир катар себептери бар, алардын эң негизгиси – коңшу өлкөлөрдө заманбап инновациялык технологиялар кеңири колдонулгандыктан эмгекти кыйла жеңилдетет, бул, өз кезегинде, түшүмдүн сатуудагы баасына да таасир этет.

Аймакта өндүрүлгөн айыыл чарба продукциясынын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн арттыруунун алкагында бир катар чаралардын көрүлүүсү зарыл экендиги белгилүү. Мындай чаралардын негизгилеринин бири – бул суроо-талап менен сунуштун ортосундагы тең салмактуулуктун сакталышы. Тигил же бул продукцияга карата канчалык суроо-талап жогору болсо, айыл чарба өндүрүшчүлөрү өз ишмердүүлүгүн ушул багытта жүргүзүүсү бул тең салмактуулукту сактап турат.

Россиянын айыл чарба илимдер академиясынын академиги И. Ушачев агрардык өндүрүштүн атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жогорулатууда маанилүү багыт катары АӨЧдө интеграцияланган жараяндарды өркүндөтүү, бардык өндүрүштүк циклдерде агрардык продукцияларды кайра иштетүү жана сатууда кооперативдик-интеграцияланган формаларды өнүктүрүү зарыл деп эсептеген [135].

Айыл чарбасынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүнө жетүү максатындагы буга окшогон көз караштар өлкөбүздөгү белгилүү илимпоздор Ш. М. Мусакожоев, Т. К. Койчуев, Т. К. Камчыбеков, Д. С. Джаилов ж.б. эмгектеринде каралган [116].

ЕАЭБде Кыргызстандын экономикасын натыйжалуу жана атаандаштыкка жөндөмдүү өнүктүрүүдө АӨЧдө биргелешкен ишканаларды түзүүдө ЕАЭБдин фонддорунун акчалай каражаттарынан инвестицияларды жана насыяларды тартуу иштерин активдештирүү зарыл [73].

КРнын ЕАЭБ биримдигине кирүүсү айыл чарбасындагы салтка айланган тармактарды кайра жандандыруу жана жалпы алганда республикадагы АӨЧүн модернизациялоо үчүн жагымдуу өбөлгөлөрдү түзөт. Албетте, мындай шарттарда биз экономикалык интеграция тармактын жандануусуна жана анын атаандаштык жөндөмдүүлүгүнүн жогорулашына түрткү берет деп үмүттөнөбүз [56].

Ош облусунда изилденген мөөнөттө агрардык продукцияларды сатуу тенденциясы 2.11 - таблицада көрсөтүлгөн.

– таблица. **2019-2023-ж.ж. Ош облусунда айыл чарба продукцияларын сатуу, тонна [90,93].**

Айыл чарба продукциялары	2019-ж.	2020-ж.	2021-ж.	2022-ж.	2023-ж.	2023-ж., 2019-ж. карата,
Дан азыктары						
Пахта						
Тамеки						
Картошка						
Жашылчалар						
Бакча өсүмдүктөрү						
Мөмө-жемиштер						
Союлуучу мал жана канаттуулар (тирүүлөй салмакта)						
Чийки сүт						
Жумуртка, миң даана						
Физикалык салмактагы жүн						

2023-жылы 2019-жылга салыштырмалуу айрым айыл чарба продукцияларынын көлөмү кыскарып кеткен. Маселен, жүндүн сатылышы

жемиштер 9,3%га, сүт дээрлик 3%га чейин жеткен. Ошол эле учурда башка продукциялар тескерисинче өсүү багытын көрсөттү: картошканын көлөмү 26 пайызга көбөйсө, тамекинин сатылышы дээрлик 6 эседен ашып кеткен. Айрыкча картошка өстүрүүдө Чоң-Алай менен Ноокат райондору алдыңкы сапта турат. Бул көрсөткүчтөр аймактын айрым тармактарда кыйынчылыктарды баштан кечирип жатканы менен, башка багыттарда мүмкүнчүлүктөрдү туура пайдалануу аркылуу өсүүгө жетишип жатканын айгинелейт.

Ош облусунун аймагында айыл чарбасынын өнүгүү динамикасы жогоруда кенири каралып, жалпысынан, аталган тармакта кыйла процесстер жүрүп жатканына күбө болдук. Айыл чарбасын жүргүзүүнүн ондогон жылдар бою калыптанып калган салттуу ыкмалары менен катар эле технологиялык, санариптик интеграциялануу процесстеринин да орун алгандыгы байкалып турат. Ошону менен катар эле облуста айыл чарбасынын али иштетиле эле зор потенциалы жаткандыгын ачыкка чыгарып жатат. Облустун айыл чарбасын эффективдүү өнүктүрүү жана анын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу максатында ички жана чет элдик инвестицияларды тартуу жана аларды маанилүү тармактарга жумшоо менен натыйжалуу пайдалануу эң актуалдуу маселелердин бири катары каралууда.

2.3. Ош облусунун айыл чарбасынын инвестициялык жагымдуулугун жогорулатуудагы көйгөйлөр жана аларды талдоо

Региондордогу абал – жалпы республикабыздын абалын чагылдырып турат. Аталган аймактагы айыл чарба тармагы бүгүнкү күндө ар тараптуу колдоого муктаж, демек, мындай көрүнүш республика боюнча да байкалып турат. Андыктан агрардык секторду өркүндөтүү үчүн ички жана тышкы инвестицияларды көбүрөөк тартуу жана аларды туура, максаттуу пайдалануу абдан маанилүү.

Өлкөбүздүн экономикасында айыл чарба тармагынын өнүгүүсүндө инвестиция чоң ролго ээ, себеби бул тармак дотациялык касиетте болуу менен мамлекеттик колдоону жана ишмердүүлүктө кошумча капиталды тартууну талап кылат.

Жыйынтыгында, агрардык сектордун натыйжалуу өсүүсүн камсыздоо проблемасы мамлекеттик саясаттагы эң жогорку артыкчылыктарга ээ болуп саналат. Акыркы жылдары мамлекет аймактарда айыл чарбасын туруктуу өнүктүрүү үчүн өбөлгөлөрдү түзүүгө көмөктөшүүчү иш-чаралардын комплексин ишке ашырууга аракет кылууда.

Айыл чарба өндүрүүчүлөрүнүн арасында инвестициянын төмөнкү деңгээли жана финансылык каражаттардын жетишсиздиги облустун жана бүтүндөй республиканын айыл чарбасын өнүктүрүүгө тоскоол болгон негизги факторлор болуп саналат. Бул айыл чарба өндүрүшүнүн техникалык жактан жабдылышынын төмөнкү деңгээлинин көйгөйүнүн негизин түзөт жана натыйжада продукциянын сапатынын жана санынын төмөндөшүнүн себеби болуп саналат.

Аймакта туруктуу экономикалык өсүштүн зарыл шарты катары инвестициялык активдүүлүктү активдештирүү болуп саналат. Бириккен Улуттар Уюмунун Азык-түлүк жана айыл чарба уюмунун маалыматы боюнча, айыл чарбасына инвестициялар жана колдоонун натыйжалуу формалары айылдык калктын шаарларга миграциясын азайтат жана алардын жер үстүндөгү ишмердүүлүгүн стимулдайт.

Азыркы учурда айыл чарба тармагында органикалык же натуралдык чарба жүргүзүүнүн практикасынан олуттуу пайда ала алат. Натуралдык айыл чарбасын өнүктүрүүнүн саясаты жана практикасы, о.э. аны ишке ашыруу жагы өлкөнүн 2018-2040-жылдарга туруктуу өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясынын алкагында түзүлгөн [7].

КРда инвестицияларды тартуу боюнча Программаны иш жүзүнө ашырууда негизги жоопкер мамлекеттик орган болуп КРнын Президентине караштуу Инвестициялар боюнча улуттук агенттик эсептелет.

Айыл чарбасына инвестициялоонун мүмкүнчүлүктөрүнө төмөнкүлөрдү киргизсек болот:

амак-аш өнөр жайынын ресурстук базасы болгон айыл чарба продукцияларына туруктуу суроо-талаптын болуусу. Демек, анын өсүшү айыл чарба өндүрүшүнүн өсүшү менен бекем байланышкан;

- Евразия экономикалык биримдигине мүчө болуусу;
- Европа рыногу үчүн КРнын агрардык продукциясынын ВСП+ статусу;
- жаңы технологияларды пайдалануу аркылуу негизги агрардык продукцияларды кайра иштетүү;
- экспорттук потенциалга ээ болгон экологиялык таза продукцияларды өндүрүүчүлөрдү колдоо;
- жогорку сапатка ээ чийки заттарды өндүрүү менен рынокто инвестицияларды салуу.

Айыл чарба багытында негизги капиталга болгон инвестиция абдан маанилүү факторлордун бири болуп саналат [70].

Ош облусунун айыл чарбасынын өнүгүшүнүн азыркы этабында, изилдөөлөр көрсөткөндөй, айыл чарба уюмдарынын өздүк каражаттары кайра өндүрүү үчүн нормалдуу шарттарды камсыз кылбайт. Алардын көпчүлүгү материалдык өндүрүштүк чыгымдардын ордун толтурууга жана эмгекке акы төлөөгө жумшалат.

Ал эми агроөнөр жай чөйрөсүндө туруктуу өндүрүү процессин үзгүлтүксүз жүргүзүү жана аны өнүктүрүү үчүн каржылоонун жетиштүү булактары менен камсыз кылуу зарыл. Демек, жүгүртүүгө кошумча каражаттарды тартмайынча учурдагы өндүрүштү натыйжалуу жүргүзүү мүмкүн эмес экендиги айдан ачык болуп олтурат. Изилдөө көрсөткөндөй, көпчүлүк учурларда карыздык каражаттарды пайдалануунун натыйжалуулугу өздүкүнө караганда жогору турат.

Адатта, тышкы инвестициялар экономикабыздын өндүрүштүк же дагы башка тармактарына көбүрөөк жумшалып, аярлуу болгон айыл чарба

секторуна азыраак көңүл бурулат. Мындай көрүнүш илим жаатында да кыйла байкалып турат.

2.12-таблицада көрүнгөндөй, 2023-жылы өлкөбүзгө кирген тышкы инвестициялардын илимий-техникалык ишмердүүлүккө багытталган үлүшү 2019-жылда дээрлик 29%га жакындаса, 2023-жылга карата бул көрсөткүч 2,7%га чейин кескин төмөндөдү.

таблица. **Кыргыз Республикасына тартылган тике чет өлкөлүк инвестициялар (жыйынтыкка карата % менен) [90, 97].**

	ж.	2020-ж.
Ба рд ык ти ке че т өл кө лү к ин ве ст иц ия ла р		
А йы л ча рб ас ы, то ко й ча рб ас ы жа		

на ба лы к уу ло оч ул ук		
Ке си пт ик , ил им ий жа на те хн ик ал ык и ш ме рд үү лү к		
Би ли м бе рү ү		

Ал эми айыл чарбасы, токой чарбасы жана балык уулоо сыяктуу маанилүү, бирок жетишсиз колдоого ээ тармактарга болгону 0,1% гана инвестиция тартылганы көрүнүп турат. Бул жагдай аталган тармактар чет элдик инвесторлордун назарынан четте калып жатканын айгинелейт. Ошол эле учурда билим берүүгө инвестициялар таптакыр бөлүнбөй, 2023-жылы

ды гана түзгөн. Демек булардан жыйынтык чыгара турган болсок, агрардык секторго, билим, илимий жана техникалык ишмердүүлүккө тике чет өлкөлүк инвестициялар жакшы тартылбаган үчүн бул сектор чыгашалуу болуп, же төмөнкү көрсөткүчтөргө ээ болду. Мындай тенденциялар бул сектордо илимий жана техникалык, инвестициялык-инновациялык ишмердүүлүктү натыйжалуу жүргүзүүгө терс таасирин тийгизүүдө.

Өлкөбүздүн айыл чарбасын инвестициялык жактан камсыздоо мамлекеттик колдоо тенденциясынын өсүүсү аркылуу бааланып, бул сектордогу кризистин терс таасирлерин азайтууга жардам берет.

– таблица. **Кыргыз Республикасында экономикалык ишмердүүлүктүн түрлөрү боюнча негизги капиталга инвестициялар, млн. сом [90,97].**

2020-ж.	2021-ж.	

2020-ж.	2021-ж.	

таблицада Диссертациялык изилдөөлөрүбүздө алынган мезгил аралыгында багытталган инвестициялардын жалпы көлөмүнүн динамискасында көрсөткүчтөрдүн кескин төмөндөшү байкалган.

Иликтөөгө алынып жаткан мезгил аралыгында инвестициялардын көлөмү кыйла кыскарган (2019-ж. – 3 335,8 млн. сом, 2023-ж. – 2 779,5 млн. сом). Мындай көрүнүш бир катар себептер менен түшүндүрүлүшү мүмкүн. Алардын эң негизгиси – аталган тармакка карата салымдардын солгундап кеткенин айгинелейт. Демек, айыл чарба өндүрүшүндө эмгек өндүрүмдүүлүгү белгилүү бир салыштырмалуу өсүшкө ээ болгону менен, мында туруктуу системдүү өнүгүү тууралуу сөз кылууга болбойт. Маселен, 2019-жылы бир кызматкерге 285,3 миң сом туура келсе, 2023-жылы бул көрсөткүч 292,8 миң сомду түзгөн. Ошол эле учурда фонддун куралдуулугу 2019-жылы 905,8 миң сом/адамды түзүп, 2023-жылы 1 154,2 миң сом/адамга жеткен. Ал эми фонддун сыйымдуулугу 2,9 сомдон 3,8 сомго чейин жогорулаган. Бул көрсөткүчтөр айыл чарбасында материалдык-техникалык жабдуулардын жана инвестициялык салымдардын салыштырмалуу жакшырганын көрсөткөнү менен, сектор толук кандуу көтөрүлдү деп айтуу али эртелик кылат.

Ош облусуна тартылган инвестициялардын агымын иликтөөгө алганда төмөнкүдөй көрүнүшкө ээ болобуз. Изилдөөнүн алкагында каралып жаткан мезгилде, башкача айтканда, 2023-жылы облуска тартылган ички жана тышкы инвестициялардын жалпы көлөмү 12 162,4 млн. сомду түзгөн. Өткөн жылга салыштырмалуу 100,9%ды түздү.

2023-жылы облуска тартылган жалпы инвестициялардын булагы ар кыл болду. Аймакты өнүктүрүүгө багытталган инвестициялык каражаттардын булагы ички жана тышкы ресурстар болду. Жергиликтүү бюджеттен 522,0 млн. сом бөлүнгөн, бул жалпы инвестициялардын көлөмүнүн 4,3%ын түзгөн. Өлкөбүздөгү ишкана, уюмдардын салымдары жалпы инвестициялардын 1,2%ын түзгөн. Ал эми ички инвестициялардын

негизги үлүшү аймакта жашаган калктын эсебинен жана башка булактардан алынып, жалпы инвестициялардын дээрлик 60%га жакын көлөмүн түзгөн, сомдук эквивалентте алганда бул көрсөткүч 7 246,1 млн. сомду түзгөн.

2024-жылы жергиликтүү бюджеттен айыл чарбага жана башка тармактарга бөлүнгөн каражат дээрлик 133 миллион сомго чукулдап, бул жалпы инвестициянын болгону 2 пайызына гана туура келди. Ишканалар менен уюмдар да өз салымдарын кошуп, 178,2 миллион сом жумшашып, жалпы көлөмдүн 2,7 пайызын камсыздашкан.

Эң башкы оордук, адаттагыдай эле, калктын өз каражаттарына жана башка булактардан түшкөн каржылоого жүктөлдү — алардын эсебинен 3 миллиард 325,1 миллион сом тартылып, бул жалпы инвестициянын жарымынан ашыгын, тактап айтканда, дээрлик 51 пайызын түздү. Бул көрсөткүч калктын өз күчүнө жана демилгесине таянган иштер дагы эле маанилүү роль ойноп жатканын далилдеп турат. Бул көрүнүш «эл аркасы – түйшүк тартканда таянаар булак» дегендей, карапайым элдин салымы дагы деле чоң экенин далилдеп турат. Бул – ички инвестицияларга байланыштуу көрүнүш.

Ал эми тышкы инвестициялар тууралуу сөз кылсак, 2023-жылы Ош облусуна тартылган тышкы салымдын көлөмү жалпы инвестициянын 12 пайызын гана камтыган 1 467,1 млн. сомду түзгөн. Бул. Салыштыруу иретинде айтсак, 2022-жылы бул көрсөткүч 5230 млн. сомду түзгөн.

Анын ичинде:

- чет өлкөлүк насыялар – 836,8 млн. сом;
- гранттар жана гуманитардык жардамдар – 630,3 млн. сом.

Башкача айтканда, чет элден келген каражаттардын агымы кыйла азайып, «жер сабалап жүрүп эптеп келгендей» абал жаралган.

Ал эми 2024-жылы бул көрүнүш оң нукка бурулуп, тышкы инвестициялар 1 608,8 млн. сомго жеткен. Бул жалпы инвестициянын 25 пайызына жакын болуп, 2023-жылга салыштырганда 1 423,9 млн. сомго көп

болгон. Анын ичинен 824,1 млн. сом чет элдик насыяларга туура келсе (жалпы көлөмдүн 12,6 пайызы), 784,7 млн. сом грант жана гуманитардык жардам катары келген (жалпы көлөмдүн 12 пайызы). Демек, чет элдик колдоо акырындык менен кайрадан дем берип, «туңгуюктан чыга баштагандай» көрүнүш байкалууда, 2.14 - таблицанын маалыматы.

таблица. Ош облусунда 2022-2023-ж.ж. каржылоонун булактары боюнча негизги капиталга инвестициялар [97].

	Суммасы, млн. сом		Жыйынтыкка карата пайыз менен	
	ж.	ж.	ж.	ж.
Бардыгы:				
Ички инвестициялар:				
Республикалык бюджет				
Жергиликтүү бюджет				
Ишканалардын жана уюмдардын каражаттары				
Калктын каражатынан жана КР резиденттеринин кайрымдуулук жардамы				
Тышкы инвестициялар:				
Чет өлкөлүк насыялар				
Чет өлкөлүк гранттар жана гуманитардык жардамдар				

Ош облусуна тартылган инвестициялык салымдын аймактагы райондор боюнча кандай көлөмдө бөлүштүрүлгөндүгүн төмөндө көрөбүз:

- Алай району – 1 048,4 млн. сом;
- Араван району – 955,1 млн. сом;
- Кара-Кулжа району – 1 002,9 млн. сом;
- Кара-Суу району – 4 719,1 млн. сом;
- Ноокат району – 1 033,7 млн. сом;
- Өзгөн району – 2661,4 млн. сом;
- Чоң-Алай району – 741,8 млн. сом.

Аталган облустагы райондор арасында ички жана тышкы инвестициялардын бөлүштүрүлүшү бирдей эмес. Айрым райондор башкасына караганда көбүрөөк инвестиция алышып, алдыга чыкканы

байкалат. Мисалы, Алай, Кара-Кулжа, Кара-Суу жана Чоң-Алай райондору бул тизмеде алдыга озуп чыккан “жол башчылар” сыяктуу болуп көрүнөт. Алардын инвестициясы чоң көлөмдө агып, экономиканын өнүгүшүнө олуттуу дем берип жатат, 2.15 – таблицанын маалыматы.

таблица. **Ош облусунун райондору боюнча 2022-2023-жж. карата негизги капиталга инвестициялар** [93].

Райондор	2022-ж. млн. сом	2023-ж. млн. сом	2023-ж. 2022- ж. карата айырмасы
Алай			
Араван			
Кара-Кулжа			
Кара-Суу			
Өзгөн			
Ноокат			
Чоң-Алай			
Облус боюнча			

Акыркы беш жылдын ичинде Ош облусунун агрардык секторуна негизги капитал катары тартылган инвестициялар кыйла солгундаган, б.а. 2023-жылы Ош облусунун үлүшү болгону 4%га жетпеген үлүштү түзүп, бул аймак инвестиция тартууда “жыртык чөнтөккө” айланып баратканын көрсөтөт.

2.16 – таблица. **Ош облусу боюнча агрардык секторго болгон негизги капиталга инвестициялар, млн. сом** [93].

	2019-ж.	2020-ж.	2021-ж.	2022-ж.	2023-ж.	-ж., карата,
Кыргыз Республикасы боюнча						
Анын ичинен республика боюнча айыл чарбасына						
Ош облусунун айыл чарбасына						

Кыргыз Республикасына карата облустун салыштырмалуу салмагы, %						

таблицадан көрүнүп тургандай, статистикалык маалыматтарга көз чаптырсак, 2023-жылы республика боюнча агрардык секторду өнүктүрүү үчүн тартылган инвестициялык агымдын көлөмү дээрлик 2 780 млн. сомго чукулдаган. Анын ичинен Ош облусунун көлөмү 97 млн. сомду түзгөн. Бул аймактын айыл чарбасына болгон көңүл буруу жетишсиз бойдон калып жатканын айгинелейт. Салымдардын көбү дыйканчылыкка багытталып, мал чарбасына караганда алдыңкы сапта турат.

Аймактагы айыл чарбаны өнүктүрүүдө ички инвестициялар негизги ролду ойнойт. Бул багытта тартылган инвестициялар 2023-жылы 185 000 млн. сомдон кыйла ашкан. Бул республика боюнча алганда жалпы көлөмдүнүн түзгөн. Бул көрсөткүч “чоң казандын четинде гана кайнаган кашык суу” сымал облустун инвестициялык потенциалы толук колдонулбай жатканын көрсөтүп турат, 2.17-таблицанын маалыматы.

– таблица. **2019-2023-ж.ж. карата негизги капиталга инвестициялардын ички булактары, млн. сом [93].**

Көрсөткүчтөр	2019-ж.			2023-ж.		
	КР	Ош облусу		КР	Ош облусу	
Инвестициялар, баары	162 193,7	7 359,0	4,5%	185 054,0	8 465,0	4,6%
Анын ичинде: ички	114 993,2	6 614,0	5,7%	152 980,4	7 013,0	4,6%
Республикалык бюджет	5 326,6	135,0	2,5%	22 238,6	151,0	0,7%
Жергиликтүү бюджет	1 893,2	555,6	29,3%	5 472,3	1 301,0	23,8%

Көрүнүп тургандай, биздин изилдөөлөрүбүздүн объектиси болгон Ош облусуна тартылган инвестициялардын көлөмү боюнча облус биринчи орунда турбайт. Инвестициялардын негизги көлөмү Чүй облусуна туура келет. Бул көрүнүш “балык башынан сууга кирет” дегендей, стратегиялык мааниге ээ чарбалар ушул аймакта жайгашканы менен байланыштуу десек

туура болот. Чүй облусу – айыл чарбасы күчтүү жана өнүгүүнүн өзөгү болуп эсептелет, ошондуктан каржылоо көбүнчө ушул жакка багытталууда.

Айыл чарбасын өнүктүрүүгө багытталган ички жана тышкы инвестицияларды башкаруу ишин Кыргыз Республикасынын Айыл чарба министрлиги колго алып, бул тармакта бир катар маанилүү жана стратегиялык милдеттерди чечүүгө бел байлап, иш алып барууда. Иштин жүрүшү жай жүргөнү менен, багыт туура – “тамчы тама берсе, ташты тешет” дегендей, акырындык менен алдыга жылып жатканы байкалат. Ал үчүн маанилүү төмөнкүдөй милдеттердин аткарылуусу шарт:

- чет элдик жана ички инвестицияларды аймактагы агрардык тармактын эң маанилүү маселелерин чечүүгө багыттоо, алардын ар бир тыйынын максаттуу пайдалануу;
- мамлекеттик бюджеттин эсебинен бөлүнгөн инвестицияларды текке кетирбей, аларды өз убагында жана эффективдүү ишке ашыруу аркылуу айыл чарбасындагы натыйжалуулукту көтөрүү – күн тартибиндеги өзөк маселелердин бири;
- айыл чарба өндүрүшүн буутан тургузуу – республикалык экономиканын негизги көйгйлөрүнүн бири, ал үчүн бардык шарттар түзүлүп, заман талабына ылайык жаңылоо;
- өлкөбүздүн жана анын аймактарынын айыл чарба продукцияларын чет элдик рынокторго чыгарууну кеңейтүү;
- аймактардагы ички азык-түлүк базарларын иретке келтирип, баанын туруктуулугун камсыз кылуу – эл оокаты үчүн чечүүчү шарт;
- айыл чарбакерлерге заманбап корпоративдик башкаруу ыкмаларын киргизүү аркылуу ишмердүүлүктүн майын чыгарып, натыйжалуулугун арттыруу.

Ош облусунун айыл чарба тармагынын инвестициялык жагымдуулугунун жогорулоосуна тоскоол болуучу бир нече көйгөйлөрдү карап көрөлү:

амлекеттик программаларды иш жүзүнө ашыруу учурундагы туруксуздук,

бул айыл чарба субъекттеринин мамлекет тарабынан жүргүзүлгөн колдоо иш чараларына ишенбөөчүлүктү алып келет;

ймактын айыл чарба багытындагы кичи жана орто бизнестерди жеңилдетилген насыялоонун жеткиликсиздиги жана жетишсиздиги;

асыя берүүнү бюрократташтыруу. Мамлекеттик банктардын аймактык өкүлчүлүктөрүнөн насыя алуу үчүн убакыттын керектелүүсү;

йыл чарба тармагын каржылаган финансылык уюмдар үчүн калктан депозиттерди жана салымдарды тартуу мүмкүнчүлүгүнүн жоктугу;

обокелдиктердин жогору болуусу жана кепилдик тутумунун жоктугу;

грардык сектордо камсыздандыруу боюнча рыноктун жетиштүү денгээлде өнүкпөшү.

Биз мындан ары изилдөөнү Ош облусунун райондорунда жайгашкан айыл чарба кооперативдери боюнча алардын ишмердүүлүгүн талдоо жана баа берүү менен улантабыз.

Ош облусунда айыл чарбасынын жана анын негизги тармактарынын айыл чарба продукциясын өнүктүрүү түзүмүн оптималдаштыруу тенденциясы каралууда. Мисалы, аймактагы Араван, Өзгөн, Ноокат райондорунун кооперативдеринин өндүрүштүк көрсөткүчтөрүн биз 2.18 - таблица аркылуу көрө алабыз.

таблица. 2022-2023-ж.ж. Ош облусунун райондорундагы өндүрүштүк кооперативдердин ишмердүүлүгүн мүнөздөлгөн өндүрүш факторлору

Кооперативдердин Аталышы	Өндүрүш факторлору, аны ичинде			
	Жеринин аянты, гектар	Негизги фонду, миң сом	Иштеген адамдарынын саны	Айланма каражаттары, миң сом
1. «Алтын Алма»				
«Бирдик»				
3. «Алтын үрөн»				
4. Салтанат Юсупова				
5. «Өзгөн күрүч»				
Жалпы				

Булак: автор тарабынан айыл чарба кооперативдеринин материалдарынын негизинде чогултулду.

2022-2023-ж.ж. Ош облусунун райондорунун аймагында учурда иштеп жаткан айыл чарба кооперативдеринин жылдык көрсөткүчү кандай экендигин көрсөтө алдык. Ноокат районундагы «Алтын-Алма» кооперативинин жылдык айлантуусу 2 198,6 миң сомду, ал эми айланма каражаты 183,2 миң сомду түзгөн. Араван районундагы «Бирдик» кооперативинде жылдык негизги фонд 7 800,0 миң сомду түзүп, айланма каражаты 650,0 миң сомду түзүп келет. Араван районундагы «Алтын үрөн» кооперативинин жылдык айлануусу 4 391,0 миң сомду, айлануудагы каражаттар 365,9 миң сомду түздү. Араван районундагы Салтанат Юсупова атындагы кооперативинде жылдык айлануусу 1 937,0 миң сомду, айлануудагы каражаттары 161,4 миң сомду түздү. Өзгөн районундагы «Өзгөн күрүч» кооперативинин жылдык негизги фондусу 2 110,8 миң сомду түзсө, айланма каражаты 175,8 миң сомду түзүү менен кооперативдик чарбаларга тиешелүү жумуштарын жүргүзүп келишет.

Изилдөөнүн жүрүшүндө учурдагы кооперативдердин ишмердүүлүгүн көп кылбай коюу мүмкүн эмес. Бүгүнкү күндө айыл чарбасын жандандыруу, эмгек өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуу жана фермерлердин социалдык-экономикалык абалын жакшыртуу багытында Кыргызстандын аймагында 2005-жылдан тарта калыптана баштаган кооперативдердин ролу барган сайын күч алып, мааниси артып барат. Кооператив – бул "көп түкүрсө көл болот" сымал, күч-аракетти бириктирип, жамааттык негизде чарба жүргүзүүнүн эң натыйжалуу формаларынын бири. Бул уюмдар негизинен жеке жарандардын үлүш жерлеринин негизинде түзүлүп, мындан тышкары мамлекеттик жер фондусунан ижарага алынган аймактарды да өздөштүрүп, жерден киреше тапкан ишмерлердин катарын толуктап келишет.

Мисалга алсак, 2022-жылы иликтөөгө алынган кооператив, атап айтканда, Араван районунун Салтанат Юсупова айыл өкмөтүнө караштуу аймакта жайгашкан. Кооператив демекчи, бул – бир нече ишкердин биригип эмгектенүүсү. Демек, аталган кооперативде пахта, буудай жана пияз өстүрүүгө адистештирилген дыйкандар эмгектенет. 2022–2023-жылдар

аралыгында аталган кооператив тарабынан өндүрүлгөн айыл чарба продукциясы түшүмдүү болуу менен облустун айыл чарба жетишкендиктерин кыйла жогорулаткан. Чарбалык көрсөткүчтөрү 2.19-таблицада баяндалып, талдоо жүргүзүлдү. Бул маалыматтардан улам, кооперативдин "эки билигин тең казанга салган" аракеттери көрүнүп турат.

– таблица. **2022-2023-ж. Ош облусундагы Араван районунун айыл чарба кооперативдеринин өндүрүштүк ишмердүүлүгүнүн абалы**

	Айдоо аянты (га)	Анын ичинен								
		Пахта			Буудай			Пияз		
		Аянты (га)	Түшүмү ц/га	Дүң жыйым (т)	Аянты (га)	Түшүмү ц/га	Дүң жыйым (т)	Аянты (га)	Түшүмү ц/га	Дүң жыйым (т)
1. Бирдик										
2. Алтын-үрөн 2022										
3. С. Юсупова										

Булак: автор тарабынан жеринен алынган маалымат.

Диссертациялык изилдөөнүн жүрүшүндө 2022-2023-жылдарды алганда, Араван районундагы «Бирдик» кооперативи пахта өстүрүү тармагында аз да болсо жандуу демилге көрсөтүп, жерди кыйратпай, колдон келгенин кылып, жакшы жыйынтыкка жеткени байкалды. Атап айтканда, кооператив дээрлик 65 гектарга жакын аянтка пахта айдап, ар бир гектардан орточо 38 центнерден түшүм алган. Бул көрсөткүч менен жалпы 246 тоннадай дүң жыйым алынган. Азыркы базар баасы менен эсептегенде, пахтанын баасы 52 сомдон 60 сомго чейин жетип, «кара тер төгүп, ак эмгектин үзүрүн көргөн» учур болду десек болот.

Мындан сырткары, буудай да эгилген: кооператив 3 гектар жерге дан эгип, ар гектардан 42,3 центнерге чейин түшүм жыйнап алган. Бул болсо 2023-жылы буудайдын түшүмдүүлүгү 38 центнерди түзгөнүнөн бир аз жогору экенин айгинелейт. "Мээнеттен жанган дөөлөт" дегендей, бул

натыйжалар кооператив мүчөлөрүнүн жигердүү ишинин жемиши болуп саналат.

«Бирдик» кооперативи акыркы мезгилде урук боюнча ишмердүүлүккө адистешкен, себеби айланадагы айыл чарбасына урук эң негизги керек материал болгондугун турмуш өзү көрсөтүп жатат. Негизинен Араван району дыйканчылык үчүн мыкты чөлкөм болгондуктан, б.а. жер шартынын асылдыгы, жаздын эрте келгендиги менен баарыбызга белгилүү. Араван районундагы «Бирдик» кооперативи да Салтанат Юсупова айыл өкмөтүнүн аймагында орун алган. О.э. буудай боюнча, 2022-жылы анын түшүмү 1 гектарына 42,3 ца түзсө, 2023-жылы 38,0 ца болгон. Пиязды алсак, ар бир гектарынан ар жылы 360 центнерден түшүм алуу болду.

Ош облусунун Араван районунда ишмердүүлүк жүргүзгөн дагы бир ушундай уюмга – «Алтын үрөн» кооперативине көңүл бурсак, кооперативдин карамагында жалпы 40 гектар жер бар, анын ичинде 30 гектарын 2022-жылы пахта эгип, ар гектарынан 30 центнерден 90 тонна пахта буласын өндүрүшкөн. 2023-жылы да ушул эле көрсөткүч сакталды, башкача айтканда, «кайталангыс эмгек үзүрүн берип жатат».

Ал эми калган 10 гектар жерге буудай себилип, 2022-жылы гектарынан 42 центнерден 42 тонна буудай, 2023-жылы болсо гектарынан 35 центнерден 35 тонна түшүм алынган. Бул да жылдын абалына жараша түшүмдүүлүктүн айырмаланып турганын, бирок негизги жыйынтыктын кооперативчилердин пайдасына түшүп жатканын айгинелеп турат. Бул жогоруда айтылган эле объективдүү себептерден улам болгону түшүнүктүү. Агрардык сектордун айыл чарба экономикасын көтөрүү жер ресурстарын натыйжалуу иштетүү үчүн ар дайым тиешелүү шарттар түзүлүүсү керек эле.

Бул көрсөткүчтөр 2022-2023-жылдары өндүрүлгөн айыл чарба продукцияларынын базардагы баасына таянып эсептелген, ал эми сатуудан түшкөн каражаттарды так чагылдырууга арналган. Мисалы, 2022-жылы Араван районундагы «Бирдик» кооперативи пахтадан 246 тонна түшүм алып, аны орточо 95 сомдон сатуу менен жалпы 22 484,4 миң сом киреше

тапкан. Буудай боюнча 12,7 тонна түшүмдү болжол менен 23 сомдон сатуу менен 287 миң сом акча алган. Пияздан болсо 36 тонна өндүрүп, аны 32 сомдон өткөрүп, 1 152 миң сом киреше тааптыр. Кыскасы, «талыкпаган эмгек бекер кеткен жок» деп айтуу толук негиздүү, 2.20 – таблицанын маалыматы.

– таблица. **2022-2023-ж.ж. Ош облусунун Араван районунун айыл чарба кооперативдеринде алынган түшүмдү рынок баасындагы суммасына чыгарылган талдоо, миң сом**

	Айдоо аянты (га)	Анын ичинен								
		Пахта			Буудай			Пияз		
		Дүң түшүм (т)	Рынок баасы (сом)	Жалпы суммасы	Дүң түшүм (т)	Рынок баасы (сом)	Жалпы суммасы	Дүң түшүм (т)	Рынок баасы (сом)	Жалпы суммасы
«Бирдик» ж.										
«Бирдик» ж.										
«Алтын-өрөөн» ж.										
«Алтын-өрөөн» ж.										
Саадат Юсупова ж.										
Саадат Юсупова ж.										

Булак: автор тарабынан жүргүзүлгөн талдоо.

2023-жылы «Бирдик» кооперативинин жалпы түшкөн кирешеси 17 120,1 миң сомду түзгөн, ал эми чыгымдары 11 204 миң сом болгон. Ошентип, кооперативдин капчыгына таза пайда катары 5 703,4 миң сом түшүп, "кеткен чыгымдын эки эсесин кайра жаап, башты көтөрүп калганын" көрүүгө болот.

Дыйканчылык чөлкөм деп эсептелип, агрардык сектордо айыл чарбасынын жер ресурстарын натыйжалуу пайдалангандыгынын натыйжасы мындай ийгиликтердин себеби катары маалым болду. Эмгек

өндүрүмдүүлүгү бир топ эле жогору экендиги көрүнүп турат. Салыштырмалуу жылдык негизги фонду 7 800,0 миң сом, анын айланма фонду бир адамга 650,0 миң сомду түзгөн болсо, 2022-жылы талдоонун негизинде, кооперативдин 12 мүчөсүнө бөлгөнүбүздө, бир мүчөгө 953,6 миң сомдон туура келди.

Талдоо жүргүзүү үчүн Аравандагы «Бирдик» кооперативин 2022-2023-жылдарда аткарган жумуштарын карадык, бул келечекте кооперативдердин арасында үлгү боло ала турган чарбаларды о.э. биригип иштөөсүнө мамлекет көзөмөл кылса жана кооперативдер жөнүндө жакшы мыйзамдарды чыгарып, аларга жеңилдетилген насыяларды берген болсо, мындан да жакшы ийгиликтерге жетишээр эле деген терең ишенимдебиз. Натыйжада майда айыл чарба өкүлдөрүнүн иштеп жаткан кооперативдерге өз ыктыяры менен кошулуусуна түрткү болот эле жана кошулгандардын үлүшү жыл жыйынтыгы менен алынган кирешеден жер үлүшүнүн негизинде киреше натуралай, же акчалай түрүндөгү пайын алып турушмак. Өндүрүштүн натыйжалуулугун эсептөөдө жана өндүргөн продукцияны сатууда негизинен 2023-жылдын талдоосу менен кароону туура көрдүк, о.э. Аравандагы “Бирдик” кооперативи тарабынан өндүрүлгөн продукцияларын негизги формага салдык.

Агрардык өндүрүштүн натыйжалуулугун арттыруу үчүн, биринчи кезекте, кеңейтилип кайталануучу өндүрүшкө дем берүү, башкача айтканда, өндүрүшкө салынган каражаттардын жана ресурстардын эсебинен ийгиликтүү иштеп чыккан продукциядан түшкөн киреше кайра эле өндүрүшкө кайтарылып салынат. Өндүрүш процессинде ресурстарды сарамжалдуу жана акыл менен пайдалануу, ошондой эле өндүрүлгөн продукцияны үзгүлтүксүз жана натыйжалуу сатууга жол ачуу абзел.

Айыл чарба өндүрүүчүсү "эмгек зая кетпеш" үчүн, продукцияны сатууда жумшалган чыгымдарды толук актап, ошол эле учурда керектүү деңгээлде киреше алып, карапайым дыйкан пайданы колго кармап калышы керек. Болбосо, эмгек күйүп, үмүт үзүлүп калышы мүмкүн.

Ош облусундагы айыл чарба кооперативдеринин ишмердүүлүгүнө баа берүү жана талдоонун негизинде алардын финансылык абалын жакшыртууга карай кадам жасап жаткандыктарына күбө болдук.

Кара-Суу районуна караштуу Савай айылында – Таширов атындагы өндүрүштүк-үрөн чарба кооперативи 142 гектар айдоо жеринин 51 гектарына пахта, 83 гектарына күзгү буудай жана 8 гектарына жүгөрү эгишкен жана жогорку сапаттагы үрөндөрдү пайдаланышып, жакшы натыйжага жетишип жатышат. Ал эми Ноокат районуна караштуу Таштак айылында “Natural products” ЖЧКсы заманбап жабдуулар менен камсыз болушуп, жергиликтүү калктын алмаларын сатып алып түз сыгуу жолу менен табигый ширелерди өндүрүп, өлкөбүздүн ички жана ЕАЭБ рыногуна экспорттоо менен продукцияларын сатышууда [132].

Акыркы кездерде аймактын айыл чарбасында агротуризм багытында инвестициялар иш жүзүнө ашууда. Кара-Суу районунун Бек-Жар айылында жеке ишкер Калматов Шабдан 500 миң доллардан ашуун жеке каражатын инвестициялоо менен сарай сатып алып, аны толугу менен модернизациялоо менен жылкы, кой, уйларды сатып алуу менен 2024-жылы май айында 3 кабаттан турган заманбап шарттагы эс алуу борборун ачты. Бул эс алуу борборунда 12 кааналуу төрт адамдык мейманканалар, эс алуучулар үчүн ашкана, боз үйлөр, спорттук аянтчалар бар. Эс алуучулар үчүн бээнин сүтүнөн саамал, кымыз, уй сүтүнөн сүт азыктары сунушталып, ачылган күнүнөн баштап кардарлар аябай көбөйүп, кирешелерди бере баштады. Ал эми анын ээси кирешенин эсебинен аны дагы кеңейтип, жаңы шарттар менен камсыз кыла баштады, мисалы форель балыгы, тамактардын жаңы түрлөрү. Бул эс алуу борборун кыш мезгилинде дагы иштетип лыжа базасын ачууну пландаштырууда.

Изилдөө айгинелегендей, КРнын Министрлер кабинети, Айыл чарба министрлиги, Экономика министрлиги, Инвестиция агенттиги, Ош облусундагы жетекчилик менен биргеликте тыгыз иш жүргүзүү аркылуу облустагы агрардык субъекттердин квалификациялык билимин жогорулатуу

менен бирге, заманбап агрардык технологиялар менен агрардык товар өндүрүүчүлөрдүн керектөөлөрүн камсыз кылуу, агрардык секторду инновациялоо жолдору аркылуу өнүктүрүү – алардын ишмердүүлүктөрүндөгү негизги багыттардын бири болуп эсептелиниши керек.

Ушул нукта ойлонуп көрсөк, Ош облусунда айыл чарбасына илимий жаңылыктарды, заманбап ыкмаларды жана инвестицияларды жайылтуу үчүн Ош мамлекеттик университетинин карамагында Агрардык инвестициялык окуу борборун (АИОБ) түзүү ашыкча болбойт деп эсептейбиз.

Анткени бул окуу жайда 2023-жылы заман талабына жооп берген, материалдык-техникалык базасы кубаттуу, ветеринардык лабораториясы жана клиникасы бар, беш кабаттуу заманбап корпус курулган. Окуу жайда айыл чарба тармагында көп жылдык тажрыйбасы бар, илим-билимди кашкайта көтөргөн кесипкөй адистер эмгектенишет.

Дыйкандар менен фермерлерге теорияны да, практиканы да окутууга бардык шарттар түзүлгөн: атайын аудиториялар, заманбап жабдылган лабораториялар, компьютердик класстар, мындан тышкары илимий жана электрондук китепканалар менен камсыздалган.

Мындай борбор ачылса, дыйкан менен окумуштуунун байланышы жанданып, илим талаага, талаа билимге жол ачмак. Эмгек талаада акталып, келечекке болгон ишеним артмак.

Ош облусунун айыл чарбасынын потенциалын кеңири колдонуу менен аны өнүктүрүү – аймактын экономикасынын негизги багыттарынан болуп саналат. Бул үчүн тармакка кошумча каражаттарды тартуу менен инвестициялык жагымдуулукту жогорулатуу, инвесторлорго шарттарды түзүү, мамлекеттик колдоо көрсөтүү зарыл.

2-бап боюнча корутунду

1. Ош облусу өлкөбүздүн социалдык-маданий жана саяси-экономикалык өнүгүүсүндө салмактуу орду бар жана жетишкендиктери республикабыздагы алдыңкы катарларга кирген деңгээлди кармап турат.

Ош облусундагы айыл чарба тармагын иликтөөгө алуу менен бул секторду мындан ары өнүктүрүүдө мамлекеттик программа аркылуу инвестицияларды тартууну жана анын натыйжалуулугун жогорулатууну талап кыларын белгилеп кетишибиз керек.

ш облусунун аймактык дүң продуктусунун түзүмүндө агрардык сектордун үлүшү 42%ды түзөт. Облустун бул тармагынын түзүмүндө негизгилерден болуп мал чарбачылыгы эсептелинет жана 2023-жылы анын үлүшү облустагы агрардык сектордун продукциясынын дүң чыгаруу көлөмүндө сом) түздү.

Жалпысынан Ош облусунун айыл чарбасын талдоо менен аймакта өнүгүү динамикасы калыптана башталып, айыл чарбасынын алгылыктуу тармактарынын өнүгүү тенденциясы жогору жана тармактын ресурстук курамындагы жана иштетилбеген өндүрүштүк мүмкүнчүлүктөрдүн бар экендигине ынанса болот. Бул жаатта агрардык сектордун өнүгүүсүндө инвестициянын ролу аябай чоң.

3. Аймактын агрардык экономикасын өнүктүрүүдө мамлекет тарабынан уюшулган жана жүргүзүлгөн инвестициялык саясаты чоң роль ойноп, айыл чарба ишкерлери өздөрүнүн ишмердүүлүгүндө инновациялар аркылуу агрардык өндүрүштүн материалдык-техникалык базасын жаңыртууга көмөктөшөт. Жыйынтыгында айыл чарба продукциясынын натыйжалуулугу жана атаандаштык жөндөмдүүлүгү жогорулайт.

Ош облусунун агрардык секторунда негизги капиталга тартылуучу инвестициялар акыркы беш жыл ичинде жарымынан көбүрөөгү кыскарганы салыштырганда, 2023-жылы облус бөлүштүрүлгөн инвестициялардын

жалпысынан 3,7%-ын гана ээлеп, төмөнкү деңгээлде турат. Бул абал инвестициялык иш-чараларды жакшыртуу зарылдыгын ачык көрсөтүп турат. Башкача айтканда, азыркы кырдаал “эмгек кырдаалсыз эмес, инвестиция кырдаалсыз” болуп, көйгөйдү чечүү үчүн тез арада чара көрүү керек.

БАП. ОШ ОБЛУСУНУН АЙЫЛ ЧАРБАСЫНДАГЫ ИНВЕСТИЦИЯЛЫК ЖАГЫМДУУЛУКТУ ЖАКШЫРТУУ ЖОЛДОРУ

йыл чарбасында инвестициялык жагымдуулукту арттырууда мамлекеттик колдоо жолдору

Кыргызстан – агрардык өлкө болгондуктан, анын аймагында жайгашкан облустарында калктын дээрлик басымдуу бөлүгү айыл чарбасында алектенет. Ош облусунун экономикасынын негизги бөлүгү да айыл чарбасына туура келет. Бул багытта облус аталган аймакты айыл чарба продукциялары менен толук камсыз кылуу менен эле чектелбестен, жакынкы чет өлкөлөргө экспорттоого да мүмкүнчүлүгү бар. Айыл чарба өндүрүшүнө берилүүчү негизги артыкчылык – калкты сапаттуу жана жетиштүү азык-түлүк менен камсыздоо. Ал үчүн керектүү запастарды түзүү маселеси болуп саналат.

Ош облусу агрардык реформаларды мындан ары тереңдетип, керектөөчүлөрдү жогорку сапаттагы продукция менен камсыздоого чоң потенциалга ээ. Бирок, учурдагы экономикалык шарттар жана рыноктук реформаларды жүзөгө ашыруудагы ар кандай тоскоолдуктар бул максатка жетүүгө кээ бир кедергилерди жаратууда.

Облустагы айыл чарба өндүрүштүк комплексин кылдат изилдеп, анын келечектеги өнүгүү мүмкүнчүлүктөрүн талдаган соң, негизги артыкчылыктар катары продукция менен чийки заттардын ички рынокторун кеңейтүү жана өнүктүрүү мүмкүнчүлүгүн белгилөө абзел экенин көрүүгө болот. Айрыкча, бул артыкчылыктар коңшу облустарга товарларды жиберүү аркылуу региондук экономиканы чыңдоого жол ачат. Башкача айтканда, ички рынокту бекемдөө менен бирге, аймактар аралык соода байланыштарын тереңдетип, продукциянын жеткиликтүүлүгүн жана атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жогорулатууга өбөлгө түзүлөт. Мындай

кадамдар айыл чарба тармагын туруктуу өнүктүрүүнүн ачкычы болуп саналат.

Агроөнөр жай секторун өнүктүрүү боюнча программаларды ишке ашыруунун негизинде калкты сапаттуу жана үзгүлтүксүз азык-түлүк менен камсыздоо үчүн эффективдүү система түзүлөт. Бул облустук айыл чарбаны өнүктүрүү үчүн инвестицияларды тартуудан баштап, дыйкандарга, малчыларга жеңилдетилген насыяларды берүү, мамлекеттик бюджеттик колдоону күчөтүүгө, бааларды туура жөнгө салуу сыяктуу маанилүү аракеттерди камтыйт. Мындай ыкмалар өлкөнүн экономикалык туруктуулугун бекемдөөгө өбөлгө түзөт. Ошол эле учурда, аймактар аралык миграциялык агымдарды мамлекеттик деңгээлде туура жана өз убагында жөнгө салуу – социалдык туруктуулукту бекемдөө үчүн өтө маанилүү кадам болуп саналат. Бул жагдай элдин туруктуу жашоо шарттарын түзүүгө жана жергиликтүү экономикага туруктуу салым кошууга шарт түзөт. Андан тышкары, аймактардагы товар өндүрүүчүлөрдүн агросервистик жана кайра иштетүүчү ишканаларды акционерлештирүүгө активдүү катышуусу кайра өндүрүүчү-рыноктук структураларды түзүүгө чоң салым кошот. Экономиканын туруктуу өсүүсү үчүн ишканалардын жана өндүрүш тармактарынын, айыл чарба секторунун өз ара байланышты бекемдеп, алкак түзүп, экономикада жаңы багыттарды ачат. Ош облусунун кээ бир райондорунда эмгек ресурстарынын ашыкча болушуна, отурукташуудагы айырмачылыктарга жана кайра иштетүүчү жерлерди узак мөөнөттө арендага колдонууга жана мурастык жерге ээлик кылуу аркылуу дыйкан (фермер) чарбаларды чыңдоого бардык мүмкүнчүлүктөр бар. Менчиктештирилген өнөр жай ишканаларынын карамагында болгон жерлер узак мөөнөткө ижарага, менчикке же пайдаланууга берилүүсү мүмкүн.

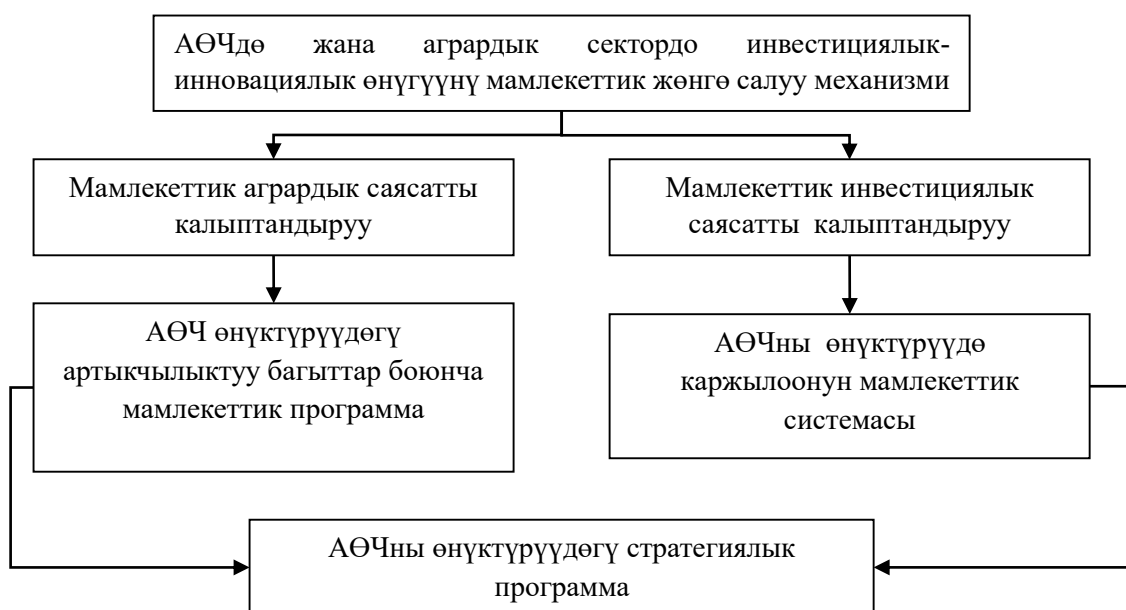
Ош облусундагы айыл чарбасы боюнча реформаларды өркүндөтүү багыттарын сунуштоо менен биз мамлекеттин кирешесинин негизги булагы жер рентасы экендигин баса белгилейбиз. Бул каражаттар аймактарды социалдык өнүктүрүүгө, жер кыртышынын асылдуулугун жогорулатууга,

мониторинг жана жер кадастрына багытталуучу иш чараларды каржылоого жумшалуусу мүмкүн.

Изилдөө көрсөткөндөй, агроөнөр жай чөйрөсүнүн ишканаларынын натыйжалуу иштөөсү үчүн ренталык акы төлөөнүн аймактык фондуларын түзүү зарыл, алардын негизги милдети жагымсыз табигый, сырьелук жана экономикалык шарттарда иштеп жаткан айыл чарба ишканаларын өнүктүрүүнү каржылоо болуп саналат.

Ош облусундагы агрардык кайра куруулар жана жер реформасы өлкөнүн агроөнөр жай чөйрөсү жана өзгөчө айыл чарбасы үчүн укуктук негизди түзгөн түрдүү мыйзам актыларына негизделген.

Диссертациялык изилдөөдө АӨЧ жана агрардык секторду өнүктүрүүнү жөнгө салуу моделин сунуштадык (3.1 - сүрөт).

сүрөт. **АӨЧтө инвестициялык-инновациялык жараяндарды мамлекеттик жөнгө салуу механизминин модели**

Булак: автор тарабынан иштелип чыкты

Диссертациялык изилдөөбүздүн негизги максаты болуп, айыл чарба секторун өнүктүрүүдө Ош облусу боюнча мамлекеттик колдоонун жана жөнгө салуунун негиздерин изилдөө эсептелген.

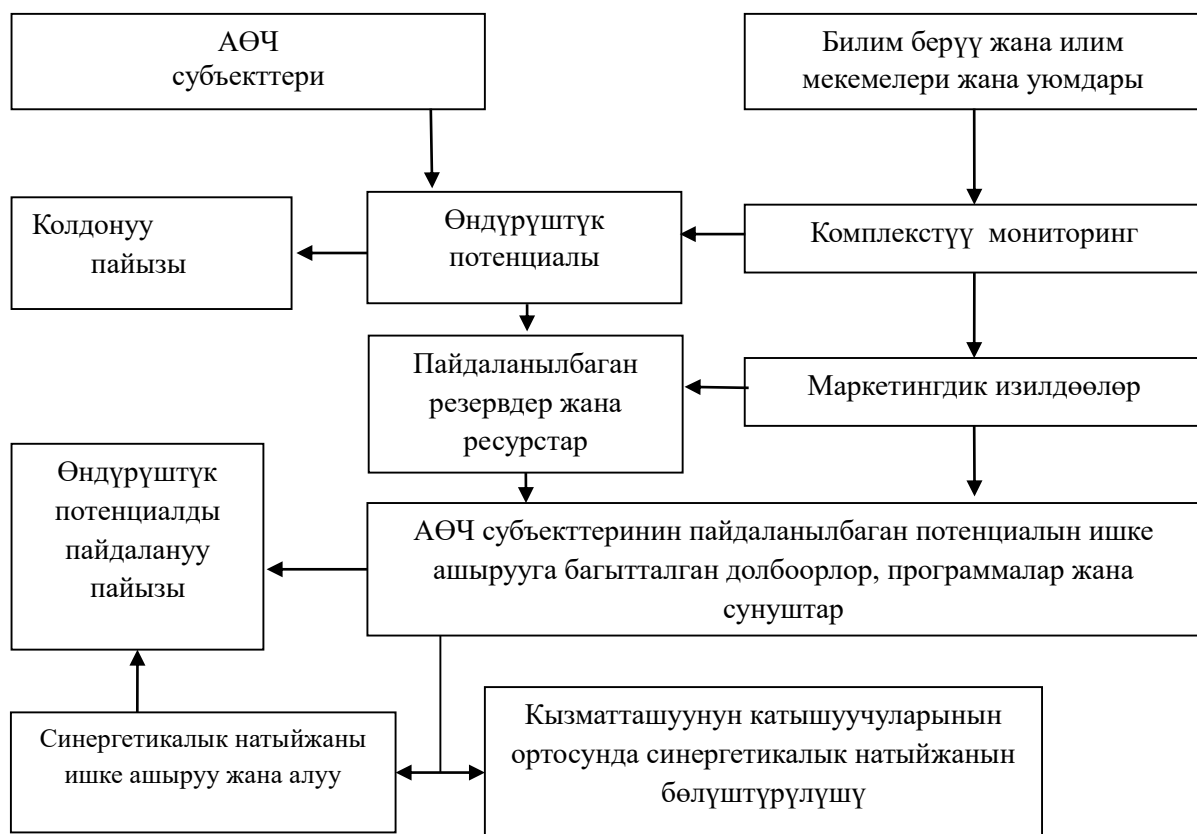
АӨЧтү өнүктүрүүдө инвестицияларды тартуу, айыл чарба өндүрүшүн жолго салууда техникалык процесстерди колдонуу жеңил иш эмес – бул көп

ойлонуп, жоопкерчиликтүү чечимдерди кабыл алууну талап кылат. Мындай татаал процесстин ишке ашырылышы, ар кандай тоскоолдуктарга учурашы мүмкүн. Андыктан мындай иш аракеттер илим менен өндүрүштүн тыгыз байланышында болушу абзел. Өнүгүүнүн ачкычы – дал ушул эки тараптын кол кармашып, бир максатты көздөп иш алып барышында.

сүрөт. Агроөнөр жай чөйрөсүндө инвестициялык-инновациялык процесстерди мамлекеттик колдоонун багыттары жана функциялары

Булак: автор тарабынан иштелип чыкты

Бүгүнкүгө чейин өндүрүш менен илимдин өз ара байланышынын негизги уюштуруучулук формаларына агрардык жана агроөнөр жайдагы интеграциялануучу өндүрүштүк резервдерин кооперациялоону жана интеграциялоону максаттаган илимий-өндүрүштүк жана өндүрүштүк тутумдар болгон. Бул көпчүлүк инновациялык долбоорлор өндүрүштү концентрациялоо жана адистештирүү менен салыштырмалуу ээ жогорку деңгээлде иш жүзүнө ашырып максималдуу натыйжага жетишүүсү менен түшүндүрүлөт» [40, 41].

сүрөт. Агроөнөр жай чөйрөсүнүн субъекттеринин, илим жана билим берүүнүн ортосундагы стимулдаштыруучу өз ара аракеттенүүнүн модели

Булак: автор тарабынан иштелип чыкты

Айыл чарбасында жаңы илимий жетишкендиктерди айкалыштыруу – мезгил талабы. Өлкөбүздө ушул кезге чейин бул айтылган тараптардын өз ара тыгыз кызматташтыгы толук кандуу уюштурулган эмес жана жүргүзүлө элек. Бул реформалоо мөөнөтүндө өлкөбүздө жер ресурстарынын жеке менчикке өтүп, алардын үлүшүнүн көп болуусу менен байланышкан. Диссертациялык изилдөөдө кызматташтык боюнча анын бардык катышуучулары, алардын кызыкчылыктарын стимулдаштырган агробизнестин, билим берүү жана илимдин тараптарынын өз ара аракеттенүү моделин түздүк.

Аталган модель негизги принцип – жеке кызыкчылыктарга караганда коомдук жана мамлекеттик кызыкчылыктарды жогору коёт (3.3 - сүрөт).

Ош облусунун агроөнөр жай чөйрөсүнүн экономикалык абалына болгон талдообуз бизди аймактын агроөнөр жай чөйрөсүн инвестициялык-инновациялык өнүктүрүүнүн негизги багыттарын аныктоо зарылдыгына алып келди.

Айыл чарбасынын инвестициялык ишмердүүлүгүн жогорулатуунун негизги багыты катары тармактык илимий мекемелердин ишмердүүлүгүнүн жыйынтыгы, илимий изилдөөлөрдүн сапатын жогорулатуу жана айыл чарба илимин өнүктүрүүнүн эң артыкчылыктуу багыттарынын көлөмүн көбөйтүү, өндүрүштүн өсүшүн камсыз кылуу үчүн жогорку сапаттагы инновацияларды тездетүү болуп саналат. Ички дүң продукция (ИДП) өлкөнүн туруктуу экономикалык өсүшүнүн көрсөткүчү. Ал жөн гана кургак сандардын тизмектелиши эмес, – мамлекеттин социалдык-экономикалык мүмкүнчүлүгүн көтөрүүнүн, элдин жашоо шартын жакшыртуунун, коопсуздукту камсыздоонун ишенимдүү булагы катары каралат.

Айрыкча, ИДПнын өсүшү аркылуу эл аралык эмгек бөлүштүрүүдө биздин жарандарыбыз да өз ордун таап, дүйнөлүк экономика менен тең тайлашууга жол ачылат. Башкача айтканда, ИДП – өлкөнүн өнүгүү тепкичиндеги кыймылдаткыч күч, анын ар бир пайыздык өсүшү калктын турмуш деңгээлин көтөрүүгө кошкон салым катары бааланат.

Инвестициялык активдүүлүктүн дагы бир багыты катары өндүрүштүн техникалык жана технологиялык деңгээлин жогорулатуу болуп саналат.

Айыл чарба продукциясынын сапатын жакшыртуу менен калктын жашоо-турмушун көтөрүүгө болот. Бул – мамлекеттин өнүгүүсүндөгү башкы багыттардын бири. Айыл чарба продукциясынын түшүмдүүлүгүн арттыруу, сапатын жогорулатуу максатында улам жаңы сортторду жаратуу менен рыноктордо бир эле сорт түшүмдүн бир канча селекциялык тарамдалышын көрө алабыз. Бул тармакта Батыш өлкөлөрү Борбор Азияга, анын ичинде Кыргызстанга салыштырмалуу кыйла озуп кеткени белгилүү. Алсак, селекциялык иштердин негизинде АКШда жүгөрүнүн түшүмү 90%га, Англияда кышкы буудайдыкы 86%га чейин жогорулаганы белгилүү.

Инвестиция тартуунун ийгилиги түздөн-түз ишканалардын каржылык абалына байланыштуу. Ошондуктан, аймактагы айыл чарбасын инвестициялык багытта өнүктүрүү үчүн сөздөн ишке өтүп, төмөнкү чараларды көрүү талап кылынат:

Инвестицияны тартуу жана аны багыттуу пайдаланууну ийгиликтүү ишке ашыруу үчүн ар тараптуу шарттарды түзүү зарыл. Башкысы – бул процесстин экономикалык жактан негиздүү жана максатка ылайыктуу болушу. Инвестициялык өнүгүүнүн инфраструктурасын түзүү:

- инвестицияга болгон муктаждыкты алдын ала болжолдоп, аны жүйөлүү негизде пландаштырып, турмушка ашыра турган механизмдерди түзүү – «эртеңкини бүгүн ойлогон эл эч качан кыйналбайт» дегендей, так эсептелген, жүйөлүү кадамдарга баруу;
- илимий-изилдөө институттары демилге көтөрүп, жаңылык жаратуучу өнүгүүнүн локомотиви болушу керек;
- жарнакты таасын жеткирген, коомчулук менен байланышты мыкты жүргүзө алган кадрлар – PR иши "жумшак күч" болуп, коомдун ишенимин арттырып, демилгени элге жеткирүүнүн алтын куралына айланууга тийиш; маалыматы бар – мүмкүнчүлүгү бар» дегендей, маалыматтык жана телекоммуникациялык тармактар бүгүнкү күндө заманбап технологиясыз мүмкүн эмес;

Инвестициялык агымдардын натыйжалуулугун көзөмөлдөп, туруктуу системага салып туруу үчүн бир катар маанилүү кадамдарды жасоо талап кылынат. Тажрыйбанын көрсөтүшү кыналган жаа кылган улуттук жана эл аралык технологиялык трансферт тармактарын түзүү – бир чети тажрыйбаны алып келсе, экинчи жагынан – технологияны жеринде өздөштүрүүгө жол ачат;

- демилгелерди сыноо үчүн венчурдук компанияларды түзүү – «тобокелге салбай, утушка жетүү мүмкүн эмес» дегендей, бул инновациянын алгачкы кадамдарын колдоонун өзөгү;

- идеяны “урук” катары алып, аны “бышкан мөмөгө” айланткан бизнес-инкубаторлорду түзүү – ишкердиктин башаты;
- илимий-техникалык союздар жана консорциумдар – бириккен акыл-ой күчүн бир багытка бурган “чогуу иштөө платформалары” катары кызмат кылат;
- агротехнопарктар – заманбап айыл чарба технологияларын жана инновацияларды жеринде сыноо, үйрөнүү жана жайылтуу үчүн кепил-чеп катары.

Айыл чарба секторун өнүктүрүүдө инвестицияларды тартуунун ар кыл жолдору жана ыкмалары бар. Бул кайсы тармак алгылыктуу болушуна жараша ишке ашырылат. Бул үчүн айыл чарбасын чет өлкөлүк өндүрүштөгү заманбап техникалар менен камсыз кылуу зарыл.

Агрардык секторду өнүктүрүүнүн негизги багыттарын иштеп чыгуунун принциби айыл чарбасындагы кайра куруулар системалуу, жөнгө салынуучу мүнөзгө ээ болууга тийиш экендиги менен шартталган.

Агрардык тармактагы ишканаларды жаңылоо жана кайра түзүү багытына инвестицияларды тартуу, ошол эле учурда салыктык жеңилдиктерди берүү, өндүрүштөгү каражаттардын амортизациясын тездетип эсептөө жана техникалык базаны жаңыртууда жардам колун сунуу өңдүү механизмдерди камтуусу керек.

Айыл чарба тармагындагы заманбап технологияларды колдонууга бел байлап, сапаттуу жана атаандаштыкка жарамдуу продукция чыгарууга багыт алган чарбакерлерге мындай бул жардам сөз жүзүндө эмес, иш жүзүндө, тактап айтканда, техникалык модернизация программасынын алкагында алынган жабдуулардын баасынын бир бөлүгүн субсидиялоо жолу менен көрүлүшү абзел. Мындай каржылык колдоо чаралары чарба өзүнүн чыгашасын жапкан күндөн тарта – “зыянсыздык чек” деп аталган этаптан өтөрү менен, таза пайдасынын өсүшүнө жараша көбөйүп турса, таасири андан да күчтүү болмок. Эл арасында айтылгандай, “жардамың тийсе – жарга жеткире тургудай болсун”. Бул – айыл чарбасындагы түйшүктү

жеңилдетип, туруктуу өсүшкө жеткирчү олуттуу кадамдардын бири болмокчу. Инвестициялык активдүүлүктү стимулдаштырган жеңилдиктерди алуу алардын максаттуу колдонушун көзөмөлдөө менен коштолууга тийиш.

Диссертациялык изилдөөбүздө инвестициялык-инновациялык жараяндарды башкаруунун менеджментин изилдөөгө чон көңүл бөлүнгөн. Бул багытта изилдөөнүн жыйынтыгы катары сунушталган корпоративдик менеджментти калыптандыруу модели эсептелет (3.4 - сүрөт).

сүрөт. Агроөнөр жай чөйрөсүнүн инвестициялык-инновациялык процесстеринин менеджментинин модели

Булак: автор тарабынан иштелип чыкты

Инвестициялык-инновациялык жана өндүрүштүк чөйрөлөр ортосундагы мамилелердин тереңдеп бараткан кризисинин шартында агроөнөр жай чөйрөсүнүн илимий потенциалын сактоо жана анын калкты азык-түлүк менен камсыз кылуунун абалын турукташтырууга таасирин

күчөтүү зарыл болуп саналат. Ошондой эле бюджеттик каражаттардын кескин жетишсиздиги, илим менен өндүрүштү терең жана натыйжалуу интеграциялоо азыркы экономикалык шарттарга адекваттуу жаңы жолдорду ачып берет.

Илимий-өндүрүштүк системада ички жана тышкы байланыштарды өркүндөтүү жана “изилдөө – иштеп чыгуу – иш жүзүнө ашыруу” инновациялык процессинин циклдери ишке ашыруу формаларын өнүктүрүү жана кеңейтүү зарыл. Изилдөөлөр көрсөткөндөй, илимий-өндүрүштүк бирикмелер агроөнөр жай чөйрөсүнүн экономикасында интеграциялык жана инновациялык түзүмдөрдү түзүүнүн негизи болуп саналат.

– Ош облусунда аймактын айыл чарбасынын инвестициялык жагымдуулугун өнүктүрүүдө төмөнкүлөрдү аткаруу зарыл деп эсептейбиз:

– аймактын айыл чарбасын реконструкциялоо жана жаңы ишканаларды ачуу үчүн инвестициялык булактарды тартуу – бүгүнкү күндүн маанилүү маселелеринин бири. Бул жаатта ишке бел байлаган инвесторлорду мамлекет тарабынан эң жогорку деңгээлдеги колдоо чаралары менен камсыз кылуу шарт.

– облустагы айыл чарба ишканалары үчүн керектүү болгон инженердик жана чарбалык инфраструктураны түзүүбүз керек жана бул багытта системалуу аракеттер талап кылынат.

Ош облусунун аймактык инвестициялык саясатынын максаты 2030-жылга чейин АДПнын пропорционалдуу ылдам өсүшүн камсыз кылуу үчүн аймактын экономикасына инвестициялардын көлөмүн бир нече эсеге көбөйтүү болуп саналат.

Ош облусунун инвестициялык стратегиясынын башкы багыттарынын бири – айыл чарба тармагын жандандыруу үчүн инвестициялык иш-аракеттерди тартуу болуп саналат жана аларды натыйжалуу пайдалануу – эң негизги максаттардын бири.

Аймактын айыл чарба ишканалары үчүн финансылык ресурстарды тартуунун негизги булактары, биздин оюбузча, инвестициялык саясаттын пайдалуу инструменти катары лизинг жана кийинчерээк пайыздык ченди субсидиялоо менен инвестициялык насыя болууга тийиш. Биздин көз караш боюнча, айыл чарба рыногунун бардык катышуучуларына насыялык капиталдын болуусун камсыздоодо райондук, облустук кооперативдерди бириктирүүчү өз алдынча түзүм катары айылдык насыялык кооперацияны өнүктүрүү зарыл.

Инвестиция тартуунун дагы бир маанилүү булагы катары мамлекеттик жана жергиликтүү бюджеттерден бөлүнгөн каражаттар эсептелет. Бул каражаттар, албетте, жөн жерден берилбейт – атаандаштык шартында, рыноктун талаптарына ылайык тандалып алынган, жемишин берип, майын чыгара турган долбоорлорго багытталат. Бюджеттик каржылоо аркылуу мамлекет өзүнүн инвестициялык программаларын жарым-жартылай же толук түрдө гранттар жана субсидиялар менен колдойт. Мындай мүмкүнчүлүктөрдү туура пайдаланып калуу – ишти илгерилетип, демди бекемдөөнүн мыкты жолу.

Аймактын айыл чарбасынын инвестициялык жагымдуулугунун өнүгүү стратегиясы

Ош облусунда инвестициялык ишмердүүлүктү өркүндөтүүнүн башкы кадамы – бул тармактагы инфраструктураны бекемдөөгө жана каржылык булактарды камсыздоого олуттуу көңүл буруу. Муну ишке ашыруу үчүн мамлекеттик жана жергиликтүү органдардын салымы абдан чоң, аларсыз бул багытта ийгиликке жетүү оңой эмес. Башкача айтканда, “иштин көзүн табуу” зарыл.

Ааламдашуу процесси жана интеграция шартында аймактык экономиканын туруктуу өсүүсүнө агрардык сектордун натыйжалуу өнүгүүсү жана өндүрүлгөн продукциянын атаандаштык жөндөмдүүлүгү чоң

салымды кошот. Ошондуктан, бул тармактын артыкчылыктуулугун эч ким тана албайт. Инвестициялык иш-аракеттерди жүзөгө ашырууда агрардык сектордун жетекчилери продукция менен кызмат көрсөтүүлөрдүн атаандаштыкка туруштук берүү жөндөмүн, иштин сапатын жана экологиялык абалды жакшыртуу үчүн тийгизген таасирин кылдат карап чыгышы шарт.

Азыркы замандын талаптары менен айыл чарбасындагы көптөгөн ишканалар жаңы технологияларга, продукцияларга жана жаңы уюштурулуштарга өтүүнүн зарылдыгын өз көздөрү менен көрүп, “эскини таштап, жаңыны кармап” жатышат.

Айыл чарба илиминин приоритеттүү багыттарына көңүл бурууда негизги критерийлерден болуп чектелген каржылоо эсептелет, ошол үчүн кыска мөөнөттө потенциалы чоң тармактарга көңүл буруу керек.

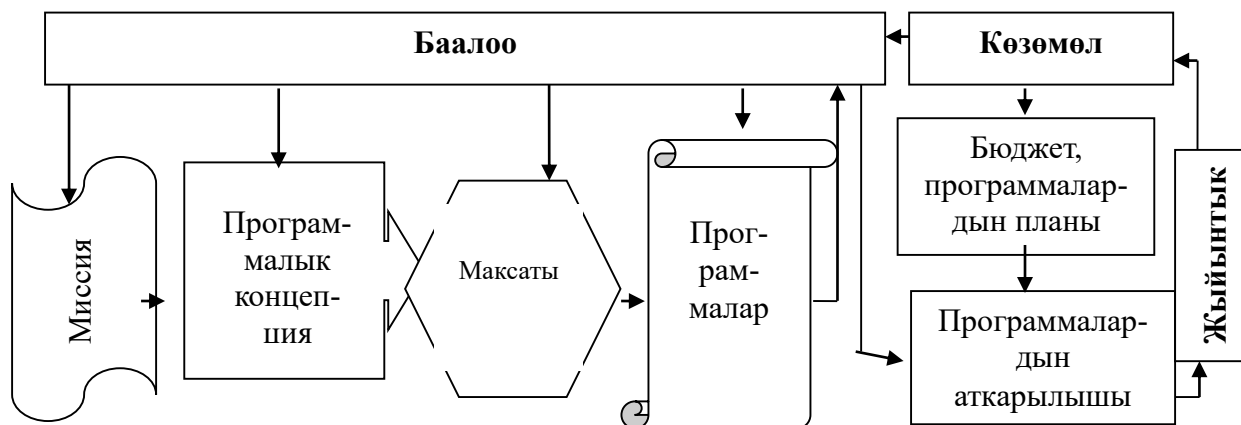
Изилдөөгө ылайык инвестициялык жараяндарды активдештирүү жолдорунун бири – агрардык секторду облустук деңгээлде өнүктүрүү боюнча инвестициялык-инновациялык багыт боюнча рыноктук стратегияны иштеп чыктык (3.5 - сүрөт).

сүрөт. Аймактык деңгээлде айыл чарбасын өнүктүрүүнүн инвестициялык-инновациялык багыттагы рыноктук стратегиясы

Стратегияны түзүү учурунда өлкөнүн улуттук өнүгүү стратегиясынын негизги багыттары менен бирге, тышкы чөйрөнүн шарттары жана сапаттык мүнөздөмөлөрүн аныктаган ички факторлорду да кылдат эске алуу абзел. Себеби, “жакшы түшүнгөн адам ийгиликке жетет” дегендей, ички жана тышкы жагдайларды бирдей карап, туура багытты аныктоо стратегиянын натыйжалуулугун камсыздайт.

Диссертациялык изилдөөнүн негизинде Ош облусунун экономикалык абалын өнүктүрүүдө негизги багыттардын бири болгон айыл чарба өндүрүшүн ар тараптуу карап чыгуунун негизинде аталган аймакты өнүктүрүү үчүн бирдиктүү план түзүү зарыл экендигине ынандык. Мында жер ресурстарын натыйжалуу пайдалануу, климаттык шарттарды эске алуу, агрардык секторду өнүктүрүү, инвесторлор үчүн жагымдуу чөйрө түзүү, ошондой эле инвестициялык жана инновациялык потенциалдарды жогорулатуу сыяктуу маанилүү максаттар камтылышы керек.

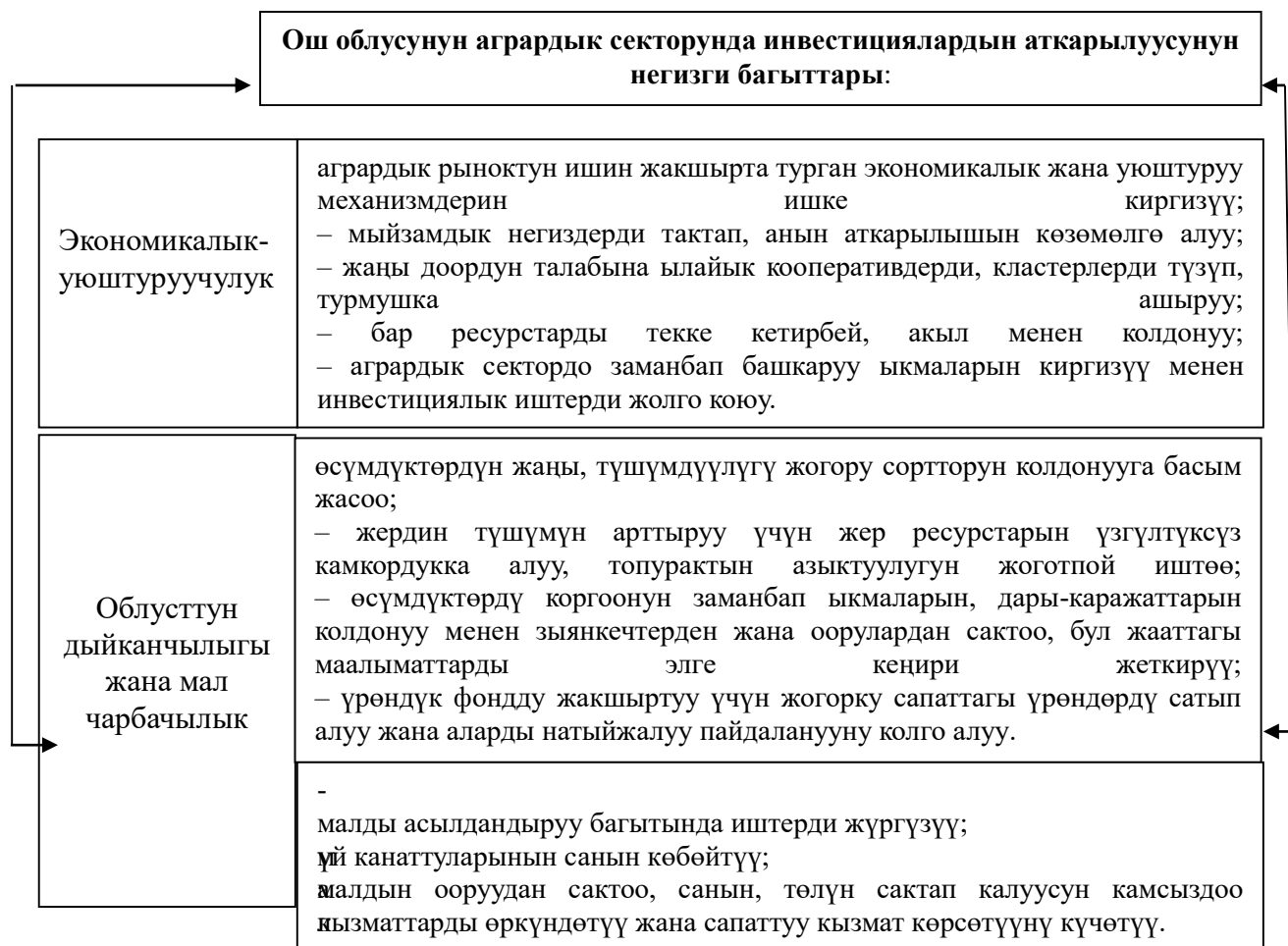
сүрөт. **Ош облусунда айыл чарба тармагында инвестициялык программаны калыптандыруу жана ишке ашыруу** Булак: автор түзгөн

Мындай стратегияны иштеп чыгып, жүзөгө ашыруу жогорудагыдай этаптарды камтыйт (3.6-сүрөт).

Диссертациялык изилдөөлөрүбүздүн негизинде Ош облусун өнүктүрүү программасы иштелип чыкты. Программада камтылган теориялык маалыматтар бир катар апробациялоодон өткөрүлдү, тастыкталды. Сунушталып жаткан “2025-2030-жылдарда Ош облусунун айыл чарбасын өнүктүрүүнүн инвестициялык программа” инновациялык

жана инвестициялык ишмердүүлүктү уюштуруу-экономикалык механизмдер менен камсыз кылууга багытталган жана аларды ишке ашырууну көздөйт.

Программанын алкагында аталган облустун айыл чарба өндүрүшүн өнүктүрүү үчүн атайын долбоор иштелип чыккан (3.7-сүрөт).

– сүрөт. Ош облусунун айыл чарба тармагында инвестициялардын аткарылуусунун негизги багыттары

Булак – автор тарабынан түзүлгөн.

Ош облусунда кабыл алынган “2025–2030-жылдарга айыл чарбасын инвестициялык өнүктүрүү программасы” – бул облустук деңгээлдеги маанилүү стратегиялык документ болуп саналат. Ал агрардык секторго тиешеси бар илимий изилдөөлөрдү, маалыматтарды, нускамаларды иретке келтирүү менен топтолгон маалыматты колдонуу аркылуу айыл чарба секторун өнүктүрүүгө жумшалуучу потенциалдын бардык спектрин

ырааттуу пайдалануунун мөөнөтүн, кимдер тарабынан аткарылаарын аныктоо.

Ошондой эле сунушталып жаткан программанын алкагында илимий технопаркты түзүү жана аны иштетүү зарыл. Аталган технопарктын илимий өнүктө каралып жатышы Ош мамлекеттик университетинин алдында түзүү максатка ылайыктуу деп эсептейбиз. Бул демилге – “темир ысыгында согулушу керек” дегендей, бүгүнкү агрардык билим менен практиканын ортосундагы көпүрө болуп бере алат. Бул паркта кесипкөй адистер облустун агрардык өндүрүшүн натыйжалуу жүргүзүүдө бул сектордо алдыңкы технологияларды кийирүү жана колдонуу, үрөндүн жаңы сортторун жана мал чарбачылыгына жаңы породаарды алуу жана өздөштүрүүгө инвестицияларды тартуу жолдору боюнча иш алып барылуусу керек.

Аталган аймакта курула турган технопарктын толук кандуу ишке киргизилиши үчүн кеминде 20 гектардан кем эмес аянт жер тилкесинин болуусу шарт. Мында илим жана техниканын акыркы жетишкендиктерин колдонуу менен комплекстүү мамиле этилип (айталы, күнөскана, логистикалык борборду, жашылча-жемиш, эт, сүттү кайра иштеткен кичи өндүрүштөр ж.б.) курулуп, айыл чарба продукцияларынын сапатын жогорулатып, иштин эффективдүүлүгүн арттырууга шарт түзөт. Мындай борбор полифункционалдуу: тамчылатып сугаруу, тоюттарды өндүрүү жана аларды даярдоо, үрөндөрдүн жаңы сорттордун жаңы түрлөрүн өздөштүрүү ж.б.

Агрардык сектордогу кластер – бул географиялык жактан бири-бири менен тыгыз байланышта КНЧга катышкан компаниялардын, о.э. аймактык айыл чарба продукциясынын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатууга биргелешип салым кошкон уюмдардын тобу.

Кластерди калыптандыруунун факторлоруна: табигый, экономикалык жана институттук факторлор; табигый-климаттык факторлор (салыштырмалуу атаандаштык артыкчылыктары бар факторлор); өндүрүш ресурстары; институттар жана экономикалык ресурстарга жетүү – агрардык

сектордо башкаруунун жаңы түзүмү, субсидиялар, кластерлерди илгерилетүү механизмдери кирет.

Агрардык кластерлерди өнүктүрүүнүн максаты катары азык-түлүк коопсуздугун жакшыртуу; агрардык сектордо тандалган жогорку кошумча наркта болгон жана кайра иштетүү үчүн терең орунго ээ продукцияны көбөйтүү болуп саналат.

Агрокластерлер продукциянын сапатын жогорулатууга, иштин натыйжалуулугун арттырууга шарт түзөт. Демек, облуста агрокластерлерди түзүү менен биринчи кезекте продукциянын сапаты көтөрүлүп, жаңы жумуш орундары пайда болот, 3.1-таблицанын маалыматы.

3.1-таблица. Кыргыз Республикасынын АӨКдо агро өнөр жай кластерлерин түзүүнүн потенциалдуу чөйрөлөрү

Ишмердүүлүк чөйрөсү	Республика үчүн маанилүүлүгү	Өнүгүү тенденциясы	Экспорттук активдүүлүгү	Кошумча камсыз кылуучу өндүрүштөрдүн өнүгүү деңгээли
Сүт	Адистешүүнүн маанилүү тармагы	Динамикалык өнүгүү, кайра иштетүүнүн көлөмүн көбөйтүү	Орточо	Жогору (комплекттүү кайра иштетүү)
Эт	Адистешүүнүн маанилүү тармагы	Өндүрүштү көбөйтүү, кайра иштетүүнүн көлөмүн азайтуу	Төмөн	Жогору эмес
Дан	Адистешүүнүн маанилүү тармагы	Дүң жыйноону кыскартуу	Төмөн	Жогору
Жашылчалар	Адистешүүнүн негизги тармагы	Өндүрүүнүн көлөмүн кыскартуу	Орточо	Орточо (сактоонун ишенимдүү системасы начар, жоготуунун үлүшү жогору)
Тамеки	Адистешүүнүн кошумча тармагы	Дүң жыйноону кыскартуу	Төмөн	Орточо

Булак: жеке изилдөөнүн негизинде түзүлгөн.

Ош облусундагы агрокластердин артыкчылыктарын белгилесек: жагымдуу экономикалык мүмкүнчүлүктөр, жаратылыштык-климаттык өзгөчөлүктөр, жакшы өнүккөн транспорттук тармак, кесипкөй айыл адистеринин, кадрлардын болушу, продукцияны кайра иштетүү жана сактоо

үчүн зарыл болгон кубаттуулуктун бар экени, өнүккөн соода түйүндөрү, ошондой эле аймак ичиндеги рынокто даяр продукцияны кеңири сатуу мүмкүнчүлүгү.

Мындан тышкары, эт жана эт азыктарын аймак аралык деңгээлде, ЕАЭБ мейкиндигиндеги өлкөлөргө, жакынкы коңшулаш мамлекеттерге, алыскы Иран, Араб өлкөлөрү, Түркия жана ошондой эле Европа сыяктуу өлкөлөрдүн рыногуна чыгууга мүмкүнчүлүгү да бар (3.8-сүрөт).

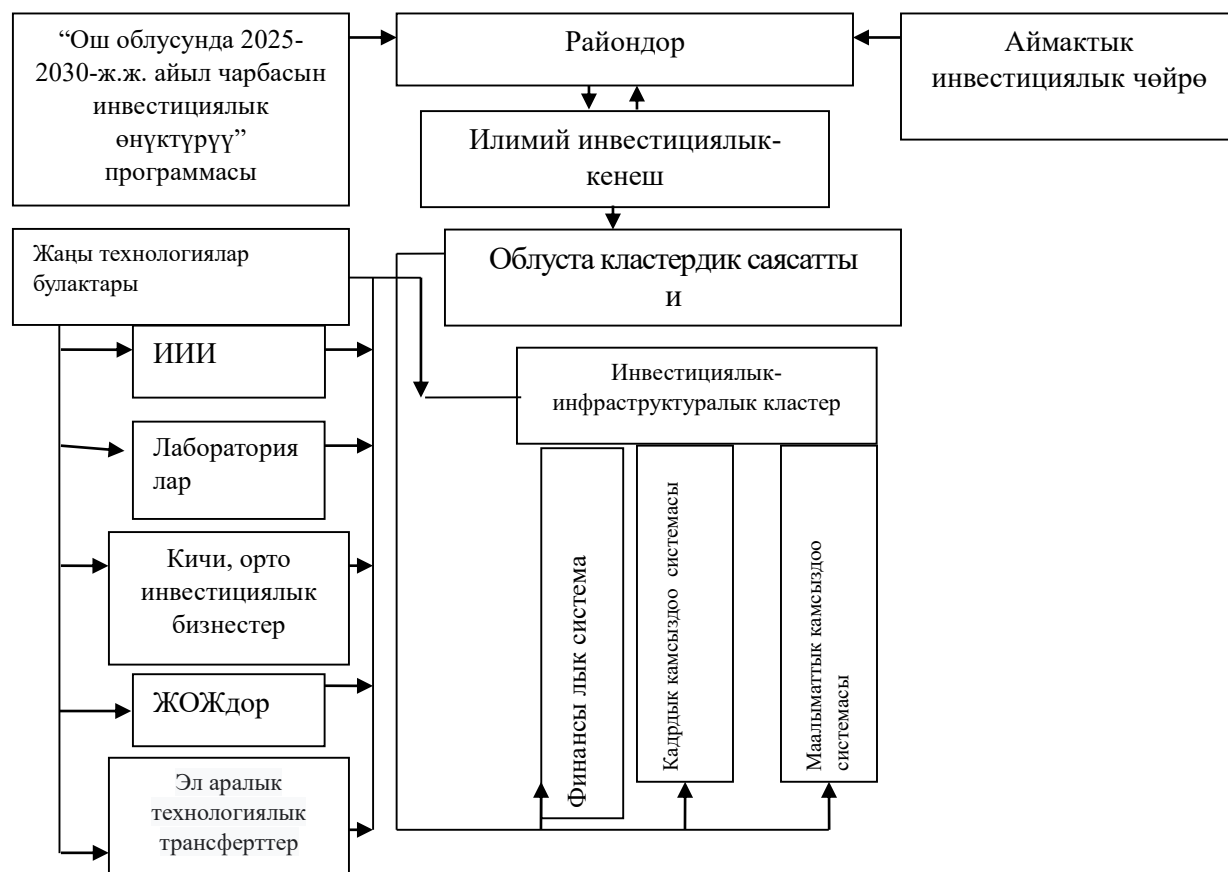
сүрөт. Ош облусунда айыл чарба продукцияларын өндүрүүдө бизнес жүргүзүү үчүн жагымдуу шарттар

Булак: автор тарабынан түзүлгөн

Айыл чарба кластеринин аталган аймакта курулушу өкмөттүк деңгээлде колдоо көрсөтүү аркылуу гана ишке ашырылмачы. Бул жаатта алардын негизги милдети – кластердеги бардык катышуучулар менен

облустук башкаруу органдарынын кызматташтык байланышын чыңдоо жана өнүктүрүү.

Изилдөөнүн негизинде облустун агрардык секторун өнүктүрүүнүн инвестициялык программасында кластердик саясатты иш жүзүнө ашыруу механизмдерин сунуштадык (3.9 - сүрөт).

– сүрөт. Ош облусунун айыл чарбасында аймактык кластердик саясаттын модели

Булак – автор тарабынан түзүлгөн

Ош облусунун агрардык тармагында аймактык агрокластерлердин ишке кириши – бул “чыкан шишти миз менен жаргандай” маанилүү кадам. Алар айыл чарбасында жаралып жаткан көйгөйлөрдү тамырынан чечүүгө көмөктөшүп, өндүрүлгөн продукциянын сапатын жакшыртуу менен бирге, атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жана өндүрүштүн натыйжалуулугун кыйла жогорулатууга жол ачат. Мындай кластердик ыкма айыл чарба

ишмердүүлүгүн жаңы деңгээлге көтөрүп, “бир жакадан баш, бир жеңден кол” чыгарууга өбөлгө түзөт.

Дүйнөлүк банк тарабынан каржыланып жаткан «Регионалдык экономикалык өнүктүрүү (айыл чарба бөлүмү)» аттуу долбоор Байкоочу кеңеш бекиткен (25-январь, 2020-ж.) Жол картасынын негизинде “жазылган пландын жол көрсөткүчү” болгон январында ишке ашырылып келет. Бул багыттагы иштерди Ош облусу жана Ош шаары боюнча мэрия, КР Айыл, суу чарба жана аймактарды өнүктүрүү министрлиги, Экономика жана финансы министрлиги, ошондой эле коомчулукту өнүктүрүү жана инвестициялоо агенттиги (АРИС) жана агробизнестин атаандаштыкка жөндөмдүүлүк борбору биргеликте жүргүзүп келе жатат. Бул кызматташтык – бир максатка багытталган аракеттердин айкалышы десек жаңылышпайбыз.

Долбоор боюнча 60 млн. АКШ долл. каралган. Каралган сумма агрардык секторду, анын ичинде эко туризмди, этнотуризмди, башкача айтканда, айыл жергесине байланыштуу турзим тармактарын өнүктүрүүгө да багытталган. Демек, каралган акча каражаты, башкача айтканда инвестициялык салым аймактын экономикасын көтөрүүгө негизделген. Бөлүнгөн сумманын кайтарылышы да инвесторлор үчүн да, инвестицияны алган айыл чарба ишкерлери үчүн да ыңгайлуу – 38 жыл, ал эми жеңилдетилген мөөнөтү – 10 жылды түзөт.

Долбоордун алкагында:

блустун агроөнөр жай комплексин өнүктүрүү;
егиондук экономикалык өнүгүүсү каралган.

Күтүлүүчү жыйынтык катары айыл чарба өндүрүүчүлөрдүн, кайра иштетүүчү ишканалардын/сатып алуучулардын тыгыз натыйжалуу байланыш тутумун түзүү жана натыйжалуу өнөктөштүк эсептелет.

Көрсөткүчтөр жана күтүлүүчү жыйынтыктар:

– долбоордун бенефициарлары тарабынан айыл чарба продукциясынын сатылуусун 10-20%га көбөйтүүсү;

- фермерлер жана айыл чарба тармагындагы өндүрүүчүлөр, жогорку баадагы рыноктор менен байланышуусу – 10 000 фермер;
- фермерлердин жакшыртылган айыл чарба технологияларын киргизүүсү – 5 000 фермер;
- 25 жемиштүү өнөктөштүк боюнча демилгенин иштөөсү;
- жаңы жумуш орундарынын түзүлүүсү – 2 000 орунга чейин;
- долбоордун бенефициарлары тарабынан айыл чарба продукциясынын сатылуусу 10-20%га көбөйүүсү;
- фермерлер жана айыл чарба тарабындагы өндүрүүчүлөр, жогорку баадагы рыноктор менен байланышуусу – 10 000 фермер;
- фермерлердин жакшыртылган айыл чарба технологияларын киргизүүсү – 5 000 фермер;
- 25 жемиштүү өнөктөштүк боюнча демилгенин иштөөсү;
- жаңы жумуш орундарынын түзүлүүсү – 2 000 орунга чейин.

таблица. Кыргыз Республикасынын Ош облусунда айыл чарба тармагына инвестицияларды тартуу жана насыялоо [93,98].

Жылы д-р	Ош облусу боюнча РДП (млн. сом)	Калкты микрокаржылоо (млн. сом)	Тике инвестициялардын агымы (миң. АКШ доллары)	Экономикага насыялар (млн. сом)
	У	X ₁	X ₂	X ₃
2013-ж				
2014-ж				
20				

1 5 - жк				
2 0 1 6 - жк				
2 0 1 7 - жк				
2 0 1 8 - жк				
2 0 1 9 - жк				
2 0 2 0 - жк				
2 0 2 1 - жк				
2 0				

2				
2				
-				
ж				
2				
0				
2				
3				
-				
ж				

Булак: КРнын Улуттук статистика комитетинин маалыматынын негизинде автор тарабынан түзүлгөн

Изилдөөлөрүбүздү инвестицияларды тартуу багытында улантып, Ош облусунун айыл чарба тармагына тартылган инвестициялар менен насыялоонун аймактын дүң региондук продуктына тийгизген таасирин көз жазымда калтырбай, экономикалык-математикалык ыкмаларды колдонуп, тереңирээк кароого бел байладык.

Көп факторлуу корреляциялык-регрессиялык анализ математика илиминде кеңири колдонулуу менен көрсөткүчтөрдүн бири-бири менен байланышын, анын багытын жана күчүн аныктап турат. Бул илимий иштин жүрүшүндө негизги факторлор тандалып, тиешелүү маалыматтар бирдиктүү таблицага чогултулду, 3.2 – таблицанын маалыматы.

1-бөлүмдөгү берилген формулага ылайык орточо абсолюттук өсүш:

$$\overline{U}_1 = \frac{8\,487,3 - 3\,856,8}{11-1} = 463,05, \text{ тогда}$$

$$\overline{U}_2 = \frac{39\,818,8 - 19\,818,9}{11-1} = 1999,99$$

$$X_{1,12} = 8\,487,3 + 1 \cdot 463,05 = 8950,35$$

$$X_{2,12} = 39\,818,8 + 1 \cdot 1999,99 = 41818,79$$

$$X_{1,13} = 8\,487,3 + 2 \cdot 463,05 = 9413,4$$

$$X_{2,13} = 39\,818,8 + 2 \cdot 1999,99 = 43818,78$$

$$X_{1,14} = 8\,487,3 + 3 \cdot 463,05 = 9876,45$$

$$X_{2,14} = 39\,818,8 + 3 \cdot 1999,99 = 45818,77$$

$$X_{1,15} = 8\,487,3 + 4 \cdot 463,05 = 10339,5$$

$$X_{2,15} = 39\,818,8 + 4 \cdot 1999,99 = 47818,76$$

$$X_{1,16} = 8\,487,3 + 5 \cdot 463,05 = 10802,55$$

$$X_{2,16} = 39\,818,8 + 5 \cdot 1999,99 = 49818,75$$

$$X_{1,17} = 8\,487,3 + 6 \cdot 463,05 = 11265,6$$

$$X_{2,17} = 39\,818,8 + 6 \cdot 1999,99 = 51818,74$$

$$X_{1,18} = 8\,487,3 + 7 \cdot 463,05 = 11728,65$$

$$X_{2,18} = 39\,818,8 + 7 \cdot 1999,99 = 53818,73$$

$$X_{1,19} = 8\,487,3 + 8 \cdot 463,05 = 12191,7$$

$$X_{2,19} = 39\,818,8 + 8 \cdot 1999,99 = 55818,72$$

$$\overline{U}_3 = \frac{9\,111,7 - 1\,905,3}{11 - 1} = 720,64$$

$$X_{3,12} = 9\,111,7 + 1 \cdot 720,64 = 9832,34$$

$$X_{3,13} = 9\,111,7 + 2 \cdot 720,64 = 10552,98$$

$$X_{3,14} = 9\,111,7 + 3 \cdot 720,64 = 11273,62$$

$$X_{3,15} = 9\,111,7 + 4 \cdot 720,64 = 11994,26$$

$$X_{3,16} = 9\,111,7 + 5 \cdot 720,64 = 12714,9$$

$$X_{3,17} = 9\,111,7 + 6 \cdot 720,64 = 13435,54$$

$$X_{3,18} = 9\,111,7 + 7 \cdot 720,64 = 14156,18$$

$$X_{3,19} = 9\,111,7 + 8 \cdot 720,64 = 14876,82$$

– таблица. **Кыргыз Республикасынын Ош облусунун айыл чарба тармагына инвестициялоо жана насыялоо факторлорунун таасири**

Факторлор	Коэффициенттери	Стандарт-тык каталар	t-статистика	P-мааниси	95% төмөнкү	95% жогорку
C	2246,842	3437,929	0,653545	0,534276	-5882,57	10376,25
X_1	1,054922	1,104972	0,954704	0,371526	-1,55792	3,667766
X_2	0,32297	0,103294	3,126707	0,016686	0,078719	0,567222
X_3	7,342979	1,080884	6,793492	0,000255	4,787094	9,898865

Булак: автордук эсептөөлөр

факторлору менен Y натыйжасынын ортосундагы байланыштын жакындыгын баалайбыз: Көптүк корреляция коэффициенти R , 3.3 – таблицанын маалыматы:

Орточо аппроксимация катасы

$$A = \frac{\sum_{i=1}^n \left| \frac{\epsilon}{\bar{Y}} \right|}{n} \cdot 100\% = \frac{0.431}{11} \cdot 100\% = 3.92\%$$

Аппроксимациялык катанын көрсөткүчү эсептик жана фактылык маалыматтардын бири-бирине дал келгенин айгинелеп турат – орточо айырма болгону 3,91%дан ашуун түзгөн.

Талдоодо колдонулган белгилердин ортосундагы байланыштын канчалык деңгээлде чың экендиги алардын ортосундагы өз ара байланыштын деңгээлине жараша. Детерминация коэффициентинин жогорку деңгээлде – $R^2 = 0,98$ болушу да мунун далили.

Сунушталган регрессиялык моделде тандалып алынган өзгөрмөлөр статистикалык жактан маанилүү болуп, моделдин ишенимдүүлүгүн арттырат. $R^2 = 0,98$ деңгээлинде калуусу жана F-критерийдин күтүлгөн чектен жогору болушу да моделдин ишенимдүү экенин көрсөтөт.

Жыйынтыктап айтканда, жүргүзүлгөн талдоонун негизинде алынган бул модель агрардык секторду изилдөөлөрдө жана инвестициялык чечимдерди кабыл алууда ишенимдүү курал катары колдонулууга толук жарактуу деп айтууга негиз бар. Башкача айтканда, изилдөөнүн жыйынтыгы куру сөз эмес, терең изилдөөгө таянып алынган ишенимдүү жыйынтык экенин көрсөтөт.

Эконометрикалык моделдин таблицалык формасын сызыктуу түрдө көрсөтөбүз.

Эсептөөлөрдүн натыйжасында көптүк регрессия теңдемеси алынды:

$$Y = 2246,842 + 1,0549 \cdot X_1 + 0,323 \cdot X_2 + 7,343 \cdot X_3$$

Аталган теңдеменин чечмөөлөсү төмөнкүдөй:

- айыл чарбачыларга микронасыя берүү – 1 млн. сомго көбөйгөн. Ош облусунда РДПнын орточо көлөмү 1,055 млн. сомго өскөн;
- аймактагы айыл чарба секторун өнүктүрүүгө багытталган тике инвестициялардын агымын 1 миң АКШ долларына өскөн. Ош облусундагы РДПнын орточо 0,323 миң АКШ долларына өсүшүнө алып келет;
- экономикага насыяларды 1 млн. сомго көбөйтүү Ош облусу боюнча РДПнын орточо 7,343 млн. сомго көбөйүшүнө алып келет.

$\beta_3=0.734$ максималдык коэффициенти боюнча Ош облусу боюнча РДПнын жыйынтыгына экономикага насыялар фактору көбүрөөк таасир этет деген тыянак чыгарабыз.

t=12ден t=18ге чейинки убакыт боюнча Ош облусу үчүн РДПнын абалынын чекиттик божомолдорун эсептейбиз. Бул үчүн факторлордун болжолдук маанилерин регрессиялык теңдемеге коёбуз.

$$Y = 2246.842 + 1.0549 \cdot X_1 + 0.323 \cdot X_2 + 7.343 \cdot X_3$$

$$Y_{\text{болж}}(12) = 2246.842 + 1.0549 \cdot 8950,35 + 0.323 \cdot 41818,79 + 7.343 \cdot 9832,34 = 97394,91$$

$$Y_{\text{болж}}(13) = 2246.842 + 1.0549 \cdot 9413,4 + 0.323 \cdot 43818,78 + 7.343 \cdot 10552,98 = 103821$$

$$Y_{\text{болж}}(14) = 2246.842 + 1.0549 \cdot 9876,45 + 0.323 \cdot 45818,77 + 7.343 \cdot 11273,62 = 110247,2$$

$$Y_{\text{болж}}(15) = 2246.842 + 1.0549 \cdot 10339,5 + 0.323 \cdot 47818,76 + 7.343 \cdot 11994,26 = 116673,3$$

$$Y_{\text{болж}}(16) = 2246.842 + 1.0549 \cdot 10802,55 + 0.323 \cdot 49818,75 + 7.343 \cdot 12714,9 = 123099,4$$

$$Y_{\text{болж}}(17) = 2246.842 + 1.0549 \cdot 11265,6 + 0.323 \cdot 51818,74 + 7.343 \cdot 13435,54 = 129525,5$$

$$Y_{\text{болж}}(18) = 2246.842 + 1.0549 \cdot 11728,65 + 0.323 \cdot 53818,73 + 7.343 \cdot 14156,18 = 135951,7$$

Интервалдык болжолду алуу үчүн регрессия сызыгынан четтөө чондугун (U) колдонуп ишеним интервалдарын эсептейбиз:

$$U(l) = S_y \cdot t_\alpha \cdot \sqrt{V_{\text{прогн.}}} = S_y \cdot t_\alpha \cdot \sqrt{X_{\text{прогн.}}^T \cdot (X^T \cdot X)^{-1} \cdot X_{\text{прогн.}}}$$

Excel программасында орнотулган математикалык функцияларды колдонуу менен матрицалар менен болгон кыймылдарды аткарабыз.

$$X_{\text{прогн.,12}}^T \cdot (X^T \cdot X)^{-1} \cdot X_{\text{прогн.,12}} = 0,82$$

$$X_{\text{прогн.,16}}^T \cdot (X^T \cdot X)^{-1} \cdot X_{\text{прогн.,16}} = 0,71$$

$$X_{\text{прогн.,13}}^T \cdot (X^T \cdot X)^{-1} \cdot X_{\text{прогн.,13}} = 0,73$$

$$X_{\text{прогн.,17}}^T \cdot (X^T \cdot X)^{-1} \cdot X_{\text{прогн.,17}} = 0,28$$

$$X_{\text{прогн.,14}}^T \cdot (X^T \cdot X)^{-1} \cdot X_{\text{прогн.,14}} = 0,15$$

$$X_{\text{прогн.,18}}^T \cdot (X^T \cdot X)^{-1} \cdot X_{\text{прогн.,18}} = 0,55$$

$$X_{\text{прогн.,15}}^T \cdot (X^T \cdot X)^{-1} \cdot X_{\text{прогн.,15}} = 0,6$$

Булак: автордук эсептөөлөр

Эсептик маанилердин фактылык маанилерден орточо квадраттык айырмасы:

$$S = \sqrt{S^2} = \sqrt{11695777.1513} = 3419.909$$

α Стьюдент коэффициентин $m = 10 - 3 - 1 = 6$ эркиндиктин даражасы жана α

3.3-таблица – Орточо абсолюттук өсүш

$$U(12) = 3419,909 \cdot 2,45 \cdot 0,9^{1/2} = 7587,305$$

$$U(16) = 3419,909 \cdot 2,45 \cdot 0,84^{1/2} = 7060,083$$

$$U(13) = 3419,909 \cdot 2,45 \cdot 0,85^{1/2} = 7158,83$$

$$U(17) = 3419,909 \cdot 2,45 \cdot 0,52^{1/2} = 4433,632$$

$$U(14) = 3419,909 \cdot 2,45 \cdot 0,38^{1/2} = 3245,086$$

$$U(18) = 3419,909 \cdot 2,45 \cdot 0,74^{1/2} = 6213,867$$

$$U(15) = 3419,909 * 2,45 * 0,77^{1/2} = 6490,173$$

$$Y_{\text{болж}}(12) \pm U(12) = 97394,91 \pm 7587,305$$

$$Y_{\text{болж}}(16) \pm U(16) = 123099,4 \pm 7060,083$$

$$Y_{\text{болж}}(13) \pm U(13) = 103821 \pm 7158,83$$

$$Y_{\text{болж}}(17) \pm U(17) = 129525,5 \pm 4433,632$$

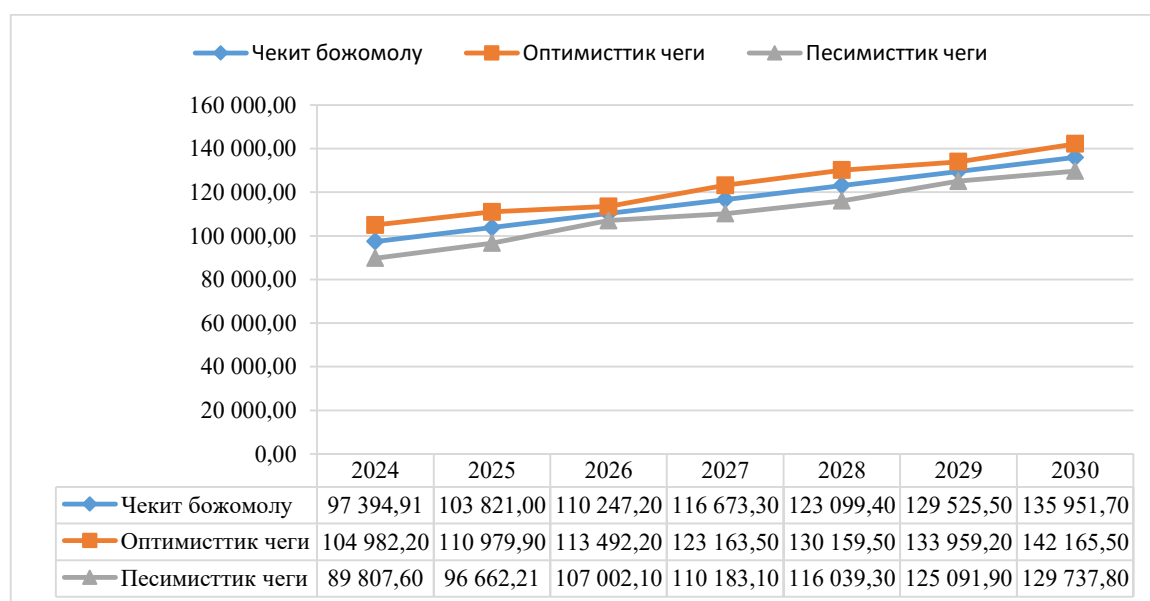
$$Y_{\text{болж}}(14) \pm U(14) = 110247,2 \pm 3245,086$$

$$Y_{\text{болж}}(18) \pm U(18) = 135951,7 \pm 6213,867$$

$$Y_{\text{болж}}(15) \pm U(15) = 116673,3 \pm 6490,173$$

Булак: автордук эсептөөлөр

Эсептөөнүн жыйынтыгын график түрүндө беребиз (3.10 - сүрөт).

сүрөт. Ош облусунун РДПнын 2030-жылга чейинки болжолу

Булак: автордук эсептөөлөр

Ош облусунун агрардык секторун өнүктүрүү үчүн бюджеттик каражаттарды жана чет өлкөлүк инвестицияларды кеңири колдонуу керек. Келечекте агрардык илимди өнүктүрүү жана кадрларды кайра даярдоо боюнча мамлекеттик жана жергиликтүү деңгээлдерде реалдуу мүнөзгө ээ программаларды кабыл алуу зарыл.

Изилдөөнүн жүрүшүндө алынган маалыматтардын негизинде Ош облусунун агрардык секторунда инвестициялык жагымдуулукту арттыруу максатында төмөнкү негизги багыттарды белгилөө максатка ылайык деп эсептейбиз:

- айыл чарба ишкерлери үчүн жеңилдетилген пайыздагы насыяларды берүүдө инвестицияларды тартуу, айыл чарба продукциясынын сапатын жана агрардык өсүмдүктөрдүн түшүмдүүлүгүн жогорулатуу;
- күйүүчү май жана жер семирткичтердин наркын төмөндөтүү, фермерлерге жеңил шарт түзүү;
- заманга жараша агрардык илимди өнүктүрүү үчүн агрардык секторду технологиялык жаңылоо, инновацияларды киргизүү, илимий-изилдөө иштерин күчөтүү, аларды практикага багыттоо, жаш окумуштууларды кызыктырып, агрардык илимге тартууну жолго салуу;
- агрономдон инженерге чейин – кадрсыз иш чечилбейт демилгеси алдында агрардык билимге ээ болгон мыкты адистерди даярдоо системасын өркүндөтүү;
- көк шиберден баштап инфраструктурага чейин – облустун агрардык инфраструктурасын жакшыртып, материалдык жана ресурс менен камсыздоону колго алуу.

Бул багыттар ишке ашырылса, “жер иштеткен жигит – жерге сүйөнбөйт” дегендей, агрардык тармак да бутуна туруп, облус экономикасынын локомотивине айланышы толук мүмкүн.

Айыл чарбасын инвестициялоо жаатындагы аймактык мамлекеттик саясатты өркүндөтүү

Айыл чарбасындагы инвестициялык багытты мамлекеттик деңгээлде жөнгө салуу маселеси учурдагы күн тартибинен түшпөй, илимий чөйрөдө кеңири талкууланып келе жатат. Бул темага байланыштуу ар кыл деңгээлдеги жана багыттагы, ар түрдүү салмактагы жеке жана жамааттык изилдөөлөр буга чейин да жүргүзүлүп келген, азыр да уланууда. Башкача айтканда, “бир билек күч болсо, көп билек – кубат” дегендей, бул маселени терең түшүнүп, чечүү жолдорун издеп жаткандардын саны аз эмес.

Мамлекет – өлкөдөгү экономикалык туруктуулуктун кепилдиги. Андыктан

кайсы гана тармак болбосун, аны өнүктүрүүдө мамлекет, өкмөт ал жакка инвестиция тартуу маселесине кайрылууга тийиш. Бирок, көп учурда инвестициялардан алынган жыйынтык күтүлгөндөн алда канча аз болуп чыгат. Ошондуктан, мамлекеттик инвестициянын натыйжалуулугун жакшыртуу маселесине өзгөчө көңүл буруу абдан зарыл.

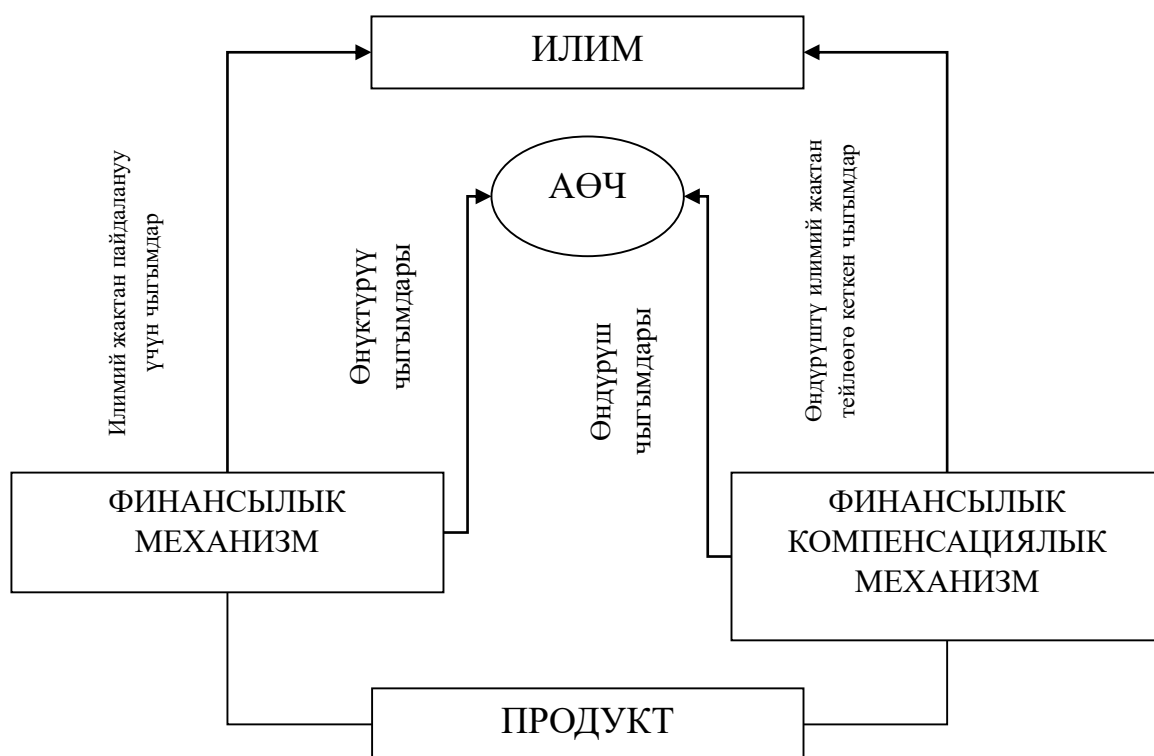
Инвестиция тартуу экономикалык өнүгүүсү кыйла төмөн мамлекеттерге мүнөздүү көрүнүш катары эсептелгени менен бул процесс дүйнөлүк экономикада кеңири орун алган көрүнүштөрдүн бири. Ал ар түрдүү ички жана тышкы факторлорго негизделет.

КР Министрлер кабинети өлкө ичинде, айрыкча аймактарда стратегиялык инвесторлор менен тыгыз кызматташуу аркылуу инвестициялык процесстин натыйжалуулугун жогорулатууга умтулат. Ошондуктан, Ош облусуна келген чет элдик жана ички мамлекеттик инвестициялардын көлөмү — бул аймактагы бийлик органдарынын ишинин эффективдүүлүгүнүн маанилүү көрсөткүчү болуп саналат.

Ош облусунун агроөнөр жай жаатындагы (АӨЖ) инвестициялык ишмердүүлүгүн мамлекеттик деңгээлде жөнгө салууда негизги таяныч механизми катары облустук жетекчилик тарабынан демилгеленген, инвестициялык долбоорлорду жүзөгө ашырган чарбалык субъекттерге банк аркылуу алынган насыялардын пайыздык төлөмдөрүнүн бир бөлүгүн мамлекеттик бюджеттин эсебинен жабуу практикасы каралат. Мындай колдоо чаралары кээде бир жолку эмес, үзгүлтүксүз, туруктуу мүнөздө жүргүзүлсө, дыйкан менен фермердин деми кайтпай, “желден карыш жылгандар” сыяктуу, ишти алдыга сүрөй турган шарттар түзүлөт.

Ош облусунун айыл чарбасына мамлекеттик инвестициялардын абалын талдоо аркылуу инвестициялык ишмердүүлүк боюнча жаңы багыттарды аныктоо зарыл. Бул жагдайдан улам, мамлекет тарабынан инвестициялык саясатты жаңыча нукта, заман талабына ылайык ырааттуу өнүктүрүү учур талабы болуп калды. Биздин оюбузча, төмөнкүдөй багыттар боюнча иш алып баруу өзгөчө мааниге ээ:

- айыл жергесиндеги өндүрүштөрдү бутуна тургузуп, туруктуу өнүгүү жолуна салуу, аларга “шам бербей, чырак карматкан” мамиле кылуу;
- айыл чарба өндүрүшү тармагын унаа тармагын, инфраструктураларды жакшыртуу максатында заманбап техника менен технологияларды киргизүү, жаңылоо иштерин колго алуу – “музду эриткен жаздай” өзгөрүүлөргө жол ачат;
- айыл чарба ишкерлеринин ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугун арттыруу максатында өнөр жай комплекстерин өздөштүрүү, мүмкүнчүлүгүн кеңейтүү, колдоо көрсөтүү. Бул – бул иште “булактын көзүн тазалап, арыгын кеңейтүү” дегенге барабар;
- ресурстарды үнөмдөөчү, экологияга зыяны жок, кыртыш үчүн коопсуз технологияларды өндүрүшкө киргизүүгө көмөктөшүү – бул “жерди аруулап, элди байыткан” иш болорун эске салат;
- чет элдик инвестицияларды тартуу менен бирге, аларга шарт түзүп, камсыздандыруу механизмдерин иштеп чыгуу – “сырттан келген каражатты бакубатчылыктын булагына айлантуу” аракети;
- эл аралык жана улуттук каржы уюмдары менен үзгүлтүксүз байланыш түзүү, аграрийлер ортосунда туруктуу кызматташуу, инвестицияларды тартуунун ийкем жолдорун иштеп чыгып, ишке ашыруу – бул жалпы тармакты “ийри отуруп, түз кеңешкен” бирдиктүү система катары өнүктүрүүгө багытталат.

– сүрөт. Илим менен айыл чарба продукцияларынын өндүрүшүнүн интеграциясынын концептуалдык схемасы

Булак: автор тарабынан иштелип чыкты

Аймактын айыл чарбасында илимий-техникалык прогресс айыл чарба өндүрүүчүлөрү менен тыгыз байланышта болгон базалык чарбалардын негизинде иш жүзүнө ашырылышы мүмкүн, ал аркылуу илимий мекемелердин прикладдык тематикалык багытын аныктоого, алдыңкы тажрыйбаны өздөштүрүүгө, акыркы жетишкендиктерди өндүрүшкө кийирүүгө, илимдин жана техниканын, о.э. илимий иштеп чыгуулардын өндүрүштүк текшерүүсүнө жогорудагыдай комплекстүү көзөмөл жүргүзүүгө болот (3.11 - сүрөт).

Заманбап коомдо технологиялык жетишкендиктерди агрардык тармакка жайылтуу – оңой менен бүтө турган иш эмес. Аны өндүрүшкө колдонуу үчүн ири көлөмдөгү каражат менен кошо кошумча эмгек талап кылынат. Бул жолдо "болочокту болжобой ишке киришкендей" кээ бир күтүлбөгөн чыгымдар да чыгып кетиши мүмкүн. Айрыкча, рационализатордук сунуштарды ишке ашырууда ар кандай алдын ала каралбаган жагдайлар келип чыгат. Эгерде илимий-өндүрүштүк

системалардан күткөн түшүмдүүлүктүн же малдын продуктуулугунун жыйынтыгы күтүлгөндөй болбой калса, "эмгекке зая кетип", натыйжада ири чыгымдарга учурап калышы толук ыктымал. Ошондуктан, илим менен өндүрүштүн айкалышы "жылан сойлогон жол менен баскандай" этияттыкты, так эсепти жана терең даярдыкты талап кылат.

Инвестициялык-инновациялык жактан өнүктүрүү субъекттердин ортосундагы каржылык-экономикалык мамилелер коммерциялык келишимдик негизде же жумуштардын жана кызмат көрсөтүүлөрдүн айрым түрлөрүн аткаруу үчүн эмгек келишиминин негизинде түзүлүшү керек.

Өлкөнүн айыл чарба тармагы ийгиликтүү өнүгүшү үчүн, "аяк-башты тең кароо" керек. Бул багытта эң биринчи кадамдардын бири — потенциалдуу инвесторлордун чөнтөгүнө карап, алардын каржылык мүмкүнчүлүктөрүн эске алуу. Ушуга жараша, тармакты өркүндөтүү үчүн ылайыктуу, максаттуу стратегияны тандап алуу абдан маанилүү. Антпесе, "куру кыял менен иш жүрбөйт" — ишенимдүү өнүгүү үчүн туруктуу жана так багыт керек» [22].

Айыл чарбасынын рыногу боюнча дүйнөлүк рейтингде алдынкы орундарды ээлеген мамлекеттердин илимий изилдөөлөр менен айкалыштырган ыкмаларын карап, биздин мамлекетке туура келген шарттарын колдонуу менен тажрыйба алсак болот.

Дүйнө жузундогу алдыңкы төрт азык-түлүк өндүрүүчүлөр – Кытай, АКШ, Индия жана Бразилия – калктын көптүгүнүн, эбегейсиз аймактардын жана өсүмдүк өстүрүүгө ыңгайлуу климаттын артыкчылыктарын бөлүшөт. Бирок, бул өлкөлөрдүн ар биринин экономикасы үчүн азык-түлүк өндүрүшүнүн канчалык маанилүү экендигинде олуттуу айырмачылыктар бар.

Мисалы, Израиль мамлекети айыл чарба рыногуна илимий-изилдөө жана өнүктүрүү иштерине (ИИӨИ) инвестиция тартуунун жогорку деңгээли менен өзгөчөлөнүп турат.

Израиль айыл чарба технологиясынын көптөгөн аспектилери боюнча, өзгөчө кургакчылыкта дыйканчылык менен байланышкан дүйнөлүк лидер

мамлекеттердин катарында. Израилде айыл чарбасы табигый ресурстарга эмес, өлкөнүн технологиялык прогрессине жана инновациясына негизделип курулган чөйрөгө таянат. 2019-жылдан 2023-жылга чейинки мезгилде өлкөнүн ички илимий-изилдөө жана өнүктүрүү жаатындагы чыгашалары 8,8%га өсүп, 2019-2023-жылдар аралыгында дээрлик 0,5% көрсөткүчкө жогорулап, 4,5%дан 4,9%га чейин жогорулаган. Бул көрсөткүч Израилдин илимий инновацияларга чоң маани берип жаткандыгын айгинелейт. Ошентип, Израилдин айыл чарбасы алдыңкы технологиялык инновацияларга инвестициянын жогорку деңгээлинен чоң пайда көрөт. Израил өкмөтү ошондой эле бир катар алдыңкы технологияларга, анын ичинде өзгөчө айыл чарбага, агып кетүүнүн алдын алуу технологияларына жана тамчылатып сугарууга инвестициялоо боюнча багыттуу иш алып барууда.

Израилдин айыл чарба рыногунун көлөмүнө саресеп сала турган болсок, 2024-жылы 6,92 миллиард АКШ долларына бааланган жана 2029-жылга карата 8,69 миллиард долларга жетет, болжолдонгон мезгилде (2024-2029) орточо өсүү темпи 4,65% түзөт.

Инновациядагы технологиялык прогресстин жогорулашы, илимий-изилдөө иштерине инвестициянын жогорку деңгээли жана суу ресурстарынын потенциалдуу кеңейиши рыноктун өсүшүнүн үч негизги кыймылдаткычы болуп саналат. Республикада мөмө-жемиштердин отуздан ашуун түрлөрү өстүрүлөт. Израил илдеттерге жана аба ырайынын шарттарына туруктуу үрөндөрдү жана өсүмдүктөрдү өндүргөндүктөн, өлкөнүн керектөө үчүн түшүмүнүн 95% өндүрөт. Өкмөт айыл чарба продукцияларына керектөөчүлөрдүн өсүп жаткан суроо-талаптарын канааттандырууда агрардык секторго чон суммада инвестициялоону план кылууда [156].

Изилденген Ош облусунун айыл чарба субъекттеринин инвестициялык камсыздалуусу сандык жана сапаттык жактан караганда жакшы деңгээлге чыга элек. Бул жагдайга бир нече себептер таасир этет.

Биринчиден, аймакта негизги басым дыйкан (фермердик) чарбаларга тийиш болсо, ири чарбалардын – кооперативдик жана коллективдик формалардын саны өтө аз. Экинчиден, бул уюмдардын өз алдынча кызыгуусунун төмөндүгү, ошондой эле мамлекеттик жана жергиликтүү бийлик органдарынын бул багытта жетиштүү аракет көрбөй жатышы да көйгөйлөрдү күчөтүүдө.

Инвестиция жараянын активдештирүү аркылуу, тиешелүү болуусуна карата Ош облусунун агрардык сектору КРнын субъекттеринин арасында инвестициялык потенциалы жана тобокелдиктери боюнча позицияларын жакшыртат, 3.4 – таблицанын маалыматы.

Бул айтылган факторлор аркылуу агрардык сектордун инвестициялык потенциалын түзүү шарттары катары төмөнкүлөрдү атап өтсөк болот:

- ар бир факторду иш жүзүнө ашыруу механизмдин колдоо;
- факторлорду иш жүзүнө ашырууда акыркы өндүрүштүк-экономикалык жана каржылык жыйынтыктарын баалоонун методологиясы;
- инновация боюнча долбоорлорду иш жүзүнө ашырууда инвестициялык сыйлыктарды бөлүштүрүү методу.

– таблица. **Ош облусундагы айыл чарбасына инвестициялык саясатка таасир этүүчү негизги факторлор** [22].

Айыл чарбасындагы инвестициялык саясатка таасир этүүчү факторлор

иясы

уусу, ишмердүүлүктүн көлөмү, модернизация кылуу жана өндүрүштүк багыттар)

Булак: автор тарабынан иштелип чыкты

Аймактын инвестициялык саясатын иш жүзүнө ашырууну талдоо аркылуу заманбап илимий теориялык-методологиялык жана практикалык негизде өнүктүрүүнүн жаңы баскычын колдонуу зарылчылыгын көрсөттү. Ал үчүн аймактын айыл чарбасындагы инвестициялык жараяндардын катышуучуларынын системалаштырылган ишмердүүлүктөрүн башкаруу иш-аракеттеринин илимий жактан негизге ээ системасы менен алмаштырылуусу зарыл. Биздин пикирибизге ылайык, аймактын агрардык секторундагы инвестициялык саясатты калыптандырууда тутумдаштырылган иш-аракеттер, б.а. стратегиялар, саясат жана тактика өз ара байланышкан бөлүктү камтып кетиши зарыл (3.12 - сүрөт). Бул сунуш кылынган иш-аракеттер тиешелүү ишмердүүлүк чөйрөлөрүн жана аларды ишке ашыруу баскычтарын жөнгө салган укуктук негиздерди иштеп чыгууну жөндөйт.

– сүрөт. **Ош облусунун айыл чарбасында инвестициялык саясатты өркүндөтүү иш-чараларынын курамы жана этаптары**

Булак: автор тарабынан иштелип чыкты

Ош облусунун агрардык секторунда инвестициялык саясатты жүргүзүүдө төмөнкү өз ара байланышкан түзүмдөргө көңүл бурабыз:

- инвестициялык саясаттын ишенимдүү ишке ашырылышын камсыздоодо мамлекеттик тийиштүү уюмдардын мааниси чоң;
- уюштуруу иш чаралары максат багыттуу жүргүзүлүүгө тийиш;
- облустагы инфраструктура инвестициялык агымды багыттоочу негизги критерийлердин бири;
- ресурстук, экономикалык факторлор инвестициянын сарпталышын жөнгө салуудагы көрсөткүч;
- илимий жана ыкмалык колдоолор инвестициялардын натыйжалуу колдонулушунун кепилдиги;
- техникалык жана технологиялык жабдуулар иштин натыйжалуулугун арттырат;

- укуктук ченемдер жана имидж менеджменти инвестициялык агымдын коопсуздугун камсыздайт;
- интеграциялык механизмдер ымалашуу процессин жөндөйт;
- стимулдаштыруу системалары инвестициянын туура бөлүштүрүлүшүнүн шарты;
- көзөмөл жана мониторинг жүргүзүү.

Бул түзүмдөр бири-бири менен тыгыз байланышта болуп, инвестициялык саясаттын натыйжалуулугун камсыз кылат (3.13 - сүрөт).

Ош облусунун айыл чарбасынын инвестициялык саясатын калыптандыруунун эң маанилүү түзүмдөрүнүн бөлүктөрүн кеңири карап чыга турган болсок, институционалдык негиздердеги өз ара байланышта болгон инвестиция боюнча ишмердүүлүктүн субъекттеринин жана объекттеринин сандык жана сапаттык курамын көрсөтөт.

– сүрөт. **Ош облусунун агрардык секторунда инвестициялык саясаттын түзүмү**

Булак: автор тарабынан иштелип чыкты

Эгерде мамлекеттик жана аймактык деңгээлдеги мамлекеттик бийлик органдары төмөнкү багыттарды иш жүзүнө ашырышса аймактын айыл

чарбасына инвестирлөөнү мамлекеттик жөнгө салуунун натыйжалуулугу жогорулайт:

- мамлекеттик, аймактык жана жергиликтүү деңгээлдеги насыялык мекемелердин өз ара аракеттенүүсүн так координациялоо;
- аймактын айыл чарба багытындагы каржылык-насыялык мамилелерге мониторинг жүргүзүү;
- насыялык мекемелердин каржылык коопсуздугуна, о.э. айыл чарба өндүрүшчүлөрүнүн экономикалык кызыкчылыктарын жана мүлкүн коргоого (мүлктүн өлчөмүнө, о.э. анын формасына карабастан) туруктуу көзөмөл жүргүзүү;
- агрардык өндүрүүчүлөр менен каржы-кредиттик уюмдардын ортосундагы каржылык мамилелерди ыкмалык жана талдоону камсыздоону иш жүзүнө ашырат.

Ошондой эле биз инвестициялык ресурстарды атаандаштык деп аталган бөлүштүрүүнү жүргүзүү зарыл деп эсептейбиз, бул башка нерселер менен катар алынган инвестициялык ресурстарды пайдалануунун натыйжалуулугун билдирет.

Айыл чарбасында жана агроөнөр жай чөйрөсүндө инвестициялык процессти мамлекеттик жөнгө салууну жакшыртуунун маанилүү багыты болуп аймактык бийлик органдарынын деңгээлинде чечимдерди кабыл алууну өркүндөтүү саналат.

Агрардык субъекттерде өздөрүнүн аманаттарынын өсүшүн стимулдаштырган мындай амортизациялоо механизм түзүү талап кылынат. Мындай чараларсыз аймакта жана тармакта натыйжалуу инвестициялык саясат жөнүндө сөз кылуу мүмкүн эмес деп эсептейбиз.

Жогоруда айтылгандарга карата агрардык секторго инвестиция жүргүзүүнүн каржылык-насыялык механизмдерин модернизациялоо аркылуу байланышкан региондун АӨЧда инвестицияларды башкаруу тутумун реформалоодо жаңы багыттар пайда болууда. Жергиликтүү башкаруу органдарында аймактык бюджеттин жардамынын негизинде

пайыздык чендерди манипуляциялоо аркылуу аймактык каржылык-насыялык рыноктун субъекттерине таасир этүүгө болот. Аймактык бийлик органдары ишкерлердин кызыкчылыктарын эске албай, мамлекеттик бюджеттен агрардык рыноктун катышуучулары арасында каражаттарды адилеттүү бөлүштүрүшү шарт. Ошондуктан, агрардык рынокту керектүү каржылык ресурстар менен камсыздап, узак мөөнөттүү жана төмөн пайыздык насыяларды сунуштаган институттар менен аймактагы финансылык мекемелердин адистешүүсүнө өзгөчө көңүл буруу зарыл.

Биздин көз карашыбыз боюнча, сунушталган иш-чаралар аймактар жана субъектилер арасында инвестициялык потенциалдын өсүшүнө алып келет. Бул жараяндарда мамлекеттин ролу инвестициялык ресурстардын рынокторундагы ишмердүүлүктү жөнгө салуучу мыйзамдарды түзүү жана ишке ашыруу болуп эсептелинет.

Мындай инвестициялык рыноктун түзүлүшү жана толук кандуу иштөөсү инвестициянын натыйжалуулугунун өсүшүн токтотуп турган мамлекет тарабынан инвестициялык ресурстарды кайтарылгыс (акысыз) камсыз кылуунун болгон ырайымсыз системасын түзүүгө мүмкүндүк берет деп ишенебиз, пайдалануу, инвестициянын натыйжалуулугун жогорулатуу системасы, мында инструменттердин бири инвестициялык ресурстарды берүү үчүн кайтаруу жана төлөө болуп саналат. Берилген ресурсту пайдалануунун натыйжалуулугу канчалык жогору болсо, анын баасы ошончолук төмөн болот.

Мамлекеттик бийлик органдары, анын ичинде жергиликтүү бийликтер ар түрдүү чарбалык субъекттерге бирдей мамиле кылышы керек дегенди эл арасынан көп угууга болот. Бул инвестицияны башкаруунун ролун жана инвестициялык процессти дискредитациялаган эң чоң жаңылыштык деп эсептейбиз. Облустук бийликтердин негизги максаты ар кимге эмес, атайын тандалган субъекттерге көмөктөшүү зарыл десек болот.

Мына ошентип, айыл чарба ишмердүүлүгүнө мамлекеттин таасиринин механизмдин өркүндөтүүнүн векторлору абдан ар түрдүү,

алардын багыттарын туура жана өз убагында аныктоо негизинен айыл чарба ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугун жана атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жогорулатууга, демек, агрардык секторду инвестициялоодо облустун мамлекеттик саясатын өркүндөтүүдөн көз каранды.

3-бап боюнча корутунду

Агрардык секторду жана айыл аймактарын стратегиялык жактан инвестициялык жана инновациялык өнүктүрүү үчүн мамлекет тарабынан активдүү колдоо көрсөтүү жана натыйжалуу жөнгө салуу зарыл болуп саналат. Аталган тармактагы инвестициялык ишмердүүлүктү жогорулатууда негизги артыкчылык катары илимий мекемелердин ишинин натыйжалуулугун жогорулатуу, илимий изилдөөлөрдүн сапатын чыңдоо жана агрардык илимдеги артыкчылык берген багыттарды көбөйтүү каралат. Ошондой эле өндүрүштү өсүүгө түрткү берген инновацияларды колдонуу ылдам. Ош облусунун агрардык инвестицияларды биринчи кезекте айыл чарба комплексин жаңылоо жана модернизациялоого, продукцияны кайра иштетүү жана сактоо үчүн жаңы фабрикаларды курууга, айыл жерин өнүктүрүүгө жана социалдык шарттарды жакшыртууга жумшоого пландалууда.

2025-2030-жж. Ош облусунун айыл чарбасын өнүктүрүүнүн инвестициялык программасы» инвестицияга жана инвестициялык ишмердүүлүккө, уюштуруучулук жана экономикалык өңүттө ишмердүүлүгүнө артыкчылык берүүдө маанилүү роль ойнойт. Аталган облустун агрардык секторуна тиешелүү бардык илимий изилдөө иштеп чыгуулардын комплексин, о.э. аларды иш жүзүнө ашыруу иш чараларын камтыйт, ресурстардын булактары, аткаруучулар жана мөөнөттөр менен байланыштырылат. Бул программанын алкагында ОшМУнун базасында илимий инвестициялык-инновациялык технопаркын; инновациялык-инвестициялык негизде болгон

агрардык товар өндүрүүчүлөрүнүн ассоциациясын түзүү, агрардык сектордо аймактык кластердик саясаттын модели сунушталат.

Аймактын айыл чарбасына чет элдик түз инвестицияларды тартуу жана насыялоо аркылуу региондук дүң продуктунун көлөмүн жогорулатуу үчүн көп фактордук корреляциялык-регрессиялык талдоону колдонуу аркылуу Ош облусунун РДПнын 2030-жылга чейинки божомолу жасалып, калкка микронасыя берүүнүн көлөмү 1 млн. сомго көбөйүүсү Ош облусунда РДПнын орточо 1,055 млн. сомго өсүүсүнө, ал эми тике инвестициялардын агымынын 1 млн. АКШ долларына өсүүсү Ош облусунун РДПнын орточо млн. АКШ долларга өсүүсүнө; экономикага насыяларды 1 млн. сомго көбөйтүү Ош облусу боюнча РДПнын орточо 7,343 млн. сомго көбөйүшүнө алып келет.

Ош облусунун айыл чарбасына инвестицияларды тартуу менен аймактын экономикалык көйгөйлөрүндөгү дээрлик бардык маселелерди чечүүгө болот. Ошону үчүн инфраструктураны жакшыртуу үчүн аймактарда кластер түзүп, Ош облусунда ийгиликтерге жеткен инвестициясын туура уюштуруу жана колдонуу өтө маанилүү, уюштуруу жана иш жүзүнө ашыруу боюнча негизги механизмдер маанилүү роль ойнойт.

КОРУТУНДУ

Диссертациялык изилдөөнүн объектиси катары каралган Ош облусунун экономикасындагы инвестицияларды тартуу боюнча жагдайга байланыштуу иштелип чыккан жоболор теориялык, методологиялык жана практикалык мүнөзгө ээ болуу менен, Кыргыз Республикасынын Ош облусунун айыл чарбасынын мисалында реалдуу сектордун инвестициялык жагымдуулугун жогорулатууга байланыштуу көйгөйлөрдү иликтөө үчүн негизги база түздү.

Ош облусунун айыл чарбасынын инвестициялык жагымдуулугун изилдөөдө төмөндөгү маанилүү жагдайлар ачылды. Биринчиден, инвестиция тартуунун мааниси жана анын актуалдуулугу такталды. Экинчиден, инвестициянын максаттары жана милдеттери белгиленди. Ошондой эле, изилдөөдө илимий жаңылыктарга токтолуп, коргоого сунушталган негизги маселелер каралды. Ошондой эле, бул тармакта кездешкен көйгөйлөрдү аныктоо менен алардын чечүү жолдору

талкууланды. Бул илимий изилдөө айыл чарба секторунда инвестицияны натыйжалуу колдонууга жол ачат.

Диссертациялык изилдөөдө Кыргыз Республикасынын Ош облусунун айыл чарбасын алдыга жылдыруу маселеси терең иликтенди. Бул тармакты жаңы дем менен демилгелеп, инвестицияларды өз учурунда жана туура багытта колдонуу аркылуу, анын атаандаштыкка туруштук берүү жөндөмүн, ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугун жана экспорттук потенциалын жогорулатууга багытталган практикалык сунуштар берилди. Башкача айтканда, айыл чарбасын өнүктүрүүдө сапаттуу өзгөрүүлөрдү камсыз кылуу үчүн колдо болгон ресурстарды толук колдонуп, ар тараптуу колдоо көрсөтүү зарыл деген тыянакка келдик. Мындай аракеттер – бул тармакты алдыга жылдыруунун жана өлкөнүн экономикасын бекемдөөнүн түпкү булагы болуп саналат.

Жогорудагы айтылгандардан улам, төмөнкү тыянактарды чыгарабыз: Рнын реалдуу секторунун, анын ичинде айыл чарбасынын инвестициялык жагымдуулугун жогорулатуунун теориялык көйгөйлөрүнүн аспекти боюнча көптөгөн окумуштуулардын жана экономисттердин пикирлерин карап чыгып, тармактын инвестициялык жагымдуулугу – бул тармактагы мүлктү пайдалануудагы натыйжалуулукту, анын төлөө жөндөмдүүлүгүн, финансылык абалындагы туруктуулукту мүнөздөгөн экономикалык категория болуп саналат, мында тиешелүү каражаттардын ээси белгилүү бир тобокелчиликке барат жана акчалай жана акчалай эмес формадагы инвестициялардын агымын камсыз кылат деп белгилеп кетебиз.

Кеңири мааниде карасак, инвестициялык жагымдуулуктун социалдык-экономикалык мааниси деп инвестициялоонун максатка ылайыктуулугунан келип чыккан саясий, каржылык жана башкаруу мамилелери айтабыз.

2. Экономиканын реалдуу секторунун инвестициялык жагымдуулугунун деңгээлине ар кандай факторлор таасир этет, бирок

бүгүнкү күнгө чейин алардын бирдиктүү бөлүнүүсү толук кандуу иштелип чыккан эмес, ошондуктан бул маселе актуалдуу болуп саналат.

Биздин көз карашыбыз боюнча, реалдуу сектордун субъекттеринин инвестициялык жагымдуулугун баалоодо конкреттүү факторлорду эске алуу менен реалдуу сектордун ишканаларынын каржысын уюштуруудагы олуттуу айырмачылыктар, шарттар, технологиялык факторлор жана социалдык-экономикалык мамилелер менен аныкталган бир катар өзгөчөлүктөр менен шартталган. Айыл чарба ишканаларынын инвестициялык жагымдуулугунун деңгээлине таасир этүүчү бардык факторлорду ички жана тышкы (түз жана кыйыр таасирлер) деп бөлүү күтүлүүдө, бул тармактын өзгөчөлүктөрүн эске алууга мүмкүндүк берет.

Реалдуу секторго, анын ичинде айыл чарба тармагына инвестиция тартуу маселесин караганда, Кытай, АКШ, Түштүк Корея, Улуу Британия, Израил, ЕАЭБ, Казакстан жана Өзбекстандын тажрыйбасын изилдөө көрсөткөндөй, Кыргыз Республикасынын айыл чарбасынын материалдык-техникалык базасы жана жалпы абалы заманбап талаптардан артта калып жатканын көрүүгө болот. Бул өлкөлөрдүн ийгиликтүү ыкмаларын биздин өлкөнүн шартында колдонуу абзел. Секторду жаңы дем берүү үчүн башкаруу жана уюштуруу иштеринде заманбап формаларды киргизүү, инновациялык технологияларды активдүү колдонуу зарыл. Мамлекеттик саясаттын негизинде программаларды иштеп чыгуу, бийлик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары тарабынан алардын аткарылышын жөнгө салуу жана бекем колдоо көрсөтүү өтө маанилүү. Ошондой эле санариптештирүү процессин кеңири жайылтуу, консультациялык кызматтарды уюштуруу жана инвестициялык өнүгүүнү каржылык механизмдер аркылуу колдоо – бул тармакты өнүктүрүүнүн айрым негизги кадамдары болуп саналат. Кыскасы, айыл чарбасын жаңы ырга салып, заманбап кадамдар менен алдыга сүйрөө үчүн комплекстүү жана системалуу иш-аракеттер керек.

Кыргыз Республикасынын Ош облусунун айыл чарбасына инвестицияларды

тартуудагы көйгөйлөрдү ар тараптуу иликтөөгө алуу менен анын жагымдуулугун жана анын өнүгүү тенденцияларын анализдөө аркылуу, ал тармактын алдыда дагы өнүктүрүлүшү зарыл экенин баса белгилейбиз. Биздин байкоолорубуз боюнча, учурдагы инвестиция көлөмүнүн өтө аз болушу айыл чарба өндүрүшүнүн туруктуу өсүшүнө жетиштүү таасир эте албайт. Мисалы, республика боюнча агрардык секторго 2023-жылы негизги капиталга жалпы 2 779,5 миллион сом инвестиция салынган болсо, Ош облусунун үлүшү болгону 97 миллион сомдон бир аз ашып, бул жалпы инвестициялардын болгону 3,5% гана болуп жатат. Албетте, мындай көрсөткүч аздык кылып, бул жаатта күчтүү аракеттерди жана системалуу иш-чараларды жүргүзүүнү талап кылат. Эгер бул маселе көңүл сыртында калса, айыл чарба тармагында “сызып учкан кушту кармоо” сыяктуу көрүнүш жаралышы мүмкүн. Ошондуктан, инвесторлордун кызыкчылыгын арттыруу үчүн багытталган чараларды көрүү убакыттын талабы болуп саналат.

Ош облусунун айыл чарбасы аймактын экономикасындагы негизги багыттардан болгондуктан, бул тармакка кошумча капиталды тартуу менен инвестициялык жагымдуулугун жогорулатуу, инвесторлор учун жакшы шарттарды түзүү, мамлекет тарабынан колдоо керек.

Аймактагы агроөнөр жай тармагындагы инвестициялык жана инновациялык процесстерди мамлекеттик жөнгө салуу боюнча механизмдеринин изилдөөлөрүбүздүн алкагында иштелип чыккан моделине ылайык иштелип чыкты. Ошондой эле, тармактын өнүгүүсүнө артыкчылыктуу багыттар белгиленип, каржылоонун мамлекеттик системасы да толук каралган. Муну менен мамлекет агрардык сектордун туруктуу өсүшүнө жана инновациялык демилгелердин ишке ашырылышына колдоо көрсөтүүнү көздөйт.

Диссертациялык иште кызматташтыктын бардык катышуучуларынын кызыкчылыктарын стимулдаштырган агробизнестин, илимдин жана билим берүүнүн субъекттеринин өз ара аракеттенүүсүнүн моделин иштеп чыктык.

Моделди куруунун негизги принциби – жеке кызыкчылыктардан коомдук жана мамлекеттик кызыкчылыктардын үстөмдүк кылуусу. Инвестициялык-инновациялык процесстерди башкаруунун менеджментинин көйгөйү маанилүү болуп саналат. Бул маселе боюнча диссертациялык иштин жыйынтыгы катары иштелип чыккан корпоративдик менеджментти калыптандыруу модели эсептелет.

6. Изилдөөнүн негизинде “2025-2030-ж.ж. Ош облусунун айыл чарбасын өнүктүрүүнүн инвестициялык программасын” сунуштадык. Бул программа инвестицияга жана инвестициялык ишмердүүлүккө, уюштуруучулук-экономикалык механизмдерин түзүүдө жүргүзүлгөн иш чараларга артыкчылык берүүдө маанилүү ролго ээ болуп, облустун агрардык секторуна тиешелүү илимий изилдөөлөрдүн жана иштеп чыгуулардын комплексин, о.э. аларды иш жүзүнө ашыруу иш чараларын камтыйт, ресурстардын булактары, аткаруучулар жана мөөнөттөр менен байланыштырылат. Бул программанын алкагында Ош мамлекеттик университеттин базасында илимий инвестициялык-инновациялык технопаркын; инновациялык-инвестициялык негизде агрардык товар өндүрүүчүлөрдүн ассоциациясын түзүү, айыл чарбасында аймактык кластердик саясаттын модели сунушталды.

Экономикалык-математикалык ыкмаларды колдонуу менен Ош облусунун айыл чарбасына инвестицияларды тартуу жана насыялоонун региондук дүң продуктуга (РДП) тийгизген таасирин көп факторлуу корреляциялык-регрессиялык талдоо аркылуу байланышы каралып, 2030-жылга чейин божомол жасалды жана инвестициялык жагымдуулугун арттыруу үчүн негизги багыттары аныкталды.

Изилдөө учурунда Ош облусунун айыл чарбасындагы инвестициялык жагымдуулукка таасир эткен негизги факторлор терең кароодон өткөрүлүп, инвестициялык саясатты жакшыртуунун этаптары жана чаралары так-анык белгиленди. Бул иштерди жүзөгө ашыруу үчүн институттардын өз ара байланышын бекемдөө, башкаруу механизмдерин так аныктоо, керектүү

инфраструктурун куруу, ресурстарды туура башкаруу, илимий жана методикалык колдоону камсыздоо керек. Ошондой эле заманбап техника менен технологияны колдонуп, мыйзамдарды сактоо жана имиджди жогорулатуу маанилүү. Биргелешкен интеграциялык аракеттерди уюштуруу, стимулдаштыруу системасын күчөтүү, тобокелдиктерди көзөмөлдөө жана өнүгүүнү тыкыр байкоо да зарыл. Мониторинг жүргүзүп, диагностика жасоо аркылуу иштин натыйжалуулугун камсыздоо керек. Мына ушундай комплекстүү ыкмалар ийгиликке жетүүнүн кепилдиги болуп саналат.

Бул түзүм – инвестициялык процесстин бүтүндөй чөйрөсүндө ишенимдүү негиз салуу менен, ар тараптуу жана туруктуу өнүгүүгө жол ачкан ачкыч болуп эсептелет. Башкача айтканда, бул механизмдер менен «жипти жыйнаганда» агрардык тармак инвестициялык жагынан бекемделет.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Диссертациялык изилдөөнүн алкагында Кыргыз Республикасынын Ош облусунун айыл чарбасындагы инвестициялык жагымдуулук жагдай жана аны жогорулатуу боюнча жүргүзүлгөн төмөнкү сунуштарды жана сунуштамаларды иштеп чыгууга мүмкүндүк берди:

1. Айыл чарбасын инвестициялык өнүктүрүү боюнча мол тажрыйбага ээ чет өлкөлөрдүн Кытай, АКШ, Түштүк Корея, Улуу Британия, Израил жана ЕАЭБ өлкөлөрүнөн Казакстандын, Өзбекстандын алгылыктуу жактарын Кыргызстандын айыл чарба тармагында практикалоо зарыл;

2. КРнын Ош облусунун агрардык секторунун азыркы абалын жана инвестициялык жагымдуулугун талдоо жана баалоо менен “2025-2030-ж.ж. Ош облусунун айыл чарбасын өнүктүрүүнүн инвестициялык программасы” сунушталат. Бул программанын алкагында ОшМУнун базасында илимий инвестициялык-инновациялык технопаркы; инновациялык-инвестициялык

негиздеги агрардык товар өндүрүүчүлөрүнүн ассоциациясын түзүү, айыл чарбасынын приоритеттүү багыттарында кластердик негизде бири-бири менен байланышкан тармактардын интеграциясынын түзүмүн уюштуруу сунушталат;

3. Ош облусунун айыл чарбасынын инвестициялык туруктуу өнүгүүсүн камсыз кылуу үчүн аймактарда окуу-кеңеш берүү кызматтарын, инвестициялык-инновациялык технопарктерди, тажрыйба өткөрүүчү чарбаларды уюштуруу сунушталат;

4. Айыл чарбасынын инвестициялык өнүгүүсүнүн негизги багыттарынын тутуму түзүлүп, айыл чарбасында инвестициялык саясаттын аймактык модели, айыл чарбасында инвестициялык жагымдуулукту арттырууда мамлекеттик колдоо механизми, өркүндөтүү жолдору аныкталды.

ПАЙДАЛАНЫЛГАН АДАБИЯТТАР

Кыргыз Республикасынын мыйзамдары:

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы. 2021-жылдын 5-майы, №

[2. «Кыргыз Республикасынын Граждандык кодекси: КР мыйзамы. -
Ð

Кыргыз Республикасынын айыл чарбасынын өнүгүшү жөнүндө» КР
м

ы 4. «Азык-түлүк коопсуздугу жөнүндө» [Текст]: КР мыйзамы. -
й

Э 5. Кыргыз Республикасынын “Инновациялык иш жөнүндө” [Текст]:
КР мыйзамы. - [Электрондук ресурс]-Мүмкүнчүлүк режими.-

м

к

т

р

а

а

6. Кыргыз Республикасында инвестициялар жөнүндө»2003-жылдын 27-марты ПЖ № 66 [Текст]: КР мыйзамы.-[Электрондук ресурс]-Мүмкүнчүлүк режими.- <https://cbd.minjust.gov.kg/>

Кыргыз Республикасынын Президентинин жарлыктары:

7. «О развитии кооперации в агропромышленном комплексе республики» от 3 августа 1998 года, УП № 243 [Текст]: Указ Президента КР. [Электронный ресурс] -Режим доступа. - [www. cbd.minjust.gov.kg](http://www.cbd.minjust.gov.kg).

О мерах по дальнейшему развитию агропромышленного комплекса Кыргызской Республики» от 22 июля 2024 года УП 202 [Текст]: Указ П

р 9. «О развитии и поддержке предприятий по заготовке, переработке и реализации сельскохозяйственной продукции» от 18 апреля 2000 года УП №86 [Текст]: Указ Президента КР.-[Электронный ресурс] -Режим доступа.- и

10. “2026-жылга чейин Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук программасы”, 2021-жылдын 12-октябры, ПЖ №435 [Текст]: КР Президентинин жарлыгы.-[Электрондук ресурс] -Мүмкүнчүлүк режими.-

11. “О создании Национального инвестиционного фонда Кыргызской Республики” 14 июня 2024 года УП №155 [Текст]: Указ Президента КР. - [Электронный ресурс] -Режим доступа.- [www. cbd.minjust.gov.kg](http://www.cbd.minjust.gov.kg).

12. “Инвестициялар чөйрөсүндөгү башкаруу системасын өркүндөтүү жана Кыргыз Республикасынын инвестициялык потенциалын жогорулатуу боюнча чаралар жөнүндө” 2022-жылдын 31- октября, ПЖ №75 [Текст]: КР Президентинин жарлыгы.-[Электрондук ресурс] -Мүмкүнчүлүк режими.-

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтомдору:

т 13. Государственная программа «О развитии сельскохозяйственного кооперативного движения в Кыргызской Республике», №875 от 22 декабря 2002 года.

н

н

ы

14. 2015-2017-жылдарга карата Кыргыз Республикасында айыл чарба продукциясынын соода-логистикалык борборлорунун системасын түзүүнүн жана өнүктүрүүнүн негизги багыттарын бекитүү» 2015-жылдын 25-августу № 600 [Текст]: КРнын Өкмөтүнүн токтому.-[Электрондук ресурс] - Мүмкүнчүлүк режими.- www.sac-civillaw.org.

15. “Кыргыз Республикасында тамак-аш жана кайра иштетүү өнөр жайын өнүктүрүүнүн 2017-2021-жылдарга карата программасы”. 2017-жылдын 3-марты, №191 [Текст]: КРнын Өкмөтүнүн токтому.-[Электрондук ресурс] -Мүмкүнчүлүк режими.- www.cbd.minjust.gov.kg.

16. 2018-2022-жылдардагы мезгилде Кыргыз Республикасын өнүктүрүү программасы «Биримдик. Ишеним. Жаратмандык» 2018-жылдын 20-апрели № 2377-VI [Текст]: КР Жогорку кенешинин токтому.- [Электрондук ресурс] -Мүмкүнчүлүк режими.- www.cbd.minjust.gov.kg.

“2018-2022-жылдар мезгилине Кыргыз Республикасынын региондук саясатынын концепциясы” 2017-жылдын 31-марты № 194 [Текст]: КРнын Өкмөтүнүн токтому.-[Электрондук ресурс] -Мүмкүнчүлүк режими.- www.cbd.minjust.gov.kg.

“Инвестициялык долбоорлордун ишинин артыкчылыктуу түрлөрүн (экономика секторлорун) белгилөө жөнүндө” 2018-жылдын 26-октябры, № Мүмкүнчүлүк режими.- www.cbd.minjust.gov.kg.

19.«2022–2026-жылдарга Кыргыз Республикасына инвестицияларды тартуу боюнча программаны бекитүү жөнүндө» 2022-жылдын 30-июну № 352 [Текст]: КРнын Министрлер кабинетинин токтому.- [Электрондук ресурс] -Мүмкүнчүлүк режими.- www.cbd.minjust.gov.kg.

20. Улуттук инвестициялык долбоорлорду жана мамлекеттик маанидеги долбоорлорду тандоо регламенти» 2023-жылдын 12-июлу № 355 [Текст]: КРнын Министрлер кабинетинин токтому.-[Электрондук ресурс] - Мүмкүнчүлүк режими.- [www. https://cbd.minjust.gov.kg/](http://www.cbd.minjust.gov.kg/)

Илимий адабияттар жана монографиялар:

Абдиев, М. Ж. Экономикалык интеграция шартында Кыргыз Республикасынын тамак-аш өнөр жайынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу [Текст]: автореф. дис. ...д-ра.экон.наук:08.00.05 // М. Ж. Абдиев. - Бишкек, 2020. - 44 б.

Абдиев, М. Ж. Кыргыз Республикасынын агресурстук потенциалын жогорулатуудагы инвестициянын ролу [Текст] / М. Ж. Абдиев, Ф. С. Парпиева. – Ош, 2023. - 160 б.

Абдиев, М. Ж. Совершенствование управления в сельском хозяйстве Кыргызской Республики / М. Ж. Абдиев, К. М. Маатов // Экономика и бизнес. - №2.

Абдиев, М. Ж. Зарубежный опыт инвестиций в сельском хозяйстве [Текст] / М. Ж. Абдиев, Т. К. Керимбаева // Экономика и бизнес: теория и практика. - Новосибирск, 2024. - №7. – С. 6-10

Абдиев, М. Ж. Интеграция шартында Кыргызстандын айыл чарбасынын инвестициялык жагымдуулугун талдоо жана баалоо [Текст] / М. Ж. Абдиев, Т. Э. Керимбаева // Известия Исык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран ЦА. - Б, 2024. - №-2. - С.300-304

Абдиев, М. Ж. Зарубежный опыт инвестиций в сельском хозяйстве [Текст] / М. Ж. Абдиев, Т. Э. Керимбаева // Экономика и бизнес. -Новосибирск, 2024.

Абдурашитов, А. А. Агропромышленный комплекс КР: теория и проблемы его государственной поддержки [Текст] / А. А. Абдурашитов, А. З. Замирбеков // Наука, технологии, инновации. – 2018. - №2. – С.132-135.

28. **Абдымаликов, К. А.** Экономика Кыргызстана (на переходном этапе) [Текст] / К. А. Абдымаликов. – Бишкек, 2010. - С.305-333.

Абдымаликов, К. А. Экономика сельского хозяйства [Текст]: учебник для вузов / К. А. Абдымаликов, Ж. Ж. Жумабаев. - Бишкек: 2012. – 664 с.

Абдыров, Т. Ш. Формирование и развитие кластеров в экономике

Кыргызской Республики [Текст]: автореф. дис...д-ра экон. наук / Т. Ш. Абдыров. - Бишкек, 2013. - 45 с.

Азанбекова, А. Современное состояние реального сектора Кыргызской Республики [Текст] / А. Азанбекова // Экономический вестник. - 2018. - № 4. - С.62-65.

Азраилян, А. Н. Большой экономический словарь [Текст] / А. Н. Азраилян.

Акназарова, Р. К. Теоретико-методологические основы эффективности производства [Текст] / Р. К. Акназарова // Исследования, результаты. – Алматы: Казахский национальный аграрный университет, 2004. – № 2.

Арынбаев, Ж. Т. Кыргыз Республикасынын кайра иштетүү тармагынын экономикалык механизмдеринин багыттары жана көйгөйлөрү [Текст]: автореф. дис. экон.илим.доктору: 08.00.05 / Ж. Т. Арынбаев. - Жалал-Абад,

Архипова, А. И. Экономический словарь [Текст] / А. И. Архиповой; под ред. А. И. Архиповой. – М.: Проспект (ТК Велби), 2010.

Атабеков, А. К. Повышение роли инвестиций в экономическом развитии страны (на примере Кыргызстана) [Текст]: автореф.дис. ..д-ра.экон.наук: 08.00.01 // А. К. Атабеков. - Бишкек, 2019. - 44 б.

Атышов, К. Развитие сельского хозяйства- основа решения продовольственного кризиса [Текст] / К. Атышов // Вестник КЭУ. - 2012.- №3

Ахмедова, Л. А. Булатова У.Б. Зарубежный опыт привлечения иностранных инвестиций и возможности его использования // Вестник Дагестанского государственного университета. - №3. - С.34-45

Баймуратов, А. А. Инвестиция - Кыргыз Республикасынын айыл чарба тармагын өнүктүрүүнүн негизги фактору [Текст] / А. А. Баймуратов, М. Т. Зикираев, Т. Э. Керимбаева // Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Экономика. – 2024. – No. 1(4). – Р. 10-17.

Басаев, Б. Б. Стратегия активизации инновационной деятельности в

региональном сельском хозяйстве [Текст] / Б. Б. Басаев, Л. С. Макоева, Т. А. Марзоев // Известия Горского государственного аграрного университета. – 2012. – Т. 49. – № 1-2. – С. 360-363.

Бжилянская, Л. Инновационная деятельность: тенденции развития и меры государственного регулирования [Текст] / Л. Бжилянская. - Экономист. – 1996. – №3. – С.3-12.

Белов, Н. Г. Инвестиционная деятельность [Текст]: учебное пособие / Н. Г. Белов. – М.: ФиС 2021. – 458 с.

Бланк, И. А. Основы инвестиционного менеджмента [Текст] / И. А. Бланк.

Бляхман, Л. С. Экономика, организация управления и планирование научно-технического прогресса: учеб. пособие [Текст]/ Л. С. Бляхман. – М.: Высшая школа, 1991. – 228 с.

45. Большая Советская Энциклопедия [Текст]. - М.: Сов.энциклопедия, 1991. – Ч.2. – 355 с.

Бурлакова, А. П. Проблемы привлечения инвестиций в реальный сектор экономики России [Текст] / А. П. Бурлакова, Г. Г. Скворцова // Экономика, предпринимательство и право. - 2020. - №4. - С.1020-1032.

Валинурова, Л. С. Организация инвестиционной деятельности в отраслях промышленности [Текст] / Л. С. Валинурова. - монография. М.: Палеотип,

Варганова, М. Л. Проблемы и перспективы развития АПК стран ЕАЭС 2019. – Том 6. – № 3. – С. 159–172.

49. **Водяников, В. Т.** Экономика сельского хозяйств [Текст] / В. Т. Водяников. – Москва, 2015. - 544 с.

Гасиева, З. П. Организационно-экономический механизм восстановления и развития регионального сельского хозяйства [Текст]: дис. ... канд. эконом. наук 08.00.05 / З. П. Гасиева. - Владикавказ, 2010. - 167с.

Глазунова, И. А. Создание системы информации в АПК Германии [Текст]

И. А. Глазунова, Н. С. Романова // Достижения науки и техники АПК. – 2000. – № 6. – С. 42-45.

Григорьева, Е. Аграрная политика Канады [Текст] / Е. Григорьева // Международный сельскохозяйственный журнал. – 2000. – № 5. – С. 37-46

Гуськов, Н. С. Инвестиции. Формы и методы их привлечения [Текст] / Н. С. Гуськов, С. С. Гуцериев, В. Е. Зенякин, В. В. Крюков, В. А. Шершунов.

Губанова, С. Е. Воронцова Е. С. Инвестиционный процесс региона: новое столетие - старые проблемы [Текст] / С. Е. Губанова, Е. С. Воронцова. - Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз. - 2010.

Даниленко, Л. Обоснование необходимости государственного регулирования аграрного сектора [Текст] / Л. Даниленко. - АПК: Экономика, управление. - 2006. - № 3.- С. 43–46.

Джаилов, Д. С. Развитие конкурентоспособности аграрного сектора Кыргызской Республики в условиях экономической интеграции [Текст] / Д. С. Джаилов, Л. А. Мардалиева, А. К. Кожомкулова // Вестник КНАУ им. К.И.Скрябина. – 2017. - № 4. – С. 24-32.

Джаилов, Д. С. Инвестиции как основной фактор развития аграрного сектора в условиях трансформации экономики КР [Текст] / Д. С. Джаилов, А. А. Баймуратов // Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран ЦА. - Б, 2020. - №-2. - С.32-37

Джумалиева, Э. Б. Кооперация как закономерный процесс перехода от мелкотоварного к крупнотоварному агробизнесу [Текст] / Э. Б. Джумалиева // Вестник КАУ им. К. И. Скрябина. – Бишкек, 2008. – № 1(9). – С. 35.

9. Джоробаева, М. А. Кредитные ресурсы развития аграрного сектора Кыргызской Республики [Текст]: автореф.дис. ...д-ра.экон.наук: 08.00.10 // М. А. Джоробаева. - Бишкек, 2020. - 48 б.

Емельянов, С. Стратегия развития науки и технологии в США в XXI веке /

С. Емельянов // Проблемы теории и практики управления. – 2001. – №1. – С.

Ендовицкий, Д. А. Организация инвестиционной деятельности в условиях рыночной экономики [Текст] / Д. А. Ендовицкий. - Вестник МГУП имени Ивана Федорова. - 2011.- С. 309 – 314

Ендовицкий, Д. А. Анализ инвестиционной привлекательности организации: научное издание [Текст] / Д. А. Ендовицкий, В. А. Бабушкин, Н. А. Батурина. - М.: КНОРУС, 2010. - 376 с.

Жумабаев, Ж. Ж. Экономическое регулирование развития аграрного сектора [Текст] / Ж. Ж. Жумабаев, Д. С. Джаилов, Л. А. Мардалиева / /Национальная экономика Кыргызской Республики: проблемы и перспективы развития. - Бишкек, 2015. - С.159-176.

Жума кызы Раица. Финансовый механизм стратегии развития сельского хозяйства Кыргызской Республики: методология, концепция использования [Текст]: автореф.дис. ...д-ра.экон.наук: 08.00.10 // Раица Жума кызы.- Бишкек, 2019.- 48 б.

Зикираев, М. Т. Кыргыз Республикасынын айыл чарба секторунун потенциалы жана өнүгүү тенденциясы [Текст] / М. Т. Зикираев, Т. Э. Керимбаева // Известия ОшТУ. - 2023.- № 1. - С. 144-151.

66. **Изряднова, О.** Инвестиции в реальный сектор экономики [Текст] / О. Изряднова // Российская экономика: тенденции и перспективы. - 2009. №3. - С 33-36.

Имаралиев, О. Р. Экономиканын кайра иштетуу секторунун атаандаштык стратегиясын иштеп чыгуу (Кыргыз Республикасынын түштүк регионунун мисалында) [Текст]:автореф. дис. ...экон.илим.канд.:08.00.05 / О. Р. Имаралиев. - Жалал-Абад, 2020. - 28 б.

68. Инвестиционная политика Великобритании и иностранные инвестиции [Электронный ресурс]: Портал внешнеэкономической информации Министерства экономического развития Российской Федерации.- режим доступа:

URL:http://www.ved.gov.ru/exportcountries/gb/about_gb/laws_ved_gb/invest_1aw_gb/ (дата обращения 28.01.2016 г.).

Исроилова, М. Р. Факторы развития реального сектора экономики и роль инвестиций в него [Текст]: М. Р. Исроилова // *GOLDEN BRAIN*.-2023, № 1. - С. 265–271.

Кажиева, Ж. Х. Анализ инвестирования сельского хозяйства Восточно-Казахстанской области: проблемы и перспективы [Текст]: / Ж. Х. Кажиева, Г. Ж. Есенова // Экономическая серия вестника ЕНУ имени Л.Н. Гумилева,

Калиев, Г. А. Аграрные проблемы на рубеже веков [Текст] / Г. А. Калиев. - Алматы: РГП «НИИ экономика АПК» и развития сельских территорий. - 2003 – 326 с.

Камчыбеков, Т. К. Роль государства в обеспечении благоприятного инвестиционного климата [Текст]: / Т. К. Камчыбеков, Б. Р. Мустафакулова // Вестник КЭУ им. М. Рыскулбекова. - 2016. - № 4.- С.168-173.

73. Камчыбеков, Т. К. Экономика Кыргызстана в условиях интеграции [Текст] / Т. К. Камчыбеков, А. О. Кожошев, А. Д. Джаилова, Л. А. Мардалиева. – Бишкек, 2021. - 183 с.

Камчыбеков, Т. К. Стратегия экономической интеграции Кыргызстана в условиях глобализации [Текст] / Т. К. Камчыбеков, А. У. Жапаров, А. Д. Джаилова // Ученые записки Российской академии предпринимательства,

Каногин, А. И. Современные проблемы инвестирования реального сектора экономики [Текст] / А. И. Каногин, А. В. Сорокин, Е. В. Долженкова // Молодежь и наука: материалы международной научно-практической конференции старшеклассников, студентов и аспирантов (28 мая 2021 г.). — Нижний Тагил. - 2021.- С. 215-217.

Карбекова, А. Б. Кластерная модернизация экономики аграрного сектора Кыргызской Республики [Текст]: автореф. дис. ...д-ра.экон.наук: 08.00.05 // А. Б. Карбекова. - Жалал-Абад, 2020. - 48 б.

Керимбаева, Т. Э. Пути улучшения инвестиционного механизма для обеспечения инвестиционной привлекательности в сельском хозяйстве КР [Текст] / Т. Э. Керимбаева, Н. К. Мусакулов // Актуальные вопросы современной экономики. - 2024. - №7. - С. 392-399

Керимбаева, Т. Э. Совершенствование инвестиционных условий инновационного развития сельского хозяйства регионов КР [Текст] / Т. Э. Керимбаева // Актуальные вопросы современной экономики. - 2024. - №7. - С. 387-391.

Кириченко, В. Реальный сектор трансформируемой экономики: проблемы динамики и структурных сдвигов [Текст] / В. Кириченко // Российский экономический журнал. - 1968. - №4. – С.57-83.

Кирюхин, В. В. Инвестиционный риск в анализе инвестиционной привлекательности [Текст] / В. В. Кирюхин. - Проблемы современной экономики, 2006. - №3 (19). – С. 50.

Коваленко, Н. Я. Экономика сельского хозяйства [Текст] / Н. Я. Коваленко. - Москва: учебник: Юрайт, 2023. - 406 с.

Короткова, А. Н. Инвестиции и их влияние на современную экономику [Текст] / А. Н. Короткова. - Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – Т. 11. – С. 3661–3665.

Клишевич, Н. Б. Финансы организаций: менеджмент и анализ [Текст] / учеб. пособие. Н. Б. Клишевич. - М.: КНОРУС, 2009. - 304 с.

Койчуев, Т. К. На пути инновационной модели развития [Текст] / Т. К. Койчуев // Реформа, №7. – Бишкек, 2012. –С.67-71.

Куликова, Н. Т. Инвестиции [Текст] / учебник Н. Т. Куликова / Москва: вузовский учебник: ИНФРА. - М, 2020. - 413 с.

86. **Купуев, П. К.** Продовольственная безопасность: реалии и перспективы в Кыргызской Республике [Текст] / П. К. Купуев, Э. Обдунов. - Бишкек, 2009. - 210с.

Кыргызская Республика и регионы [Текст]: стат.бюллетень - Бишкек: Нацстаткомитет, 2023. – 110 с.

Кыргызстан в цифрах [Текст]: 2020: статсборник - Бишкек: Нацстаткомитет, 2021. – 325с.

Кыргызстан в цифрах [Текст]:2021: статсборник - Бишкек: Нацстаткомитет, 2022. - 334 с.

Кыргызстан в цифрах [Текст]:2022: статсборник - Бишкек: Нацстаткомитет,

91. Кыргыз Республикасынын айыл чарбасы (2016-2020ж.ж) [Текст]. - Бишкек: Улуттук статкомитет, 2021. - 79б.

Кыргыз Республикасынын айыл чарбасы (2017-2021 ж.ж.) [Текст]. -Бишкек: Нацстаткомитет, 2022. - 83б.

93.Кыргыз Республикасынын айыл чарбасы (2018-2022ж.ж) [Текст]. - Бишкек: Нацстаткомитет, 2023. - 81б.

94. Кыргыз Республикасынын тышкы соодасы (2018-2022 ж.ж.) [Текст]. - Бишкек: Улуттук статкомитет, 2023.-124 б.

Кыргыз Республикасынын өнөр жайы (2017-2021 ж.ж.) [Текст]. - Бишкек: Улуттук статкомитет, 2022.-331 б.

96. Кыргыз Республикасынын өнөр жайы (2018-2022 ж.ж.) [Текст]. - Бишкек: Улуттук статкомитет, 2023.-332 б.

Кыргыз Республикасындагы инвестициялар (2019-2023).- Б.: Улутстатком Кырг. Респ., 2024. 205 б.

98. Кыргыз Республикасындагы инвестициялар (2018-2022).- Б.: Улутстатком Кырг. Респ., 2023. 205 б.

99. Кыргыз Республикасындагы инвестициялар (2017-2021).- Б.: Улутстатком Кырг. Респ., 2022. 205 б.

Литвинова, В. В. Инвестиционная привлекательность и инвестиционный климат региона [Текст] / монография. В. В. Литвинова. - М.: Финансовый университет, 2013.- 116 с

Лубкова, Э. М. Инвестиции [Текст] / учебно-методическое пособие / Э. М. Лубкова, О. В. Зонова; КузГТУ. – Кемерово, 2018. – 130 с.

Магомедов, А. Н. Государственное субсидирование как фактор повышения

конкурентоспособности сельского хозяйства США [Текст] / А.-Н. Магомедов, Л. Оверчук, А. Оверчук // АПК: экономика, управление. – М. – 2007. – № 8. – С

Макеева, С. Б. Вопросы финансирования промышленного сектора экономики Кыргызской Республики [Текст] / С. Б. Макеева // Евразийское научное объединение, 2029. - №12. - С.239-243.

Мамасыдыков, А. А. Инновационная экономика Кыргызской Республики: Теория, практика и информационное обеспечение. [Текст] / А. А. Мамасыдыков // Монография. Изд. «Бийиктик». - Бишкек, 2011. - 351 с.

Марголин, А. М. Экономическая оценка инвестиций [Текст] / А. М. Марголин, А.Я. Быстряков. - М., 2001. - 420 с.

Мазилкина Е. И. Управление конкурентоспособностью [Текст] / Е. И. Мазилкина, Г. Г. Паничкина. М.: Омега. - Л, 2008.- 325 с

Машкин, В. А. Управление инвестиционной привлекательностью реального сектора экономики региона [Текст] / В. А. Машкин. - Север промышленный. - 2009.- № 9.- С. 15-19.

Методологические подходы развития инновационно-инвестиционной деятельности в АПК [Текст] / монография / под ред. И.Г. Ушачева, И. С. Санду, Г. М. Демишкевич. – М.: Научный консультант, 2016. – 110 с.

Минаков И. А. Экономика сельскохозяйственного предприятия [Текст]: / И. А. Минаков, Л. А. Сабетова, Н. И. Куликов / М.: Колосс, 2004. -528 с.

Москвин, В. А. Кредитование инвестиционных проектов [Текст] / В. А. Москвин. - Финансы и статистика. 2001. - 238 с

Мусакожоев, Ш. М. Экономика Кыргызстана за 25 лет (Проблемы и перспективы развития) [Текст]: Монография / Ш. М. Мусакожоев, Т. К. Камчыбеков, А. У. Жапаров – Бишкек: Изд. «Турар». - 2016. – 400 с.

Мусакожоев, Ш. М. Ускорение развитие регионов через создание экономических регионов [Текст]: / Ш. М. Мусакожоев// Экономический вестник – 2018. - № 3.- С.5-14.

Мусакожоев, Ш. М. Стратегия инновационного развития Кыргызской

Республики до 2040 года [Текст]: / Ш. М. Мусакожоев // Экономический вестник – 2017. – №3. – С.9-58.

Николаев, А. С. Инвестиции и инвестиционный анализ: учебник / [Текст]: / А. С. Николаев. М: ФиС, 2021.- 601 с.

115. **Обушеннов, Н. Г.** Экономический механизм государственного регулирования сельского хозяйства США [Текст] / Н. Г. Обушеннов. – М.: Экономика, 1990.

Орузбаев, А. Кооперация крестьянских хозяйств – закономерный процесс развития сельского хозяйства и повышение эффективности аграрной реформы [Текст] / А. Орузбаев // - Б., 2000. - 141 с

Парпиева, Ф. С. Кыргыз Республикасынын агроресурстук потенциалын жогорулатуудагы инвестициянын ролу (Ош облусунун айыл-чарбасынын мисалында)» [Текст]: 08.00.05 э.и.к., автореф.дис // Ф. С. Парпиева - Жалал-Абад, 2021. - 28 б.

Петров, М. Л. Инвестиции [Текст] / М. Л. Петров, учебник. Москва: Издательство – ФиС, 2014. - 312 с.

Подшиваленко, Г. П. Инвестиционная деятельность [Текст]: учебное пособие / Г. П. Подшиваленко, Н. В. Киселева. – М.: КНОРУС, 2006. – 432 с

120. **Поляков, М. А.** Управление научно-техническим прогрессом в агропромышленном комплексе зарубежных стран: обзор, инф [Текст] / М. А. Поляков. – М.: ВНИИТЭИагропром, 1990. - 65 с.

Раевский, С. В. Инвестиционная активность в регионе. [Текст] / С. В. Раевский, А. Г. Третьяков - М.: ЗАО «Изд-во «Экономика», 2006. - 158 с. [1. - С.9,

Ройзман, И. Динамика инвестиционной привлекательности и инвестиционной конкурентоспособности российских регионов в среднесрочной перспективе [Текст] / И. Ройзман // Инвестиции в России. - 2009. - №9. - С. 3-14

123. **Сагымбаева, В. М.** Иностранные инвестиции и их роль в развитии экономики страны [Текст] / В. М. Сагымбаева // Известия вузов – 2013. - № 3.- С.160-162.

Сергеев, И. В. Организация и финансирование инвестиций [Текст]: учеб. пособие / И. В. Сергеев, И. И. Веретенникова, В. В. Яновский. М.: Финансы и статистика, 2017. – 512 с.

Склярова, Ю. М. Инвестиции [Текст]: учебник / Ю. М. Склярова, И. Ю. Скляров, Л. А. Латышева – Ростов-на-Дону: Феникс, 2015. - 349с.

Смитиенко, Б. М. Мировая экономика [Текст]:/ Б. М.С митиенко – М.: Юрайт. Высшее образование, 2009.

Сулейманова, Д. А. Особенности анализа инвестиционной деятельности хозяйствующих субъектов региона [Текст]/ Д. А. Сулейманов // Научное обозрение. Сер. 1: Экономика и право. – 2014. – № 5. – С. 99–101

Ташбаев, А. М. Азык түлүк базарын өнүктүрүүнүн көйгөйлөрү: теориялык, методологиялык жана практикалык аспектери (Кыргыз Республикасынын мисалында) [Текст]: автореф.дис. ..д-ра.экон.наук:08.00.05 / А. М. Ташбаев. - Бишкек, 2017. - 44 с.

Терещенко, Э. Ю. Теоретические аспекты определения понятия и структуры реального сектора экономики [Текст]: / Э. Ю. Терещенко, Ю. К. Беседа // Наука и экономика. – 2011. - №2(22).

Токсобаева, Б. А. Использование кластерного подхода в региональной экономике Кыргызстана [Текст]: / Б. А. Токсобаева // Экономический вестник. - 2018. - № 4.- С.10-17.

Токтомаматов, К. Ш. Зарубежная практика повышения конкурентоспособности аграрного сектора [Текст] / К. Ш. Токтомаматов, М. Ж. Абдиев, К. К. Токторов // Экономика и бизнес, Новосибирск, 2017. - № 4 – С. 169-171.

Токторов, К. К. Кыргыз Республикасынын айыл чарбасын инновациялык өнүктүрүүнүн уюштуруу-экономикалык механизми [Текст]: 08.00.05 э.и.д., автореф.дис // К. К. Токторов - Бишкек, 2022. - 44 б.

Топсахалова, Ф. М. Инвестиции: учеб. пособие для вузов. [Текст]: / Ф. М. Топсахалова. - М.: Академия естествознания, 2010. - 211 с.

Умарова, М. Использование иностранных инвестиций в развитии сельского хозяйства Кыргызской Республики [Текст] / М. Умарова // Наука, техника и образование. – М., 2016. – № 3 (21). – С. 132-137

Ушачев, И. Интеграционные процессы в АПК: плюсы и минусы [Текст] / И. Ушачев // АПК: экономика, управление. - 2006. - №9. - С.7-10.

Черняков, Б. А. Модернизация аграрного сектора США: опыт для России[Текст] / Б. А. Черняков //Сельское хозяйство в современной экономике: новая роль, факторы роста, риски.- М.: ВИАПИ им. Н. Н. Никонова, 2009. - С.538-542.

Черковец, В. О содержании понятия «реальный сектор экономики» и роли материального производства [Текст]: / В. Черковец // РЭЖ. – 2001. - №11-12.С.65-72.

Фишер, П. Прямые иностранные инвестиции для России: стратегия возрождения промышленности [Текст] / П. Фишер. - М.: Финансы и статистика, 1999. - 510 с.

Хасанова, А. Ш. Методологические проблемы взаимосвязи экономического роста, научно-технического прогресса и конкуренции / А. Ш. Хасанова // Материалы научно-методической конференции «Совершенствование методики преподавания в высшей школе. – Казань: КАРПОЛ, 2000. – С. 88.

Шарп, У. Инвестиции [Текст] / У.Шарп, Г.Александр, Дж.Бейли.- М.: ИФРА-М, 1997.-304 с.

Щиборщ, К. В. Оценка инвестиционной привлекательности предприятий [Текст] / К. В. Щиборщ //Банковские технологии. – 2019. –.№ 4. – С. 32-36

142. Экономические энциклопедии [Электронный ресурс] / под ред. а

Яковец, Ю. В. Научно-техническое прогнозирование [Текст]: / Ю. В. Яковец // Экономист. – М. – 1992. – №5. – С.30-35

Янгульбаева, Л. Ш. Сущность и экономическое содержание инвестиционной привлекательности региона [Текст] /Л. Ш. Янгульбаева. -

Ярмолин, П. К. Предпосылки преодоления инновационного кризиса [Текст]: / П. К. Ярмолин // Экономист. 2018. - №1. - С. 32–37.

146. **Arsakhanova, Z. A.** Business Economics. [Текст]: / Z.A. Arsakhanova., G.S. Sultanov– 2013. – Т. 2-12, № 2–41. – С. 309.

147. [Электронный ресурс].- Режим доступа: [http: // www.mineconom.gov.kg](http://www.mineconom.gov.kg)

148. [Электронный ресурс].- Режим доступа: [http: // www.eurasiancommission.org/ru](http://www.eurasiancommission.org/ru)

150. [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

[
Э 152. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://invest.gov.kg/>
Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http: //www.sputnik.kg /news](http://www.sputnik.kg/news)

154. [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
к

156. [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
<https://www.mordorintelligence.com/ru/industry-reports/agriculture-in-israel-market>

е

к

т

р

о

н

н

ы

й

р

1-тиркеме

Кыргыз Республикасынын Президентинин
Ош облусундагы өкүлчүлүгүнүн аппараты
менен бекитилди
«___» _____ 2024-ж. №___

**ОШ ОБЛУСУНУН 2025-2030-ЖЫЛДАРГА АЙЫЛ ЧАРБАСЫН
ИНВЕСТИЦИЯЛЫК ӨНҮКТҮРҮҮ ПРОГРАММАСЫНЫН ДОЛБООРУ**

1. Айыл чарбасын инвестициялык өнүктүрүү программасынын жалпы жоболору жана принциптери

Ош облусунун 2025–2030-жылдарга карата айыл чарбасын инвестициялык өнүктүрүү программасы (кыскача – инвестициялык программа) аймактын агрардык тармагында келечектүү багыттарды аныктап, экономикалык кыймылга дем берүүчү башкы багыт берүүчү документ катары каралат. Бул программа 2030-жылга чейинки мезгилде айыл чарба тармагында туруктуу жана натыйжалуу инвестициялык саясатты жүргүзүүгө жол ачып, жагымдуу инвестициялык климатты жаратууну көздөйт. Мындай стратегиялык документ жергиликтүү мамлекеттик администрациялардын, өз алдынча башкаруу органдарынын, бизнес-коомчулук менен илимий чөйрөнүн, ошондой эле ички жана тышкы инвесторлордун аракеттерин «бир жерге топтоп», максаттуу аракеттерди бир багытка бурган, аймактын мүмкүнчүлүктөрүн туура пайдалануучу негизги платформа болуп эсептелет. Башкача айтканда, бул программа майда-баратына чейин «жиликтелип» негизде иштелип чыгып, аймактын айыл чарбасын өнүктүрүү үчүн инвестициялык каражаттарды тартып, «Иштесең – тиштейсиң» деген мүмкүнчүлүктөрдү ачат. Ал жерде ишкерлер менен инвесторлордун кызыкчылыктарын эске алуу менен, ар тараптуу өнүгүүнү камсыздоо максатында тиешелүү аракеттер координацияланып, жалпы натыйжага жетүү үчүн бардык күчтөр бириктирилет.

Программа 2030-жылга чейинки дүйнөдөгү негизги глобалдык инвестициялык тенденцияларды, дүйнөлүк, улуттук жана аймактык экономиканын өнүгүү болжолун, Кыргыз Республикасынын жана Ош облусунун экономикасындагы, анын ичинде айыл чарбасындагы кырдаалды, инвестициялык агымдардагы ордун эске алуу менен түзүлгөн.

Инвестициялык программаны иштеп чыгуу кайсы мыйзамдарга жана документтерге таянат? Бул программа ар тараптан негизделип, “желе тартып, буласын унутпай” төмөнкү маанилүү документтерге таянып түзүлөт:

- 2003-жылдын 27-мартындагы №66 мыйзам – “Кыргыз Республикасында инвестициялар жөнүндө”. Бул мыйзам – инвестициялар боюнча негизги багытты көрсөтүп турган жол картасы.

- Президенттин 2018-жылдын 31-октябрындагы №221 жарлыгы – “2018–2040-жылдарга Улуттук өнүгүү стратегиясы”. Бул документ узак мөөнөттүү максаттарды камтып, инвестицияга кең эшик ачат.

- Президенттин 2022-жылдын 31-октябрындагы №75 жарлыгы – инвестиция тармагындагы башкаруу тутумун жакшыртуу жана өлкөнүн инвестициялык мүмкүнчүлүгүн көтөрүү боюнча чаралар. Бул жарлык “ишке жан киргизген” кадамдардын бири.

- Президенттин 2021-жылдын 12-октябрындагы №435 жарлыгы – “2026-жылга чейин Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук программасы”. Бул программдан багыт алган ар бир демилге “жаздын суусундай” агып турат.

- Министрлер кабинетинин 2022-жылдын 30-июнундагы №352 токтому – “2022–2026-жылдары Кыргыз Республикасына инвестиция тартуу программасын бекитүү жөнүндө”. Бул – инвесторлор үчүн ишенимдүү кадамдардын башаты.

- Ош облусунун 2021–2026-жылдарга карата социалдык-экономикалык өнүгүү стратегиясы – аймактык деңгээлде “жерге таянып, элге жөлөк болчу” документ.

Инвестициялык программанын маңызы эмнеде?

Бул программа – сырттан жана ички жагдайлардан келип чыккан шарттарга, себеп-натыйжаларга акыл-эстүү баа берип, “ит жыгылыш” болгон маселелерге жараша блоктор боюнча сунуштарды тактап иштеп чыгууга негизделген комплекстүү ыкма болуп эсептелет.

Мындай иреттүү жана терең иштелип чыккан мамиле – инвестицияны жандандырып, айыл чарба тармагын жаңы тепкичке көтөрүүгө жол ачат.

1.1. Ош облусунун экономикалык потенциалынын жана инвестициялык

жагымдуулугунун азыркы абалы

Ош облусунун айыл чарбасынын экономикалык абалын баалоо үчүн региондун атаандаштык артыкчылыктарынын факторлорун жана инвестициялык активдүүлүктүн тобокелдик факторлорун, о.э. 2019-2023-жылдар аралыгындагы негизги экономикалык көрсөткүчтөрдүн динамикасын салыштырып талдоо ыкмалары колдонулган.

Инвестициялык потенциалга баа берүү үчүн региондогу инвестициялык активдүүлүктүн институционалдык шарттарына талдоо жүргүзүлүп, 2019-2023-жылдар аралыгындагы негизги инвестициялык көрсөткүчтөрдүн динамикасын салыштырма талдоо ыкмалары колдонулган. Инвестициялык потенциалды баалоо “Ош облусунун 2025-2030-жылдарга өнүгүү стратегиясынын” негизинде “Ош облусунун социалдык экономикалык өнүгүүсү” статистикалык басылмасы колдонулду.

Ош облусу – түштүктөгү эң ири аймактардын бири. Ага 7 район, 3 райондук маанидеги шаар жана 88 айылдык аймак караштуу. Облус аймагындагы эң чоң жана салыштырмалуу тегиз жерлерди Араван, Кара-Суу, Ноокат жана Өзгөн райондору ээлейт. Бул райондор – “экономиканын локомотиви” болуп, өндүрүштүк мүмкүнчүлүгү жана эмгек ресурстары жагынан колго толгон аймактардан. Ошондой эле социалдык-экономикалык инфраструктурасы да күндөн-күнгө тездик менен өнүгүүдө.

Аталган аймактарда айыл чарбасы негизги багыт катары калыптанып, жыл санап жогорулаган көрсөткүчтөргө жетишүүдө. Маселен, облус боюнча агрардык сектордун дүң продукциясынын наркы учурдагы баа менен эсептегенде 76,6%га жогорулаган. Өсүмдүк өстүрүүчүлүк 87,0%га чейин өссө, мал чарбасы дагы артта калбай, 67,8%га көтөрүлгөн. Бул сандык көрсөткүчтөр – “эмгек жерде калбайт” дегендей, агрардык эмгекчилердин түйшүгүнүн жыйынтыгы десек ашыкча болбойт (1-табл.).

1-таблица – 2019-2023-ж.ж. карата Ош облусунун айыл чарба өндүрүшүнүн өнүгүшүнүн негизги экономикалык көрсөткүчтөрү

Көрсөткүчтөр	Өлчөө бирдиги	2019-ж.	2023-ж.	2023-ж. 2019-ж. карата % менен
Айыл чарбасынын дүң продукциясынын наркы (учурдагы баа менен), анын ичинде	млн. сом	41 175,8	72726,9	176,6
Өсүмдүк өстүрүүчүлүк	млн. сом	18 849,9	35 263,2	187,1
Мал чарбачылыгы	млн. сом	22 325,9	37 463,7	167,8

Жалпысынан Ош облусунун айыл чарбасын талдоо менен аймакта интеграциялык процесстер калыптана башталып, айыл чарбасынын салттуу тармактарынын өнүгүү тенденциясы тармактын чоң запастык курамындагы жана иштетилбеген өндүрүштүк мүмкүнчүлүктүн бар экендигин айгинелейт. Аймактын шартында облустун агроресурстук потенциалын натыйжалуу колдонуу менен айыл чарба өндүрүшүнө инновациялык негизде өнүктүрүү үчүн инвестицияларды тартуу учурдагы негизги маселелерден болуп саналат.

Жетишпегендиктерге көз жуумп койбой, “ташты оодарбасаң, суу чыкпайт” дегендей, мамлекет, жергиликтүү бийлик жана жеке сектор чогуу аракеттениши зарыл. Инвестициянын агымын күчөтүү – ишти ийне-жибине чейин иликтеп, туура багыт менен жүргөнгө жараша болот (2-табл.).

2-таблица – Ош облусунда айыл чарбасына негизги капиталга инвестициялар, млн. сом.

	2019-ж.	2020-ж.	2021-ж.	2022-ж.	2023-ж.	2023-ж., 2019-ж.

						карата, %
Кыргыз Республикасы	3335,8	2626,1	2774,0	3 793,0	2779,5	83,3
Ош облусу	212,5	154,3	317,1	326,2	97,1	45,7
КРга карата облустун салыштырмалуу салмагы, %	6,4	5,9	11,4	8,6	3,5	54,7

2022-жылы республика боюнча айыл чарба тармагына багытталган негизги капиталга инвестициялардын көлөмү 3 млрд 793 млн сомду түзгөн. Бул сумманын ичинен Ош облусуна 326,2 млн сом туура келген. Башкача айтканда, "бир казанга салынган эттин майы аз эле бөлүгү" аймакка бөлүнгөн.

Инвестициянын негизги булагы болуп ички каржы ресурстары эсептелет, тагыраагы – өз үйүнөн чыккан акча менен күн көрүүдөй абал. 2023-жылы өлкө боюнча инвестициялардын жалпы көлөмү 185 млрд 54 млн сомго жетсе, Ош облусунун үлүшүнө 8 млрд 465 млн сом туура келип, болгону 4,6%ды түзгөн.

Бул сандар “ичтен чыккан жагдайдан” кабар берип турат – облуста инвестиция тартуу маселеси алиге чейин кендирип кесип, көңүл жылытарлык иш кыла элек. Эми бул багытта “ташы сууга тийгенче” эмес, аракеттерди азыртан баштап, натыйжалуу чечимдерди кабыл алуу учур талабы экенин баса белгилейбиз.

Аймактын айыл чарбасынын өнүгүшүнө таасир этүүчү негизги тенденциялардын жана сырткы чөйрөнүн факторлорунун маанисин баалоо үчүн саясий, экономикалык, социалдык жана технологиялык факторлорду эске алып, аймактын айыл чарбасынын инвестициялык потенциалын комплекстүү баалоо үчүн SWOT анализи жүргүзүлдү; Ош облусунун айыл чарбасынын инвестициялык жагымдуулугунун күчтүү жана алсыз жактары аныкталган жана инвестициялык активдүүлүктү активдештирүүнүн стратегиялык багыттары аныкталган.

1.2. Ош облусунун айыл чарбасынын инвестициялык саясатынын стратегиялык максаттары жана приоритеттери

Ош облусунда айыл чарбасын өнүктүрүүнүн стратегиялык артыкчылыгы экологиялык жактан сакталышы жана органикалык өндүрүшкө багыт алуу болот. Мамлекеттик деңгээлде адал продукциянын рыногу активдүү колдоого алынат.

Инвестицияларды тартуу атаандаштыкка жөндөмдүүлүктү жана экспорттук потенциалды далилдеген багыттарда иш жүзүнө ашырылат.

Айыл чарбасына инвестицияларды тартуу үчүн чет өлкөлүк инвесторлор үчүн айыл чарба жерлерин узак мөөнөттүү ижарага берүүнүн жөнөкөйлөтүлгөн системасы киргизилет.

Инвестициялык жараянды жандандыруу аркылуу Ош облусунун айыл чарбасы “алдыңкы сапка чыгууга” мүмкүнчүлүк алат. Ушундай аракеттердин аркасында облус Кыргызстандын аймактары арасында инвестициялык мүмкүнчүлүктөр жана тобокелдик деңгээли боюнча өз ордун бекемдеп, “төшү толуп, тепкичтен жогору көтөрүлгөнгө” шарт түзүлөт. Башкача айтканда, “кол куушуруп отура бербестен”, аймак инвестициялык климатты жакшыртуу аркылуу өзүнүн атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн арттыра алат (3-табл.).

3-таблица – Ош облусунун айыл чарбасындагы инвестициялык саясаттын мүнөздөмөлөрүнө таасир этүүчү негизги факторлор

Айыл чарбасында инвестициялык саясаттын мүнөздөмөлөрүнө таасир этүүчү факторлор	Таасирдин багыттары	Ош облусунда факторлордун абалы
Социалдык-экономикалык саясат жана айыл-чарбасын белгилүү мөөнөттө өнүктүрүү стратегиясы	Инвестициялык саясатты аныктайт	Түзүлгөн эмес

Айыл чарбасын жана анын тармактарынын өнүгүүсүнүн приоритеттери	Айыл чарбасынын приоритеттерин аныктайт	Аныкталган эмес
Айыл чарбасынын өнүгүүнүн сандык көрсөткүчтөрү (ишканалардын санынын өсүшү, ишмердүүлүгүнүн көлөмү, модернизациялоо жана өндүрүш багыттары)	Инвестициялык процесстин сандык параметрлерин аныктайт	Көрсөткүчтөр системасы өркүндөтүүгө муктаж
Стратегиялык келечекке инвестицияларга муктаждык	Иштин көлөмүн жана түзүмүн аныктайт	Жок
Кийинки жылга жана программалар боюнча инвестицияларга муктаждык	Иштин көлөмүн жана түзүмүн аныктайт	Аныкталат
Инвестициялык ишмердүүлүк боюнча айыл чарбасын ченемдик-укуктук камсыз кылуу	Тармактын ишинин сапатын аныктайт	Өркүндөтүүгө муктаж
Республикалык жана сырткы булактардан инвестицияларды тартуу шартынын тутуму	Инвестициялык климат	Төмөн
Инвестицияларды тартуунун илимий негиздери	Иштин сапаты	Жарым-жартылай жеткиликтүү
Өндүрүш технологияларынын ата-мекендик жана дүйнөлүк деңгээлдерге дал келүүсү	Долбоордун жагымдуулугу	Жогору эмес
Инвестицияларды тартуу зарылчылыгын жана долбоорду иш жүзүнө ашыруунун реалдуулугун изилдөө	Иштин сапаты	Жарым-жартылай бар
Инвестициялык процессти маалыматтык камсыздоо	Иштин сапаты	Жарым-жартылай бар
Адистерди кесиптик даярдоо	Иштин сапаты	Жетиштүү бийик эмес

1.3. Ош облусунун айыл чарбасында жагымдуу инвестициялык климатты түзүүгө багытталган иш-чаралардын тизмеси

Бул сунуштардын тизмеси Ош облусунун азыркы инвестициялык климатына сереп салып, анын айыл чарбасын “жандандырып, жогору көтөрүүгө” багытталган. Аталган чаралар “бир ок менен эки коён атууга” мүмкүндүк берет: социалдык-экономикалык өнүгүүнү камсыздап, инвестиция тартууну да арттырат.

- айыл чарбасы үчүн керек болгон инфратүзүмдү чыңдоо – жол, суу, жарык, байланыш сыяктуу негизги муктаждыктарды канааттандыруу;
- материалдык-техникалык базаны заманбап техникалар менен жаңылап, өндүрүштү алдыга сүрөө;
- калктын жашоо деңгээлин көтөрүү менен “тамырына таңсык болбой, сабагына сабалбай, түшүмүн түгөл алуу” сыяктуу өнүгүүгө жетүү;
- жумушсуздукту азайтуу, элди “кудуктан суу алгандай” жакын жумуш менен камсыз кылуу;
- аймактагы энергетикалык жана транспорттук инфраструктураны жакшыртуу;
- инвестиция жолундагы ар кандай бюрократиялык тоскоолдуктарды жоюу – “жолду тазартып, эшикти кеңири ачуу”;
- мыйзамдарды жакшыртып, инвестор үчүн ишенимдүү жана туруктуу чөйрө түзүү;

- салык жеңилдиктери менен бизнеске “кайыкты үйлөгөн шамалдай” жардам берүү;
- инвесторлор менен жергиликтүү бийлик ортосундагы кызматташтыкты жолго коюу;
- инвестициялык долбоорлорду мамлекеттик деңгээлде колдоо системасын түзүү;
- облустун айыл чарбасында жагымдуу инвестициялык имиджди бекемдөө;
- эл аралык жана аймактар аралык көргөзмөлөрдү өткөрүү менен “дүйнөгө эшик ачуу”;
- инвестициялык маалыматты жеткиликтүү кылып, атайын интернет порталды иштетүү;
- инновация менен иштеген чарба ээлерин колдоп, дем берүү – “кубат берип, канат байлоо”.

Бул чаралардын ар бири “көп түйшүктөн кийин таттуу жемиш берген дарактай” болуп, Ош облусунун айыл чарба тармагын жаңы баскычка көтөрүүгө өбөлгө түзөт.

2. Ош облусунун айыл чарбасынын экономикалык потенциалын жана инвестициялык жагымдуулугун талдоо жана баалоо

2025–2030-жылдары Ош облусунда инвестициялык жигердүүлүктүн жогорулоосу күтүлүүдө. Бул өсүш облус үчүн “жылдыздуу учур” болуп, социалдык-экономикалык өнүгүүнүн оптимисттик божомолуна ылайык, 2040-жылга чейинки инвестициялык багыттын багытын алдын ала аныктайт. Башкача айтканда, бүгүнтөн ташталган кадамдар, эртеңки ийгиликтин пайдубалы болуп берет. Эгер азыртан туура багыт кармалып, ылдам жана туруктуу аракеттер көрүлсө, облус келечекте инвестиция жагынан “барган сайын бийиктеп, өр тартып” өнүгүүгө бет алат.

2025-2030-жылдары негизги капиталга инвестициялардын орточо жылдык өсүшүн 105,0%дан кем эмес темпте, ал эми 2028-2030-жылдардын аралыгында 102,8-104,1% чегинде ишке ашыруу үчүн рыноктук өбөлгөлөрдү түзүүнүн эсебинен камсыз кылуу экономиканын салттуу жана инновациялык секторлорунда ири инвестициялык долбоорлорду ишке ашыруу, негизги фонддорду жаңыртуу жана инфраструктураны модернизациялоо керек (4-табл.).

4-таблица – 2024-2030-жылдарга айыл чарбасына негизги капиталга инвестициялардын физикалык көлөмүнүн индексинин болжолдуу параметрлери

Жылдар	Айыл чарбасына негизги капиталга инвестициялардын физикалык көлөмүнүн индекси, %
2024-жыл	108,0
2025-жыл	105,0
2026-жыл	105,5
2027-жыл	102,8
2028-жыл	103,5
2029-жыл	103,8
2030-жыл	104,1

Бул 2030-жылга карата Ош облусунун айыл чарбасына негизги капиталга инвестициянын көлөмүн (бюджеттик каражаттарды кошпогондо) иш жүзүндө эки эсеге көбөйтүүгө мүмкүндүк берет, 2030-жылга карата 326,2 млн. сомдон (2022-ж.) 600 млн. сомго чейин.

Маалыматтарга таянып сценарийдик пландаштырууда региондун экономикасын

өзгөртүү милдеттери менен бирге инвестициялык активдүүлүктүн өсүшү орто мөөнөттө Ош облусунда РДПнын 102,2-104,0% ортосунда жогорулоосуна шарт түзөрү болжолдонууда. Башкача айтканда, инвестициялардын күчөшү экономиканын “түтүк каналдары аркылуу” жакшырып, өсүшүнүн туруктуулугун бекемдөөгө өбөлгө болот (5-табл.).

5-таблица – 2024-2030-жылдарга Ош облусунун РДПнын физикалык көлөмүнүн индексинин болжолдук параметрлери

Жылдар	РДПнын физикалык көлөмүнүн индекси, %
2024-жыл	102,2
2025-жыл	102,3
2026-жыл	102,4
2027-жыл	102,5
2028-жыл	103,0
2029-жыл	103,5
2030-жыл	104,0

2024-2030-жылдар аралыгында региондун айыл чарбасында кайра өндүрүштү жандандырып, кластерлерди түзүү жана заманбап транспорттук-логистикалык инфраструктураны куруу сыяктуу бир катар долбоорлорду ишке ашыруу аркылуу тышкы инвестициялардын өсүшүн 102,5%дан кем болбогон деңгээлде камсыз кылуу зарыл. Бул максатка жетүү үчүн чет элдик инвесторлордун кызыгуусун ойготуп, алар үчүн жагымдуу чөйрө түзүү абзел. Ошондой эле, чет элдик капиталды тартуу менен аймакта жылына 2-3төн кем эмес ири долбоорлорду ишке ашыруу керек. Муну менен регионго инвестициянын “жолу ачылып”, экономиканын бутуна турчу мезгил келет (6-табл.).

6-таблица – 2024-2030-жылдарга Ош облусунун айыл чарбасына чет өлкөлүк инвестициялардын көлөмүнүн өсүү темпинин болжолдук параметрлери

Жылдар	Чет өлкөлүк инвестициялардын көлөмүнүн өсүү темпи, %
2024-жыл	102,5
2025-жыл	103,7
2026-жыл	104,4
2027-жыл	105,2
2028-жыл	105,9
2029-жыл	106,6
2030-жыл	107,4

Инвестициялык артыкчылыктар эл аралык сапат стандарттарына жооп берген жогорку технологиялык кызмат көрсөтүү рыногуна көмөктөшүүчү аймак катары орто мөөнөттүү келечекте Ош облусунун рыноктук адистешүүсүн калыптандырууну аныктайт.

Белгиленген индикаторлорду аткаруу боюнча коюлган максаттардын жана милдеттенмелердин реалдуулугу саналып өткөн көрсөткүчтөрдүн туруктуу өсүшүн ырастаган өткөн бир нече мезгилдердин талдоо маалыматтары менен камсыз кылынат.

Инвестициялык жигердүүлүктүн өсүшү орто мөөнөттүү келечекте регионго инвестициялардын 30%га жакыны кайра иштетүүчү өнөр жайдын негизги капиталына багыттала турган кырдаалдын өнүгүшүн алдын ала аныктайт.

Экономикалык-математикалык ыкмаларды колдонуу менен Ош облусунун айыл чарбасына инвестицияларды тартуу жана насыялоонун региондук дүң продуктуга (РДП) тийгизген таасирин көп факторлуу корреляциялык-регрессиялык талдоо аркылуу байланышына аныктап жасалган божомол (7-табл.).

7-таблица – Ош облусунун РДПнын 2030-жылга чейинки божомолу

Мезгил	Чекит божомолу	Оптимисттик чеги,	Песимисттик чеги
2023-ж.	78 691,84	119 473,2	37 910,49
2024-ж.	83 613,37	127 190,1	40 036,61
2025-ж.	88 534,9	134 854,1	42 215,69
2026-ж.	93 456,43	142 474,0	44 438,85
2027-ж.	98 377,97	150 056,8	46 699,19
2028-ж.	103 299,5	157 607,8	48 991,22
2029-ж.	108 221,0	165 131,5	51 310,53
2030-ж.	113 142,6	172 631,5	53 653,67

Болжолдун моделдик параметрлеринин экономикалык чечмөөлөсү төмөнкүдөй:

- калкка микронасыя берүүнүн көлөмү 1 млн. сомго көбөйүшү Ош облусунда РДПнын орточо 1,055 млн. сомго өсүшүнө алып келет;
- тике инвестициялардын агымынын 1 миң АКШ долларына өсүшү Ош облусундагы РДПнын орточо 0,323 миң АКШ долларына өсүшүнө алып келет;
- экономикага насыяларды 1 млн. сомго көбөйтүү Ош облусу боюнча РДПнын орточо 7,343 млн. сомго көбөйүшүнө алып келет.

3. Инвестициялык программаны ишке ашыруу үчүн максаттуу иш-чаралар

Программа Кыргызстандагы жана чет өлкөлүк инвесторлор үчүн кызыктуу шарттарды түзүүгө багытталган.

Инвестициялык программаны жүзөгө ашыруу үчүн иш-чаралар планы төмөнкү негизги сегиз багытты камтыйт:

- регионго инвесторлорду тартуу максатында жаңы инвестициялык аянтчаларды түзүү;
  - Ош облусунда айыл чарба кластерлерин уюштуруу;
  - аймактын электр энергиясы, суу, газ, транспорт жана байланыш тармактарындагы муктаждыктарды толук канааттандыруу үчүн инфраструктуранын сапатын жана жеткиликтүүлүгүн жогорулатуу;
  - инвестициялык процесс учурундагы административдик тоскоолдуктарды алып салуу;
  - Ош облусунда артыкчылыктуу инвестициялык долбоорлорду ишке ашырууда мамлекеттик-жеке өнөктөштүк (МЖӨ) механизмдерин өнүктүрүү;
  - айыл чарба тармагында кадрдык потенциалды күчөтүү;
  - инвесторлор үчүн Ош облусун эң жагымдуу аймак катары көрсөткөн оң имиджди түзүү;
  - облус бийлиги менен айыл чарба субъекттеринин ортосунда инвестициялык ишмердүүлүк боюнча кызматташтык механизмдерин бекемдөө.
- Мындай толук кандуу программалар менен Ош облусундагы инвестициялык климат түп-тамырынан жакшыртылып, экономикалык өсүшкө жол ачылат.

4. Ош облусунун айыл чарбасынын инвестициялык саясатын

калыптандыруу

Инвестициялык программаны ишке ашыруу бул процессти башкаруунун бирдиктүү комплекстүү жана ички өз ара байланышкан механизмдин түзүүнү билдирет.

Региондун айыл чарбасында жагымдуу инвестициялык климатты камсыз кылуу боюнча КРнын субъектинин аткаруу бийлигинин иш-аракетинин стандартын ишке ашыруунун алкагында негизги башкаруу түзүмдөрүнүн жетекчилеринин жеке жоопкерчилигинин талаптарынын негизинде, о.э. бирдиктүү инвестициялык саясатты ишке ашыруу үчүн региондо түзүлгөн механизмдердин болушун эске алуу менен аткаруу керек.

Инвестициялык программаны ишке ашырууда кеңири колдонулуучу негизги аспаптар төмөнкүлөргө тиешелүү:

- инвестициялык чөйрөдөгү кеңеш берүүчү жана уюштуруучу органдар, мисалы, Экономикалык кеңеш; Ош облусундагы мамлекеттик жана жеке сектордун ортосундагы кызматташтыкты күчөтүү максатында КРнын субъекттеринде инвестициялык климаттын улуттук рейтингинин мыкты тажрыйбасын колдонуп түзүлгөн штабдар жана жумушчу топтор. Бул структуралар Ош облусунун региондук өнүктүрүү институттары катары да кызмат кылат – демек, “чоң кайыкта чоң балык кармоо” сыяктуу ийгиликтүү ишмердүүлүккө жол ачат;

- Ош облусунда иштеп жаткан мамлекеттик колдоо чараларынын комплекси, алар инвестициялык демилгелерди колдоого багытталган, башкача айтканда, “жаштарга колдоо көрсөтүп, жол берүүгө” даяр болгон механизмдер;

- мамлекеттик жана аймактык деңгээлдеги мыйзамдар, жоболор жана ченемдик укуктук актылар негизинде иштелип чыккан мамлекеттик-жеке өнөктөштүк (МЖӨ) механизмдери — бул жерде “бир жакадан баш, бир жеңден кол чыгаруу” максатында тараптардын биримдиги жана күчү талап кылынат;

- Ош облусунун социалдык-экономикалык өнүгүү программалары, ал жергиликтүү мамлекеттик саясаттын жана стратегиянын негизинде, мамлекеттин артыкчылыктарына жана максаттарына жетүүгө көмөкчү болгон чаралардын тутумун түзөт. Бул чаралар милдеттери, ишке ашыруу мөөнөттөрү жана зарыл ресурстар боюнча бири-бири менен тыгыз байланышта иш алып барат.

Аталган аспаптардын жардамы менен инвестициялык программаны ишке ашыруу натыйжалуу уюштурулуп, облус экономикасынын өсүүсүнө шарт түзүлөт, башкача айтканда, “көптөгөн тиштүү илгичтер биргелешип иштесе, ири иштер ийгерилет”.

**Ош облусунун райондору боюнча айыл чарбасына инвестицияларды тартуунун
приоритеттүү багыттары**

№	Райондор	Инвестицияларды тартуунун приоритеттүү багыттары
1.	Кара-Суу	мөмө-жемиш; жашылчалар; картошка; бакчачылык (дарбыз, ашкабак); дан эгиндери; пахта; жибек өндүрүү; тоют даярдоо; кой чарбачылык; жылкы чарбачылык; эчки чарбачылык; мал чарбачылык, аары багуу; көлмө жана аккан суудагы балык чарбачылык, агрардык туризм
2.	Өзгөн	мөмө-жемиш; жашылчалар; картошка; дан эгиндери; тоют даярдоо; к о
3.	Ноокат	алма, дан эгиндери; тоют даярдоо; кой чарбачылык; жылкы ч
4.	Араван	мөмө-жемиш; жашылчалар; картошка; бакчачылык (дарбыз, коон, ашкабак); дан эгиндери; пахта; тоют даярдоо
5.	Кара-Кулжа	к о
6.	Алай	к о
7.	Чон-Алай	кой чарбачылык; топоз чарбачылык; жылкы чарбачылык; эчки ч а

**Айыл чарбасын инвестициялык өнүктүрүү программасын иш жүзүнө
ашыруунун мониторинг процесси**

№	Иш-чаралардын аталышы	Жыйынтык	Ишке ашыруу	Жооптуу

			мөөнөтү	аткаруучулар
1.	Инвестициялык программаны ишке ашыруунун жүрүшү жөнүндө жооптуу жетекчилердин отчетторун түзүү	Жооптуу аткаруучулардын жылдык баяндамасы	1-март, 2026-жыл; 1-март, 2027-жыл; 1-март, 2028-жыл; 1-март, 2029-жыл; 1-март, 2030-жыл.	Инвестициялык программанын тиешелүү багыттарын ишке ашыруу үчүн жооптуу Ош облусунун өкүлчүлүгүнүн аймактарды өнүктүрүү бөлүмү
2.	Инвестициялык программаны ишке ашыруунун жүрүшү жөнүндө жылдык отчетту түзүү	Инвестициялык программаны ишке ашыруунун жүрүшү жөнүндө жылдык отчет	1-апрель, 2025-жыл; 1-апрель, 2026-жыл; 1-апрель, 2027-жыл; 1-апрель, 2028-жыл; 1-апрель, 2029-жыл; 1-апрель, 2030-жыл.	Ош облусунун өкүлчүлүгүнүн аймактарды өнүктүрүү бөлүмү, райондук айыл чарбасын өнүктүрүү бөлүмү
3.	Ош облусунун өкүлчүлүгүнүн алдындагы экономикалык кеңештин кароосуна инвестициялык программаны ишке ашыруунун жүрүшү жөнүндө жылдык отчетту берүү	Инвестициялык программаны ишке ашыруунун жүрүшү жөнүндө жылдык отчет	1-июнь, 2025-жыл; 1-июнь, 2026-жыл; 1-июнь, 2027-жыл; 1-июнь, 2028-жыл; 1-июнь, 2029-жыл; 1-июнь, 2030-жыл.	Ош облусунун өкүлчүлүгүнүн аймактарды өнүктүрүү бөлүмү
4.	Инвестициялык программаны ишке ашыруунун жүрүшү жөнүндө жылдык отчеттун текстин инвестициялык порталга жайгаштыруу	интернет-ресурс	1-июль, 2026-жыл; 1-июль, 2027-жыл; 1-июль, 2028-жыл; 1-июль, 2029-жыл; 1-июль, 2030-жыл.	Ош облусунун өкүлчүлүгүнүн аймактарды өнүктүрүү бөлүмү
5.	Инвестициялык программаны учурдагы кайра карап чыгуу	документти жаңылоо	декабрь, 2026-жыл; 1-март, 2027-жыл; 1-март, 2030-жыл.	Ош облусунун өкүлчүлүгүнүн аймактарды өнүктүрүү бөлүмү
6.	Инвестициялык саясаттын натыйжалуулугу үчүн жоболорду жана максаттуу көрсөткүчтөрдү жаңылоо	инвестициялык программаны оңдоо	2025-жыл; 2026-жыл; 2027-жыл; 2028-жыл; 2029-жыл; 2030-жыл.	Ош облусунун өкүлчүлүгүнүн аймактарды өнүктүрүү бөлүмү

2-тиркеме

“Таширов” айыл чарба кооперативинин 2022-2023-ж.ж. карата

финансылык-экономикалык көрсөткүчтөрү

Аталышы	2022-ж.	2023-ж.
Айланма активдер	42 645 878,0	78 538 882,0
Товардык-материалдык запастар	25 230 785,0	29 164 814,0
Акчалай каражаттар	4 377 892,0	33 399 825,0
Айланма эмес активдер	98 513 703,0	101 486 193,0
Активдер	174 081 787,0	172 291 500,2
Кыска мөөнөттөгү милдеттенмелер	31284 578,0	64 367 799,0
Узак мөөнөттөгү милдеттенмелер	79 685 266,0	75 631 865,5
Узак мөөнөттөгү карызга алынган каражаттар	78 067 652,0	74 203 565,0
Милдеттенмелердин көлөмү	111 334 281,0	96 981 224,5
Менчик капитал	62 747 506,0	75 310 275,7
Сатуудан түшкөн киреше	135 283 679,0	148 599 547,0
Активдердин орточо жылдык наркы	166 387 156,0	173 186 643,5
Негизги каражаттардын орточо наркы	90 206 071,5	84 784 527,5
Менчик капиталдын орточо жылдык көлөмү	59 394 000,5	69 028 890,9
Дебитордук карыздардын орточо жылдык көлөмү	13 743 614,5	24 071 449,0
Продукциянын өздүк наркы	59 910 763,0	56 193 680,0
Кредитордук карыздардын орточо жылдык көлөмү	15 461 254,0	17 182 848,0
Айлануудагы капиталдын орточо көлөмү	95 878 049,5	115 110 194,0

Көрсөткүчтөрдүн аталышы	2022-ж.	2023-ж.
Учурдагы ликвиддүүлүк коэффициенти	1,36	1,22
Ыкчам ликвиддүүлүк коэффициенти	0,56	0,77
Абсолюттук ликвиддүүлүк коэффициенти	0,14	0,52
Карызга алынган жана менчик каражаттардын катнашы коэффициенти	1,77	1,29
Менчик капиталдын концентрациясынын коэффициенти	0,36	0,44
Узак мөөнөттүү инвестициялардын тузумунун коэффициенти	0,81	0,75
Финансылык левиридж деңгээли	1,24	0,99
Жалпы активдердин жүгүртүүсү	0,91	0,78
Негизги каражаттардын жүгүртүүсү, күн	401	468
Негизги каражаттардын жүгүртүүсү	1,67	1,60
Менчик капиталдын жүгүртүүсү	2,54	1,96
Негизги каражаттардын жүгүртүүсү, күн	144	186
Дебитордук карыздардын жүгүртүүсү	10,99	5,62
Дебитордук карыздардын жүгүртүүсү, күн	33	65
Кредитордук карыздардын жүгүртүүсү	9,77	7,87
Кредитордук карыздардын жүгүртүүсү, күн	37	46
Иштетүүдөгү капиталдын жүгүртүүсү	1,41	1,29

**Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Инвестициялар боюнча улуттук агенттиктин
“Кыргыз Республикасынын аймактарындагы ишканалардын инвестициялык паспорттору”
долбоорунун алкагында Ош облусу боюнча бизнес-пландар**

№	Ишкана-нын аталышы	Долбоордун кыскача баяндамасы	Долбоордун баасы (АКШ долл.)	Инвестициянын суммасы, АКШ долл.	Долбоордун туруктуу атаандаштык артыкчылыгы	Озун актоо мөөнөтү, жыл
1.	«Ош жашылча-жемиш комбинаты» ЖЧК	Жашылча-жемиш консервасы заводунун куруу долбоору Долбоор КРнын Ош шаарында жайгашкан токтоп турган айыл чарба продукциясын кайра иштетүү комплексинин базасында жашылча-жемиштерди консервалоочу заводдун ишин кайра жандандырууну карайт. Сунушталып жаткан долбоор айлана-чөйрөдө жетиштүү сырьелук базанын болушу, инженердик инфраструктуранын болушу, квалификациялуу жумушчу күчүнүн болушу, о.э. транспорттук логистиканын ыңгайлуулугу менен мүнөздөлөт. Ишкананын өндүрүштүк жабдууларын модернизациялоо	6 567 000: - Реконструкциялоо жана оңдоо – 1 260 000; - Жабдуулар – 1 080 000 - Жүгүртүү капиталы – 1 252 000 - Башка чыгашалар – 250 000	3 842 000	Өндүрүлгөн продукцияны дифференциялоо. Буюмдун негизги айырмалоочу белгиси – соода маркасы менен бириккен уникалдуу дифференцияланган продукцияны өндүрүү. Туруктуу сатуу рыногу. Жашылчаларды жана мөмө-жемиштерди консервалоо боюнча жергиликтүү рынокто ишканалардын концентрациясынын төмөн деңгээлинин болушу, о.э. экспорттук рыноктун чоң потенциалы болгон суроо-талапты эске алуу менен ишканага рынокту толтуруу үчүн кошумча мүмкүнчүлүктөрдү түзөт. Толук өндүрүш цикли. Жарым жылдык өндүрүштү өздүк чийки	4-5

		жана кайра жабдуу үчүн инвестиция талап кылынат.			заттарды колдонуу менен уюштуруу жана аларды атайын жабдылган жашылча кампасында сактоо мүмкүнчүлүгү, о.э. калдыксыз өндүрүш факторунун болушу. Даяр инженердик коммуникациялар. Заводду түзүүгө кеткен чыгымдардын азайышы, керектүү инфраструктуранын жана ыңгайлуу транспорттук каттамдардын болушу. Ыңгайлуу салык режими. КРнын мамлекеттик саясаты агроөнөр жай комплексин өнүктүрүүгө, жаңы технологияларды киргизүүгө жана экспортко багытталган ишканаларды өнүктүрүүгө багытталган.	
2.	ЖИ Махмудов М.	Сүт фермасын түзүү боюнча долбоор Долбоордун алкагында Ош облусунун Карасуу районунун Нариман айылында «Жети баатыр» сүт азыктарын өндүрүүдө колдонула турган чийки сүт өндүрүүчү эл аралык стандарттарга жооп берген заманбап сүт-товар фермасын	2 900 000 - Жогорку продуктылуу малды сатып алуу – 900 000; - Курулуш – 1 000 000; - Жабдуулар – 1 252 000; - Айлануучу капитал – 400 000.	2 900 000	Өздүк чийки зат базасы: 1 га жер участогуна сүт-товар фермасы курулат, 300 баш жогорку продуктылуу саан уйлар сатылып алынат, алардан бирдиктүү сүт өндүрүлөт, бул кийинчерээк сүт азыктарынын сапатын жакшыртат. Экспорт үчүн жетиштүү көлөм. Учурда ишкана дыйкандардан жылына 1 080 тоннадан 2 160	4-5

		куруу каралган. Ар бири жылына орто эсеп менен 9000 килограммдан сүт саап алууга жөндөмдүү 300 баш жогорку продуктылуу уйларды сатып алуу пландаштырылууда. Чийки сүттүн болжолдуу өндүрүшү жылына орточо 2 700 тоннаны түзөт. Сүт-товар фермасы бар болгон 1 гектар жер участогуна курулат.			тоннага чейин чийки сүттү кайра иштетет. Сүт-товар фермасы ишке киргенден кийин жылына 4 800 тоннаны кайра иштетүү пландаштырылууда, бул үчүнчү өлкөлөргө жетиштүү көлөмдөгү сүт азыктарын экспорттоого мүмкүндүк берет. Сүт продуктыларын чыгаруу жакшы жолго коюлган. ЖИ Махмудов М. сүт азыктарын өндүрүү жана чийки сүттү кайра иштетүү боюнча 11 жылдык тажрыйбасы бар. Чийки сүттү кайра иштетүү жана сүт азыктарын өндүрүү үчүн эл аралык HACCP жана ISO стандарттарына жооп берген жабдуулар сатылып алынган. Жакшы түзүлгөн бөлүштүрүү тармагы. Продукцияны үзгүлтүксүз сатууну камсыздоо үчүн Кыргызстандын түштүгүндө компаниянын 1000 соода түйүндөрү иштеп жатат. Продукциялар Оштогу жана Кыргызстандын түштүгүндөгү Азия жана Глобус соода тармактарында, минимаркеттерде жана чекене дүкөндөрдө сатылат.	

					Эл аралык сапат стандарттарына ылайыктуулугу. Учурда ISO 22000:2018 тамак-аш коопсуздугунун менеджмент системасы ишке ашырылууда, бул Жети Баатыр продукциясынын экспорттук потенциалын жогорулатат.	
3.	«Холдинговая компания Оржемиль» ЖЧК	Мөмө-жемиштерди кургатуу цехин кеңейтүү долбоору Долбоордун алкагында компаниянын кургатылган мөмө-жемиштерди өндүрүү боюнча иштеп жаткан өндүрүштүк жайларын модернизациялоо пландаштырылууда. Чийки заттык базаны Ош облусунда өстүрүлгөн жергиликтүү мезгилдүү мөмөлөр жана жемиштер түзөт. Чийки заттарды (жашылчаларды, мөмөлөрдү, жемиштерди) берүү гүлдөө мезгилине ылайык жүзөгө ашырылат, андан кийин узак мөөнөттүү сактоосуз дароо кургатуу жана экспорттоо жүргүзүлөт. Сезон убагында цех даяр продукция чыгаруу жана сатуу боюнча, ал эми кыш	1 500 000 - Жабдуулар – 800 000; - Өндүрүштү модернизациялоо жана сактоочу жайларды түзүү – 500 000; - Жүгүртүү капиталы – 200 000.	1 500 000	Жогорку сапаттагы продукция. Өндүрүлгөн продукция ЕАЭБге мүчө өлкөлөрдүн техникалык талаптарына, анын ичинде ТР ТС 021/2011 Тамак-аш азыктарынын коопсуздугу жөнүндө жана ТР ТС 022/2011 Тамак-аш азыктарына маркировкалоо боюнча тиешелүү лабораториялык текшерүүлөр жүргүзүлдү, анын негизинде; өндүрүлгөн продукциянын шайкештик декларациясы алынды. Жөнөкөйлөтүлгөн өндүрүш процесси. Компаниянын кызматкерлери кургатылган жемиштер рыногунда, анын ичинде жакынкы жана алыскы чет өлкөлөргө продукцияны экспорттоодо таасирдүү тажрыйбага ээ.	3

		мезгилинде – кампадан гана сатуу боюнча иштейт. Өндүрүлгөн продукциянын негизги түрү: кургатылган алча, помидор, дарбыз, коон, алма, алмурут, тыт ж.б.			Түзүлгөн өнөктөштүк. Компания чийки зат берүүчүлөр жана кардарлар менен байланыштарды түздү, бул өндүрүштүн үзгүлтүккө учурашы ыктымалдыгын азайтат. Заманбап жабдуулар. Компаниянын иштеп жаткан жабдуулары, анын ичинде кургатуучу шкафтар азык-түлүк коопсуздугунун талаптарына жооп берет.	
4.	«Евразия Групп» ЖЧК	Текстиль жана тигүү кластерин куруу. Долбоор Ош облусунун Кашкар-Кыштак айылында текстиль жана тигүү кластерин курууну камтыйт. Кластерге 4 фабрика кирет: - пахта тазалоочу фабрика, кубаттуулугу жылына 15 миң тонна була. Компания жергиликтүү пахтаны кайра иштетүүнү пландаштырууда, о.э. пахта айдоо аянтын көбөйтүү үчүн фермерлер менен иштешет; - жылына 15 миң тонна жип ийрүү фабрикасы; - жылына 5 миллион чарчы метр кездеме чыгаруучу токуу фабрикасы;	28 800 000 - жабдуулар – 22 900 000; - заводдорду куруу – 3 900 000; - жүгүртүү капиталы – 2 000 000.	28 800 000	Эл аралык тажрыйба. Компаниянын чет өлкөдөгү тигүү фабрикаларын башкаруу тажрыйбасы жана чет элдик сатып алуучулар менен туруктуу байланышы бар. Заманбап жабдуулар. Текстиль жана тигүү кластериндеги бардык фабрикалар Rieter (Швейцария), Benninger (Швейцария), Juki (Япония), Bullmer (Германия) ж.б. сыяктуу жогорку технологиялуу чет элдик жабдуулар менен жабдылат. Импортту алмаштыруу. Долбоорду ишке ашыруу Кыргызстандын жеңил өнөр жайынын ар кандай кездемелер, жиптер, пахта буласы сыяктуу	3

		- жылына 1,3 миллион линиялык метр өндүрүштүк кубаттуулугу бар боёк фабрикасы; - 400 автоматтык кесүүчү жана тигүүчү машина менен жабдылган кийим тигүү фабрикасы. Текстиль жана тигүү кластери чийки заттан даяр продукцияга чейин вертикалдуу интеграцияланган толук циклдуу өндүрүш болот: Ишкананын ишмердүүлүгү экспортко багытталган болот.			импорттук сырьёлордон көз карандылыгын азайтат. Чийки зат базасына жана өндүрүштүк кубаттуулукка жумшалган инвестиция Кыргызстандын тигүү тармагынын чыгымдарын бир топ кыскартат. Толук өндүрүш цикли. Тик интеграциялык система боюнча курулган ишкана текстиль өндүрүшүнүн технологиялык ырааттуулугун толугу менен камтыйт жана жип ийрүү фабрикасынан, токуу фабрикасынан, боёк фабрикасынан жана тигүү фабрикасынан турат. Индустриализациялоо. Жеңил өнөр жайынын жаңы ири өндүрүшүнүн пайда болушу майда өндүрүштөн өнөр жай өндүрүшүнүн көлөмүнө өтүүнүн негизги белгилеринин бири болуп саналат. Бул компания өзүнүн тармагындагы алдыңкы ишканалардын бири, ишенимдүү өнөктөш жана тышкы рынокко сапаттуу продукцияны жеткирүүчү болуп калат.	

5.	«Алайку Органикс» ЖЧК	Сүт өндүрүүнүн кластеринин долбоору Ош облусунун аймагында: 2 000 башка чейинки мал фермасы, сүт-товар цехи, ветеринардык аптека, тоют даярдоо базасы. Бул комплекс сырттан алынып келинген жогорку продуктылуу малга тоют даярдоодон тартып, сапаттуу сүт өндүрүүгө чейинки бүткүл процесске көзөмөлдүк кылат. Алынган сүт андан ары сүт азыктарын өндүрүү үчүн Алайку Органикс заводдоруна жөнөтүлөт. Майсыздандырылган кургак сүттү чыгаруу да жолго коюлат.	6 830 000: - жогорку продуктылуу мал сатып алуу – 2 000 000; - курулуш – 1 500 000; - жер сатып алуу – 100 000; - жабдуу жана айыл чарба техникасы – 2 430 000; - жумуш капиталы жана башка чыгымдар – 8 000.	6 830 000	Төмөнкү атаандаштык чөйрөсү. Учурда КРнын түштүгүндө кургак майсыздандырылган сүттү өндүрүүнүн салыштырмалуу эркин базары бар. Сүттү кайра иштетүүчү ишканалардын көбү Чүй, Ысык-Көл жана Нарын облустарында топтолгон. Аймакта да, коңшу Өзбекстан, Тажикстан жана Кытайда да сатуу үчүн чоң потенциал бар. Стандарттарга ылайык келүү. Республиканын ичинде да, эл аралык рынокто да сүт азыктарынын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу үчүн ISO 22000 эл аралык стандарты, ал эми аймактын өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен Халал сертификаты киргизилет. Экспорттук багытталуусу. КРнын сүт азыктары сапаты боюнча коңшу жана чет өлкөлөрдө да бааланат. Бул инвестициялык долбоордо өндүрүлгөн майсыздандырылган кургак сүт сыяктуу негизги продуктылар экспортко бөлүштүрүүнүн аз чыгымынан улам чыгымдарды	3

					кыска убакыттын ичинде актоого мүмкүндүк берет. Продукциянын жогорку сапаты жана туруктуу өндүрүш. Өздүк чийки зат базасынын болушу бир тектүү жана жогорку сапаттагы чийки затты (сүттү) алууга, ошону менен чийки заттын мүмкүн болуучу тартыштыгына, о.э. баалардын секириктерине көз карандылыкты жоюуга мүмкүндүк берет. Кластердик ыкма. Алайку Органикс компаниясы малдын тоютун өндүрүүдөн баштап, даяр сүт азыктарын өндүрүүгө чейинки сүт өндүрүшүнүн толук циклин өздөштүрөт.	

Сүт фермасынын долбоору

ЖИ “Махмудов М”, “Жети Баатыр” соода маркасы

Долбоордун кыскача баяндамасы:

Долбоордун алкагында Ош облусунун Карасуу районунун Нариман айылында «Жети баатыр» сүт азыктарын өндүрүүдө колдонула турган чийки сүт өндүрүүчү эл аралык стандарттарга жооп берген заманбап сүт-товар фермасын куруу каралган. Ар бири жылына орто эсеп менен 9000 килограммдан сүт саап алууга жөндөмдүү 300 баш жогорку продуктылуу уйларды сатып алуу пландаштырылууда. Чийки сүттүн болжолдуу өндүрүшү жылына орточо 2 700 тоннаны түзөт. Сүт-товар фермасы бар болгон 1 гектар жер участкасуна курулат.

Долбоордун демилгечисинин сүрөттөлүшү:

Долбоордун демилгечиси болуп ЖИ Махмудов М. саналат. Ал 2010-жылдан бери өз ишмердүүлүгүн туруктуу улантып, “Жети Баатыр” деген ат менен белгилүү соода маркасы аркылуу сүт азыктарын чыгарууда. Бул ишканада болжол менен 50 адам эмгектенет, жана ал эми “Жети Баатыр” брендинин артында чоң аракет, түйшүк жана кайрат жашырылган.

Жеке ишкер Махмудов М. жыл сайын 400-600 фермерден чогултулган болжол менен 2 160 тонна таза чийки сүттү сатып алат. Бул — чыныгы “малга сүт киргизгендей” чоң ишмердик, кайсы бир маалда оор көрүнгөн маселе бүгүнкү күндө ийгиликтүү өнүгүп келе жаткан тармакка айланганын көрсөтөт.

Учурда өндүрүштө “Жети Баатыр” маркасы менен 12-13 түрдүү сүт азыктары чыгарылат. Башкы продукция линиясында айран, каймак, сметана, быштак, сыр жана ар кандай таңгактагы сүт камтылган. Андан сырткары, Голландия жана Италиядан алынган заманбап технологиялар менен чыгарылган сырлардын өндүрүш линиясы да ийгиликтүү иштеп жатат.

Өндүрүш кубаттуулугунун учурда болгону 35-40%ы колдонулуп жатат, демек потенциалын толук ачууга мүмкүнчүлүк дагы бар – башкача айтканда, “Таман акы маңдай тер, талыкпастан иштей бер” принцибинин актуалдуулугу арта баштады.

ЖИ Махмудов М. 1000ден ашык аккумулятордук бөлүштүрүүчү тармакты түзүп, продукциясын ар кандай сатуу жерлерине жеткирип келет. Алардын катарында “Globus” жана “Азия” сыяктуу ири соода түйүндөрү, шаардык супермаркеттер жана минимаркеттер, ошондой эле жеке соода түйүндөрү бар. Ошентип, ал продукциялары калкка жеткиликтүү болуп, ички рынокто өз ордун бекем кармай баштаган.

Жалпысынан, Махмудовдун иши “көч бара-бара түзөлөт” дегендей, акырындык менен чоң өнүгүүгө жол ачкан ийгилик үлгүсү катары каралышы керек. Анткени өнүгүү — чоң аракет менен келет, жана бул ишкана дал ошонун жандуу далили.

Долбоордун баасы – 3 063 000 АКШ доллары;

Жогорку продуктылуу мал сатып алуу – 920 000 АКШ доллар;

Курулуш – 1 100 000 АКШ доллар;

Жабдуулар – 623 000 АКШ доллар;

Жүгүртүү капиталы – 420 000 АКШ доллар;

Инвестициянын суммасы – 3 063 000 АКШ доллар;

өзүн актоо мөөнөтү – 4-7 жыл.

Долбоордун алкагында Ош облусунун Карасуу районунун Нариман айылында «Жети баатыр» сүт азыктарын өндүрүүдө колдонула турган чийки сүт өндүрүүчү эл аралык стандарттарга жооп берген заманбап сүт-товар фермасын куруу каралган. Сүт-товар фермасын түзүүнүн маңызы прогрессивдүү технологияны жана механизациянын каражаттарын киргизүү менен сүт өндүрүүнү уюштуруу, жогорку продуктылуу саан малдарды түзүү, жаңы сарайларды куруу жана райондо сүт саап алуучу машинада саап

алуу, алмаштырылган кунаажындарды өстүрүү үчүн музоо сарай куруу маселелерин комплекстүү чечүүдө турат. Чарбада багылып жаткан малды жогорку сапаттагы тоюттар менен камсыз кылуу белгиленген. Ар бири жылына орто эсеп менен 9000 килограммдан сүт саап алууга жөндөмдүү 300 баш жогорку продуктылуу уйларды сатып алуу пландаштырылууда. Чийки сүттүн болжолдуу өндүрүшү жылына орточо 2700 тоннаны түзөт. Сүт – товар фермасы бар болгон 1 гектар жер участкага курулат.

Долбоордун туруктуу атаандаштык артыкчылыктары:

- Өздүк чийки зат базасы: 1 га жер участкага сүт-товар фермасы курулат, 300 баш жогорку продуктылуу саан уйлар сатылып алынат, алардан бирдиктүү сүт өндүрүлөт, бул кийинчерээк сүт азыктарынын сапатын жакшыртат.

- Экспорт үчүн жетиштүү көлөмдүн болуусу. Учурда ишкана дыйкандардан жылына 1080 тоннадан 2160 тоннага чейин чийки сүттү кайра иштетет. Сүт-товар фермасы ишке киргенден кийин жылына 4800 тоннаны кайра иштетүү пландаштырылууда, бул үчүнчү өлкөлөргө жетиштүү көлөмдөгү сүт азыктарын экспорттоого мүмкүндүк берет.

Сүт азыктарын өндүрүүнү жакшы жолго коюлушу. ЖИ Махмудов М сүт азыктарын өндүрүү жана чийки сүттү кайра иштетүү боюнча 11 жылдык тажрыйбасы бар. Чийки сүттү кайра иштетүү жана сүт азыктарын өндүрүү үчүн эл аралык ХАСПП жана ISO стандарттарына жооп берген жабдуулар сатылып алынган.

Жакшы жолго коюлган дистрибьютердик түйүн. Продукцияны үзгүлтүксүз сатуу үчүн компания Кыргызстандын түштүгүндө 1000 соода түйүндөрүндө иштеп жатат. Продукциялар «Азия» жана «Глобус» соода түйүндөрүндө, Оштогу жана Кыргызстандын түштүгүндөгү чакан базарларда жана чекене дүкөндөрдө сатылат.

Сапаттын эл аралык стандарттарына дал келүүсү. Учурда ISO 22000:2018 тамак-аш коопсуздугунун менеджмент системасы ишке ашырылууда, бул Жети Баатыр продукциясынын экспорттук потенциалын жогорулатат.

Долбоордун өндүрүштүк жана финансылык көрсөткүчтөрү

Өндүрүлгөн продукциянын саны, жылына т.	2021-ж.	2022-ж.	2023-ж.
Сүт	290	301	320
Быштак	75	79	82
Кефир	110	113	118
Каймак	68	71	74
Сыр	17	19	21
Сметана	87	90	93
Сатуудан түшкөн киреше, АКШ долл.	295 600	301 200	304 200

Долбоордун болжолдук өндүрүштүк жана финансылык көрсөткүчтөрү

Өндүрүштүн көлөмү, т.	1-жыл	2-жыл	3-жыл	4-жыл	5-жыл	6-жыл	7-жыл	8-жыл
Сүт	330	340	352	360	365	371	376	380
Быштак	90	94	98	103	106	110	114	118
Кефир	120	124	128	132	136	140	144	150
Каймак	78	82	85	88	93	97	103	105
Сыр	24	27	30	33	36	38	42	45
Сметана	95	98	102	105	108	111	115	120
Сатуудан түшкөн киреше, АКШ долл.	310200	314600	318100	321500	324200	327200	330700	334500

Каржылоо булактары жана каражаттарды колдонуу

№	Каржылоо булактары	Суммасы, АКШ доллары
1.	Жогорку продуктылуу бодо малды сатып алуу	920 000
2.	Курулуш	1 100 000
3.	Жабдуулар	623 000
4.	Айланма каражаттар	420 000
	Жалпы	3 063 000